

صلاحیت

Salahiyat

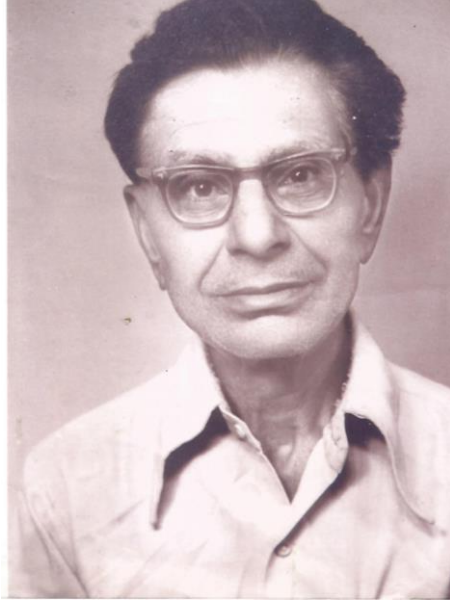
सलाहीयत

پروفیسر (ریٹائرڈ) ڈاکٹر شمس الاسلام
شعبہ سیاسیات
دہلی یونیورسٹی
مصنف، کالم نگار، ڈرامہ نگار

ایک یونورسٹی۔ دہلی ڈی پارٹمنٹ، سائنس پوڈیٹیکل پروفیسر، (ریڈ ٹائرڈ)
غیرانسانی، تعصب، مذہبی وہ پر طور کے نگر ڈرامہ اور نگر کالم مصنف،
خلاف کے ستم و ظلم پر اقلیتوں اور دل تو خواتین، اور العنائت، مطلق
اس اور عروج کے پرستی قوم میں بھردن یا اور ہندوستان وہ ہیں۔ رہے لکھتے
ہے۔ جاتا جانا پر سطح عالمی لیے کے کامت حقیقی بنیادی پر ترقی کی

چندر موہن بھاٹیا، نوٹڈا دے پتا سورگی پرکاش چند بھاٹیا نوں سمرپت

سورگی پرکاش چند بھاٹیا س/0 میلہ رام بھاٹیا))

پرکاش چند بھاٹیا گجراں والہ دے سورگی میلہ رام بھاٹیا اتے عطر کور دے وڈے پتر سن اتے گورو نانک خالصہ کالج، گجراں والہ توں بی.اے. اوہ ونڈ توں پہلاں بینک جائن کیتا اتے جالندھر وکھے تعینات رہا۔ اوہ نوکری چھڈ کے واپس گجراں والہ چلا گیا

اوہ کوی اتے ڈرامہ کلاکار سی اتے ملٹری اکاؤنٹ وبھاگ وچ نوکری کردا سی، لکھنؤ وچ سیٹل ہو گیا اتے 83 سال دی عمر وچ اسے تھان تے اسدی موت ہو گئی۔

مسجد میری توں کیوں ڈھاویں

مسجد میری توں کیوں ڈھاویں میں کیوں توڑاں مندر نوں۔

آجا دوویں بہہ کے پڑھیئے اکّ دو جے دے اندر نوں۔

صدیاں وانگوں اج وی کجھ نہیں جانا مسجد مندر دا،

لہوتے تیرا میرا لگنا تیرے میرے خنجر نوں۔

رہ کرے توں مندر وانگوں ویکھیں میری مسجد نوں،

رام کرے میں مسجد وانگوں ویکھاں تیرے مندر نوں۔

ڈبے وچ سمندر بیڑے سا تھوں حالے نکلے نہیں،

ویکھو ڈھول و جا کے چلے پھولن اوہدے امبر نوں۔

کدے کدے تے ایہو جیہی وی حرکت بندہ کر داے،

اپنا مونہہ لکاؤنا اوکھا ہو جاندا اے ڈنگر نوں۔

اساں نہیں آؤنا 'بابا' تیرا مڑ کے میلہ ویکھن لئی،

شہ کلاں ویکھ کے دیندے نے ورتاؤے تیرے لنگر نوں۔

بابا نجمی (1948-) دا جنم لاہور، پنجاب (پاکستان) وچ ہو یا سی۔ اسدا نام بشیر حسین نجمی ہے۔ بابا نجمی اوہناں دا قلمی نام ہے۔ اوہ پنجابی دا انقلابی کوی ہے۔ اوہ ٹریڈ یونینسٹ ہے۔ اوہ خود مزدور ہے۔ اوہ ستھاپتی اتے سیاسی نیٹاواں دی آلوچنا کردا ہے جیہناں نے لوکاں دا جیون دکھی کر دتا ہے۔ اس نے دنیا بھر وچ کئی پرسکار جتے ہن۔ اس دیاں کاؤپستکاں اکھراں وچ سمندر (1986)، سوچ وچار جہاں (1995) اتے میراناں انسان ہن۔

2 نمبر 3 وال یوم 2024 ف روری

- 7.....:ہے؟ آسان ات نابھوہ ناک و خان عبدالغفار خان ک یا 1
- 15.....یادگاری سالہ صدکی عام قتل باغ جلیانوالہ 2.
- ل یا قرض کاجن منصوبہ پرست قوم ہندو ایک: ق صوروار 3 کے نظریہ قومی دو.3
27.....:گک یا
- 53.....:حقوق اور خرافات: 1857 آزادی جنگ پہلی کی ہندوستان اور سکھ 4.
- 111.....:ورثہ کا پانچاب 5.
- 112.....:تعاون کاملکیوں غیر لہیے کے افزودگی کی پانچابی 6.
- 113.....:کردار مرکزی کا اندسانیت 7.
- 114.....:لفظ کامہینے 8.
- 115.....:لوگ عظیم میں بنانے گوجرانوالہ 9.
- 117.....:شخصیت کی مہینے 10.
- 119.....:خاندان نامور کا پانچاب 11.
- 126.....:ک اروپار کا خزانہ 12.
- 127.....:خزانہ کا ذخیروں تاریخ 13.
- 130.....:ریویو ویک 14.
- 144.....:کتاب نئی 15.
- 148.....:تقریب بات اور پروگرام 16.

ڈاکٹر: شمس اسلام

لیکھک، راجنیتی سٹا سٹر، دلی یونیورسٹی دے سیواکٹ پروفیسر

(پھر نئیئر گاندھی دی 131 ویں جنم ورھے گنڈھ)

کی خان عبدل گپھار خان نوں بھلنا اینا آسان ہے؟

شمسل اسلام توں پرو

6 فروری نوں خان عبدل گپھار خان دا 131 واں جنم دن ہے، جس نوں پھر نئیئر گاندھی اتے بادشاہ خان دے نال نال وی جانیا جاندا ہے۔ اوہ اکت پرکھ بھارتی آزادی گھلائیئے، دو-راشٹری سدھانت اتے پاکستان دے وچار دا کٹڑ ورو دھی سی۔ اوہ گاندھی دے اہنسا دے وچار لئی پوری طرحاں وچنبدھ سی، NWFP وچ وی اوہی قدماند اسی جس نوں پھر نئیئر وی کیہا جاندا ہے جو یوں کہ گاندھی بھارت وچ سی۔ اسنے پورے یقین نال NWFP نوں پاکستان وچ شامل کرن دا ورو دھ کیتا پر اسپھل رہا۔ پاکستان بنن توں بعد اس نوں، اس دے پیروکاراں اتے پر یوار نوں لگاتار پاکستان سرکاراں دے ہتھوں بھیانک دمن دا سامہنا کرنا پیا، جس وچ جناح اتے اسلام-او-پھاشیوادیاں دی آگوائی والی سرکار وی شامل سی۔ اس دے اکت بھرا دی ہتیا کر دی گئی سی، اس دے سمر تھکاں نوں اسلامک پھاشیوادیاں دوارا قتل کیتا گیا سی، اسنے اکت دہاکے توں ودھ پاکستانی جیلھاں وچ بتایا اتے افغانستان وچ غلامی وچ جان لئی مجبور کیتا گیا سی۔ اس نوں ہندو بھارت دا ایجنٹ قرار دتا گیا۔ جناح دی آگوائی والی ML سرکار نے بادشاہ خان دے وڈے بھرا دی آگوائی والی NWFP سرکار نوں برداشت نہیں کیتا اتے اسنوں 22 اگست، 1947 نوں برخاست کر دتا گیا؛ پاکستان بنن توں ٹھیک 8 دن بعد۔

پاکستان دیاں حاکم جماعتاں نے پھر نئیئر گاندھی نال جو وی کیتا، اوہ سمجھیا جاسکدا ہے کیونکہ اوہ مسلماناں نوں اکت دکھرا راشٹر گھوشٹ کرن دی اسلاموادی راجنیتی ورو دھ چٹان وانگ کھڑا سی۔ پر بھارت وچ اس دا جو علاج ہو یا اتے ہو رہا ہے، اوہ کتے زیادہ گھناؤن والا ہے۔

اس دی تازہ بے ادبی بھارت وچ پچھلے دسمبر وچ ہوئی سی۔ فرید آباد۔٪ (ہریانہ) وچ NWFP توں پرو اس کرن والے ہندو-سکھاں دی مدد نال اس دے سمنان وچ اسارے گئے اکت ہسپتال دا ادگھاٹن بھارت دے پہلے پردھان منتری جو اہر لال نہرو دوارا بادشاہ خان ہسپتال وجوں کیتا گیا سی، جسدا نام بدل کے اٹل بھاری واچپائی ہسپتال رکھیا گیا سی! (i)

پھر نٹیسر گاندھی نے خدائی کھد متنگارس (رٹ دے سیوک) دی ستھاپنا کیتی جو کہ اکت دیش بھگتی اتے سماجک طور اتے پرگتیشیل لہر دے سر اتے سی۔ اس دے کاڈراں لئی وردی دے رنگ کارن اس لہر نوں 'دریڈ شرٹ' وی کہا جاندا سی۔ اوہناں دی موجودگی پہلی وار 1929 وچ لاہور کانگریس وچ دیکھی گئی سی، جو اس سمیں پولیس رپورٹاں انوسار 200,000 سی۔ غلامی دے ورودھ قرآن دے حوالے راشٹر وادی اتشاہ لئی ریلی بند ووجوں کم کیتا اتے دیش نوں ودیشی شاسن توں آزاد کراؤن لئی سنگھرش خدائی کھد متنگاراں دی پوتر جنگ بن گیا۔ آدھونک بھارت وچ مسلماناں اتے مسلم راجنیتی اتے اکت بے مثال اتھارٹی، ولپھریدی کینٹول سمٹھ دا وچار سی کہ "بھارت دا کوئی وی ورگ پوری طرحاں راشٹر وادی نہیں رہا ہے۔" (ii)

خان عبدل گھمار خان نے جولائی 1947 وچ ونڈ توں پہلاں بھارت وچ مسلم لیگ دے گنڈیاں دوارا بھڑکائی ہندا ذکر کردے ہوئے کہا:

"مسلم لیگ والے روزانہ جلوس کڈھ رہے ہن، بہت ہی اعتراز یوگ نعرے لگا رہے ہن۔ اوہ سائوں کافر (کانی) کہندے ہن اتے گالی۔ گلوچ کردے ہن۔ مینوں نجی طور اتے کتیا گیا ہے... اک ہور معاملہ جو ساڈے لئی نگبیر چھتا دا کارن بن رہا ہے، ساڈے صوبے وچ موجودگی ہے۔ وڈی گنتی پنجابیاں دی ہے، جو لوکاں نوں ہنسائی کھل عام آکساؤندے ہن۔ اینا ہی نہیں، سگوں اوہ جنتک میٹنگاں وچ ایہہ بھاء دین تک وی چلے گئے ہن کہ لال رنگ دے چوٹی دے نیتاواں نوں ختم کیتا جاوے۔ اوہ کھل عام ایہہ اعلان وی کردے ہن کہ پاکستان توں بعد ستھاپت کیتا گیا ہے... اوہناں ساریاں نوں پھانسی دتی جاوے گی جیہناں نوں غدار۔٪ کہا جاندا ہے۔" (iii)

خان عبدل گھمار خان دی پتی دے پھتجے عطا اللہ خان، اس دے نوکراتے دوستاں نوں مسلم لیگ والیاں دوارا مار دتا گیا سی جدوں سابقہ نے NWF پرانت دے پنڈ دی اکت مسجد وچ مسلم لیگ دی میٹنگ وچ کجھ بولاں اتے اعتراز کیتا سی۔ (iv)

پھر نٹیسر گاندھی نے اکت صوبے دی اگوائی کرن دے باوجود لگبھگ 95% مسلماناں نے کانگریس وچ شامل ہون دا پچاء کیتا۔ اسنے اعلان کیتا:

"لوک میرے ورودھ شکایت کردے ہن کہ میں اپنا دیش وچ کے کانگریس وچ شامل ہو گیا ہاں۔ کانگریس اکت راشٹری سنستھا ہے نہ کہ اکت ہندو سنستھا۔ ایہہ ہندواں، یہودیاں، سکھاں، پارسیاں اتے مسلماناں دی بنی اکت جگاہ ہے۔ کانگریس

اکت سنستھا وجوں کانگرس دے ورودھ کم کر رہی ہے۔ انگریز۔ برطانوی قوم کانگرس اتے پٹھاناں دی دشمن ہے۔ اس لئی میں اس وچ شامل ہو یا ہاں اتے انگریزاں توں چھٹکارا پاؤن لئی کانگرس نال سانجھا دلش بنایا ہے۔

خدائی خدمتگاراں نے اسلام دے مکتی شاستر دا تماشہ دکھایا۔ اس نے زمین دی بہتر و نڈ دی منگ کیتی اتے وڈیاں جائیداداں نوں نکار دتا۔ (vi) خان اکت سماج وادی سماج بناؤنا چاہندا سی۔ (vii)

گپھار خان اکت مہان دھرم نرکپھ سی۔

"ایہہ پنجاب دی جیل وچ ہی سی کہ اسنے ہنداواں اتے سکھاں نال دوستی کیتی اتے ہندو گرنٹھاں، خاص کر کے گیتا اتے گرنٹھ صاحب، سکھاں دے پوتر گرنٹھ دا ادھنن کیتا۔" (viii)

اوہ اکھنڈ بھارت لئی کھڑا سی۔ خان عبدال گپھار خان انوسار

"ایہہ نوٹ کرنا مہتو پورن ہے کہ جدوں پٹھاناں بہت آزادی۔ پریکی ہن اتے کسے وی قسم دی ادھینگی توں ناراض ہن، اوہناں وچوں ہتے ایہہ سمجھن لگے ہن کہ اوہناں دی آزادی بھارتی آزادی دی دھارنا نال چنگی طرحاں میل کھاندی ہے، اتے اس لئی اوہناں نے اس نال ہتھ ملایا ہے۔ بھارت نوں کئی راجاں وچ و نڈن دی سکیم دا کچھ لین دی بجائے اوہناں دے باقی دلش واسی اکت سانجھے سنگھرش وچ ہن، اوہناں نوں ایہہ احساس ہو گیا ہے کہ بھارت دی و نڈ دے نتیجے وچوں آدھونک سنسار وچ چارے پاسے کمزوری ہو ویگی، جتھے اسدا کوئی حصہ نہیں ہے۔ اپنی آزادی نوں برقرار رکھن لئی لوڈیندے سروت اتے طاقت ہو ویگی۔" (ix)

خان نے سختی نال پی جون 1947 وچ دلش دی و نڈ لئی سمت ہون اتے کانگرس دے ورودھ روٹ کیتا۔ اسنے جون 1947 وچ CWC دی میننگ توں بعد گاندھی نوں کہا،

"اسیں پختون تہاڈے نال کھڑے سی اتے آزادی پر اپت کرن لئی وڈیاں قربانیاں کیتیاں سن پر تسیں ہن سانوں چھڈ کے بگھیاڑاں کول سٹ دتا ہے... سرحدی صوبے دی و نڈ اتے جنمت سنگریہہ بارے فیصلہ ہائی کمانڈ [کانگرس] نے ساڈے نال صلاح کیتے بناں لیا سی۔... سردار پٹیل اتے راجگوپالا چاری ساڈے صوبے وچ و نڈ اتے جنمت سنگریہہ کرواؤن دے حق وچ سن۔ سردار نے کہا کہ مینوں کسے گل دی چتا نہیں ہے۔ مولانا آزاد میرے کول بیٹھے سن۔ میری نراشا دیکھ کے اس نے

میںوں کیہا، 'اتہانوں ہن مسلم لیگ وچ شامل ہو جانا چاہیدا ہے۔' ایہہ جان کے مینوں دکھ ہو یا کہ ساڈے ایہناں ساتھیوں نے کنا گھٹ سمجھیا ہے کہ اسیں انے سالوں لئی کس لئی کھڑے ہاں اتے لڑے ہاں۔ (x)

جنح دی ML سرکار نے بادشاہ خان دے وڈے بھرا دی اگوائی والی NWFP سرکار نوں برداشت نہیں کیتا اتے اسنوں 22 اگست، 1947 نوں برخاست کر دتا گیا؛ پاکستان بنن توں 8 دن بعد۔

پھر نئیئر گاندھی اتے اس دے سنگھرش نوں بھلنا اک ہور کارن کر کے نندن یوگ ہے۔ بھاؤ اسیں بھارتی آزادی اندولن دے اتہاس وچ بریٹیش فوج دوارا کیتے گئے سبھ توں بھیانک قتل عام نوں ڈھکن وچ اکٹ دھر بن رہے ہاں؛ پیشاور دے قصہ کھوانی بازار قتل عام۔ انگریز شاسکاں دانٹاسی کہ ہنسک پٹھاناں نالوں ہنسک پٹھان زیادہ خطرناک سن۔ اس لئی جدوں 23 اپریل 1930 نوں مشہور قصہ کھوانی بازار [شابدک ارتھ کہانی سناؤن والی گلی] وکھے 'ریڈ-شرٹاں' والے شانتمی دھرنے لئی بیٹھے تاں پردرشنکاریاں اتے مشین گن نال حملہ کیتا گیا جس وچ بریٹیش دے انوسار 20 پردرشنکاری مارے گئے پر راشٹروادی بھارتی سوتراں انوسار 400 توں ودھ شہید ہوئے سن۔

ایہہ کور۔ اپ اسیں ویر چندر سنگھ گڑھوالی اتے اس دے انگریز فوج دی گڑھوال ریجیمینٹ دے ساتھی سپاہیاں نوں وی بھلنا چاہندے ہاں جیہناں نے اسے شانتیپورن خدائی خدمتگاراں اتے گولی چلاؤن توں انکار کر دتا سی۔ اوہناں نوں گرفتار کیتا گیا، کورٹ مارشل کیتا گیا اتے عمر قید دی سزا سنائی گئی۔

اجو کی پیڑھی نوں پھر نئیئر گاندھی اتے اوہناں دے ہم ویتاں دے جیون، کماں، دکھاں اتے قربانیاں اتے طر وچار کرنا چاہیدا ہے تاں جو اسیں اپنے اگانھ ودھو، دھرم نرکھ اتے سمانتاوادی ورثے نوں کئی بے شرمی نال مٹا دتا ہے۔ ایہہ کوئی چھوٹا اپرادھ نہیں ہے، اصل وچ اسیں اجیہا کر کے پاکستان دے اسلاموادیوں دے ہندو توہمربتا دوارا بھارتی راج۔ ستا اتے قابض ہون داراہ پدھرا کیتا ہے۔

حوالے:

(i) <https://www.tribuneindia.com/news/haryana/order-to-rename-faridabad-hospital-causes-uproar-185303>

(ii) حسن، مشیرل، ایم۔ اے۔ انصاری: گاندھیزا نچھلیل گائیڈ، منوہر، 2010، پنے 19-208

(iii) خان، عبدل گھار خان، ورڈز آف پھریم: آئیڈیاز آف اے نیشن، پینگٹن، دلی، 2010، پنے 55-56

(iv) بے کرو نکل، 11 جون، 1946

(v) حسن، مشیرل، ایم۔ اے۔ انصاری وچ حوالہ دتا گیا: گاندھیزا نچھلیل گائیڈ، منوہر، 2010، پی. 208.

(vi) سمتھ، ولپھرڈ کینٹویل، بھارت وچ ماڈرن اسلام: اے سوشل اینالسس، وکٹر جی. لٹڈ، لنڈن، 1946، پنے 222-

123

(vii) ایڈیب، ہیلید، انسائیڈ انڈیا، جارج ایلن اے انون، لنڈن-1937، پنے 339-40.

(viii) Edib, Halide, Inside India, George Allen & Unwin, London. 1937,

.332

(ix) خان، عبدل گھار خان، ورڈز آف پھریم: آئیڈیاز آف اے نیشن، پینگٹن، دلی، 2010، پنے 19-20

(x) خان، عبدل گھار خان، ورڈز آف پھریم: آئیڈیاز آف اے نیشن، پینگٹن، دلی، 2010، پنے 41-42

ڈاکٹر: شمس اسلام

لیکھک، راجنیتی سٹا سٹر، دلی یونیورسٹی دے سیواکٹ پروفیسر

جلھیا نوالا باغ قتل عام دی شتابدی ساگم

شمسل اسلام دے پرو

وحشیانہ قتل عام اتے لوکاں دے بہادری دے ناکرے دے سمکالی دستاویز نیشنل آرکائیوز وچ لکے ہوئے ہن۔

اج بھارت ہندو توں گروہ دی اگوائی والے ہر طرحاں دے دھارمک کٹر پنہتھیاں لئی چراؤن دا میدان بن گیا ہے۔ اتھوں تک کہ دلش دا پردھان منتری، جس نے جمہوری-دھرم نرپکھ را جنیتی نوں قائم رکھن دی سہوں چکی ہے، اپنی پچھان ہندو راشٹر وادی دے طور اتے دے رہا ہے، جو یوں کہ اوہ ہندو توں دیو کر ن لئی عہدے اتے ہے۔ آر. ایس. ایس. / بھاجپا دے شاسک بھارت نوں اک ہندو راج وچ بدلن دی اپنی وچنبد ہتھ دا کھل عام اعلان کر رہے ہن جتھے منوں دیاں براہمنوادی ضابطہ، جو عورتاں اتے دلتاں نوں گھٹا کے منکھی درجے تک پہنچاؤندیاں ہن، دلش دا قانون ہووے گا۔ اوہناں لئی بھارت صرف ہندواں لئی ماتبھومی اتے پوتر بھومی ہے۔ غور طلب ہے کہ ہندو توں دیو بھاشا انوسار کیول اوہی ہندو منے جاسکدے ہن جیہناں دا آر۔ این۔ لہو ہے، جاتو اد وچ و شواس ہے، رنگ گورا ہے اتے سنسکرت نوں پوتر بھاشا مندا ہے۔ ایہہ صرف مسلمان اتے عیسائی نہیں ہن جو ہندو راشٹر توں باہر ہن، اتھوں تک کہ سکھ دھرم، بدھ اتے جین دھرم ورگے و شواس ہندو دھرم دے سمپر داواں وجوں ہی بیچ سکدے ہن۔

حالانکہ، ایہہ 100 سال پہلاں دادرش نہیں سی جدوں بریٹیش شاسکاں نے آدھونک اتھاس دے سبھ توں بھیانک قتل عام نوں انجام دتا سی؛ جلھیا نوالا باغ داساکہ۔ دنیا دی سبھ توں طاقتور سامراجوادی ہکتی برٹین دے زنجیراں وچ گھرے بھارت دے لوکاں نے اک بہادری والا اکبٹ ورو دھ پیش کیتا۔ ایہہ کوئی افواہ نہیں ہے پر سمکالی ادھیکاری، زیادہ تر بریٹیش دستاویزاں دوارا ثابت کیتا گیا ہے۔ ایہہ ادبھت دستاویز بریٹیش آرکائیوز دا حصہ سن جو آزادی توں بعد بھارت دے راشٹری پرائیکھ بن گئے۔ اک سہاوناجیرانی دے طور اتے ایہہ دستاویز جلھیا نوالا باغ ساکے دے 75 ویں یادگاری ساروہ نوں آرکائیوز اینڈ جلھیا نوالا باغ: آزادی دی گاتھا سر لیکھ دے حصے وجوں جنٹک کیتے گئے سن۔

بھارتی سنترتا سنگرام دے سبھ توں استھر دور بارے سبھ توں ودھ دستاویزاں نے نہ صرف انگریزاں نوں بے شرمی نال لوکتنتری نیاں دی انگھنا کر دے ہوئے، جنٹک اسنتوش نوں دباؤندے ہوئے بربرتا وچ شامل دکھایا، سگوں بھارتی لوکاں

دی اکجٹ بہادری والی لڑائی دے ہن تک دے لکے ہوئے پہلوآں نوں وی ساہنے لیا یا۔ پر درشت کیتے گئے دستاویز دکھائی اتے حیرانی جنک دوویں سن۔ 'سبھنگ' انگریزاں نوں بھارتیاں ورو دھ بے مثال ہنسا دیاں کاروائیاں وچ شامل ہندے دیکھنا بہت دکھائی سی اتے ادبھت طریقے نال بھارت دے لوک، سموک اتے ویکیتی گت طور اتے، وکھ-وکھ دھرماں اتے جاتاں نال سبندھت، بغاوت وچ ابھر دے سن۔

سبھ توں دکھائی گل ایہہ رہی کہ وزوئل اتے لکھتی برتانناں دا ایہہ خزانہ نیشنل آرکائیوز دے ہنیرے کرمیاں وچ واپس رکھیا گیا سی، دوبارہ کدے پر درشت نہیں کیتا گیا۔ اس نوں موجودہ سمیں وچ چل رہے شتابدی سماگم وچ وی نہیں کڈھیا گیا سی۔ جا پدا ہے کہ حاکم اتے پر بندھک نہیں چاہندے کہ آؤن والیاں پیڑھیاں نوں بستیوادی آقاواں دی بربرتا دے نال-نال بھارت دے لوکاں دے اکجٹ مہان بہادری دے ٹا کرے بارے پتہ ہووے۔

انگریز حاکماں دی بربرتا

شو دیاں فوٹواں وچ 1914-1919 دوران پنجاب وچ ہوئی اشانتی نال نمچٹھن لئی بریٹیش شاسکاں دی بربرتا دے دل دہلا دین والے درش درج کیتے گئے سن۔ پنجابیاں، خاص کر کے سکھاں نوں، لکڑا دھا تو دے فرمایاں اتے ہنھ کے کوڑے مارے جارہے ہن جاں جنٹک سڑکاں اتے اپنے ڈھڈاں اتے ریگن لئی مجبور کیتا جا رہا ہے، لوکاں دے ساہنے اوہناں دانگے سریر، سبھ نوں شرم اتے غصے نال بھر رہا ہے۔ پنجاب فوجی کیمپ بن چکا سی۔ دلش بھگت بھارتیاں دے سوے-مان نوں کچلن دے نشانے والے حاکماں نے بھارتیاں نوں ہر انگریز/عورت نوں سلام کرن لئی مجبور کیتا، نہ کہ سائیکل چلاؤن اتے زبردستی مچھاں اتے داڑھیاں کھچن لئی۔ اس وچ کوئی شک نہیں کہ اجیے جبر نے بھگت سنگھ اتے اس دے ساتھیاں ورگے انقلابی پیدا کیتے۔

رکارڈاں وچ نویں وی ای رتن دیوی دی کہانی بیان کیتی گئی ہے، جس نے 13-14 اپریل، 1919 دی رات اپنے پتی دے نال بتائی سی۔ صرف، اوہ مریا ہو یا سی، سارے باغ وچ پھیلے سینکڑے لوکاں وچ پیا سی۔ اوہ جگہ خون نال بھری ہوئی سی، جویں کہ اوہ ڈسپلے اتے ٹھنڈے بیان وچ بیان کردی ہے، اتے اپنے پتی دی لاش نوں مقابلہ سکی جگہ اتے لجان توں بعد،

”میں اس دے کول بیٹھ گیا... مینوں اکت بانس دی سوٹی ملی جو میں کتیاں توں بچن لئی اپنے ہتھ وچ رکھی ہوئی سی۔ میں تن آدمیاں نوں بہت درد نال لڑکھڑاؤندے دیکھیا اتے اکت زخمی لڑکا، جس دی عمر لگبھگ 12 سال سی، نے مینوں جگہ نہ چھڈن دی بیتی کیتی، میں اسنوں کہا کہ میں اپنے پتی دی لاش نوں چھڈ کے کتے نہیں جاواں گا۔ میں اس نوں پچھیا کہ کی اوہ ٹھنڈا

محسوس کر رہا ہے، بے اوجہ اکٹریپر چاہندا ہے تاں میں اسنوں اس اتے وچھاسکدا ہاں۔ اس نے پانی منگیا، پر اس تھاں اتے اوہ پیدا نہیں ہو سکيا..."

اس پردر شنی وچ اک ہندی اخبار 'ابھودی' (4 اکتور، 1919) دی اک شاندار کہانی شامل کیتی گئی سی جس وچ دو دوستاں، 18 سال دے عبدل کریم اتے 17 سال دے رام چندر، جو لاہور توں میٹنگ وچ شامل ہون لئی اکٹھے ہوئے سن، دیاں کہانیاں اتے تصویراں دا ورنن کیتا گیا سی۔ رولٹ ایکٹ دے خلاف باغ وکھے دوویں اتھے شہید ہو گئے۔ عبدل کریم دی شہادت توں بعد جدوں پنجاب یونیورسٹی [لاہور] دے نتیجے آئے تاں پتہ لگا کہ اس نے دسویں دی پرکھیا پہلے درجے وچ پاس کیتی سی۔

ہوائی بنباری

پر جو اصل وچ درشکاں نوں حیران کر دا ہے اوہ ہن تک دا انجان تھ ہے کہ بریٹیش سرکار نے 1919 وچ گڑبڑی دے دوران، رائل ایئر فورس دے جہازاں دی ورتوں بنباری کرن لئی کیتی سی۔ اوہ پنجاب دا اندرونی حصہ۔ اکٹ چوٹی دا گیت دستاویز۔ د باراز، پہلی وار جنگ کیتا گیا۔ اکٹ ٹاسک 14.4.1919 سی۔ ایہہ اس طرحاں پڑھا ہے:

"ایرو جہاز نمبر 4491 ٹائیپ بیو ای-2. ای. سکئیڈرن نمبر 31. پائلٹ کپتان کاربیری۔ لاہور توں اڈان شروع ہون دا سماں: 14.20 | جس گھنٹے اتے اڈان سماپت ہوئی: 16.45 | [ویروے] 15.20: پنڈ دو میل گجراں والہ (ہن پاکستان وچ) دے اتر پچھم نے مول نواسیاں دی پارٹی اتے تن بمب سٹے 150 مضبوط... 50 راؤنڈ مشین گن پنڈ وچ چلائی گئی۔ 15.30 پنڈ دے باہر 50 مول نواسیاں دی پارٹی توں اکٹ میل دکھن وچ دو بمب سٹے گئے... 25 راؤنڈ مشین پنڈ وچ گولیاں چلائیاں۔ عمارت نیڑے کھیتاں وچ 200 دے قریب لوکاں اتے گولیباری، گھر اتے قبضہ کرن والی پارٹی اتے چلے 30 راؤنڈ ایم. جی. 15.40: گجراں والہ۔ شہر دے دکھن وچ پنڈ واسیاں دی وڈی بھیڑ اتے سٹے گئے بمب، 100 راؤنڈ ایم. جی. 15.50 وچے جدوں مشین لاہور لئی روانہ ہوئی تاں سڑکاں اتے کوئی وی مول نواسی نظر نہیں آ رہا سی۔

پردر شنی دی اک ہور و شیشٹار بندرنا تھ ٹیگور دی وائسرائے نوں لکھی چٹھی دا اصل ہتھ لکھت سی جو پنجاب وچ جبر دا ورودھ کرن لئی اپنی نائیمٹڈ داتیاگ کرداسی۔ اسنے لکھیا:

”اوہ سماں آ گیا ہے جدوں سمناناں دے بیج اوہناں دے اپمان دے اسگت سندر بھ وچ ساڈی شرم نوں چک دار۔٪ بناؤندے ہن، اتے میں اپنے لئی اپنے دلش واسیاں دے اوہناں لوکاں دے نال کھڑنا چاہندا ہاں، جو اپنے اکھوتی معمولی کارن ہن۔، مسکھاں لئی فٹ نہیں پتن دا شکار ہون لئی ذمہ وار ہن۔

اکت ہور دلکش دستاویز پنجاب وچ جلیہا نوالا باغ دے قتل عام اتے جبر دے ورودھ وچ امپیریل لیجسلیٹو اسمبلی تون ایم۔اے۔ جناح دے 28 مارچ، 1919 دے استغنے دے پتر دی اصل نقل سی۔ اس دی چٹھی وچ بریٹیش شاسکاں اتے اتیاچار کرن اتے رولٹ ایکٹ پاس کرن لئی کھل عام دوش لگایا گیا سی۔ اسنے لکھیا:

”اکت سرکار جو شانتی دے سمیں وچ جیسے قانون [رولٹ ایکٹ] نوں پاس جاں منظوری دیندی ہے، اکت سبھتک سرکار کہے جان دے اپنے داعوے نوں خارج کر دیندی ہے۔“

ایہہ افسوس دی گل ہے کہ جناح بعد وچ دو۔راشٹراں دے نائکاں دے بینڈواگن وچ شامل ہو گیا۔

رولٹ ایکٹ نے بھارت دے ہر حصے وچ کنا غصہ پیدا کیتا، اس دا اندازہ گجرات کھیتر دے ہنسک ورودھ تون لگایا جاسکدا ہے جو عام طور اتے پالنا منیا جاندا ہے۔ پردرشت دستاویزاں تون پتہ چلدا ہے کہ گجرات وچ 2 دناں (11-12 اپریل، 1919) دے اندر۔ اندر پردرشنکاری بھیڑ نے صرف احمد آباد اتے اس دے آس پاس دے کلیکٹر، سٹیج، پھلیگ سٹاف، جیل، کھ ٹیلیگراپھ سینٹر اتے 26 پولیس سٹیشناں دے دفتراں نوں ساڑ دتا۔

ورودھ ساہت اتے پابندی لگائی گئی

پردرشت کیتے گئے وشال ساہت، کویتا، وارنگ اتے نائکاں دیاں کاپیاں سن جو بریٹیش بربرتا دے ورودھ لکھیاں اتے پرسارت کیتیاں گئیاں سن پر پابندی شدہ سن۔ اس خزانے نے مزورودھ دے اکجٹ اتے سارے ویاپک چرتر نوں درسا یا۔ اس دے اکت انش بارے وی چرچہ کرنا سنبھو نہیں ہے جدوں کہ ایہہ وی نوٹ کیتا گیا ہے کہ پردرشتی وچ آرکائیوز وچ اپلبدھ پابندی شدہ ساہت دے اکت حصے نوں پردرشت کرنا چاہیدا ہے۔ کجھ مہتو پورن پابندی شدہ کتاباں سن؛ باغ۔اے۔ جلیہاں، رام سروپ گپتا دوارا لکھیا ہندی وچ اکت گیت کاری نائک، جلیہا نوالا باغ، پھروزیدین شرف دوارا لکھی گورکھی وچ اکت لمی کویتا، پنجاب کاہتیا کھنڈ، اردو وچ اکت پورا نائک اتے جلیہا نوالا باغ، اکت لما گجراتی نائک۔ آخری دو انجان لیکھکاں دوارا دمنکاری شاسن دوارا پچھان تون بچن لئی سن۔

کچھ پر تیندھ بول پڑھدے ہن:

ظلم ڈاڑنے رنگ جمنے لئی

ہند دکھاں نوں مشکلاں وچ پھسانے لئی۔

[ظلم ڈاڑنے کیا تھارنگ جمنے کے لیے/ہند والوں کو مصیبت میں پھسانے کے لیے۔]

خون سے پنجاب کے ڈاڑدی لکھائی

رورور اکھ دی میری طبیعت جلائے کے۔

[خون سے پنجاب کے ڈاڑدی لکھدی ڈاڑی/رورور اکھ دی میری طبیعت جلاؤن دے لئی۔]

باغیاں جلیاں وچ شہیداں دی بن جاندی ہے یاد گر

جائینگے اگلے۔ وطنے انسو بہانے لئی۔

[باغ۔ اے۔ جلیاں میں شہیداں کی بنے گریاد گر/جائینگے عاشق۔ اے۔ وطن انسو بہانے کے لیے۔]

ہم اجڑتے ہن تاں اجڑیں، وطن آباد ہن،

مرٹے ہم کے اب وطن آزاد رہے۔

وطن دی کھا دھی جو اپنی جان دیندی ہے،

مرتے نہیں ہن اتے ہمیشہ لئی جی کر دے ہن۔

[ہم اجاڑتے ہیں تو اجدیں، وطن آباد رہے/مور پیتے ہیں ہم کے اب وطن آزاد رہے۔

وطن کی کھاتر جو اپنی جان دیا کرتے ہیں/مارتے نہیں ہیں جو ہمیشہ کے لیے جیا کرتے ہیں۔]

بریشیش شاسکاں نے شہیداں نوں انگولیا کیتا، آزاد بھارت وی ادا سین رہا/رہندا

ایہہ دستاویز جلمہیا نوالا باغ دے قتل عام دے پیڑتاں پر تہی ودیشی نیماں دے نندن یوگ رویے بارے حیران کرن والے خلاصے کردے ہن۔ جون 1919 وچ گریہہ وبھاگ نے اک بیان جاری کیتا جس وچ برطانوی حملیاں دا ورنن کیتا گیا سی پر بھارتی موتاں دی گنتی 'تے چپی دھار کے ایہہ مور کھتا بھری دلیل دتی گئی سی کہ بریٹیش سرکار دوارا جو وی گنتی جنتک کیتی جاوے گی، بھارتیاں نوں سوکار نہیں ہووگی!

حالانکہ، جدوں پنجاب وچ سرکاری جبر دی وشوویا پی نندا ہوئی، تاں بریٹیش سرکار نے 14 اکتوبر، 1919 نوں پنجاب وچ ہنسا دی جانچ لئی اک جانچ کمیشن نیوکت کیتا، جس دی اگوائی سکالینڈ دے اک نیا نکار، ہنٹر دی اگوائی وچ کیتی گئی۔ اس کمیشن نوں ہنٹر کمیشن کہا جان لگا۔ اس توں ایہہ سٹ نکلیا کہ جلمہیا نوالا باغ وکھے 381 بھارتیاں، جیہناں وچ مرد، پھیماتے اتھوں تک کہ اک 6 مہینے دا بچہ وی جنرل ڈائری فورس دوارا مارا گیا سی۔ ایہہ گنتی بہت ہی وواد پورن سی کیونکہ انچھھتیاں لاشاں (لوکاں دیاں جو پنجابی نہیں سن پر امرتسر وچ سن کیونکہ ایہہ اک مشہور پارک/دھارمک کیندر سی جتھے دو بے راجاں توں لوک روزی-روٹی دی بھال وچ لگاتار آؤندے سن) دا نپٹار اکتا گیا سی۔

حیران کرن والی گل ایہہ ہے کہ دیش دی آزادی توں بعد وی شہیداں اتے گمبھیر زخمیاں دے بچے ہوئے میمبراں لئی کجھ نہیں بدلایا۔ اوہ چھڈے ہی رہے۔ بھارت وچ جتھے ایمر جینسی (1975-77) دوران اک مہینے توں وی گھٹ سمیں لئی سلاخاں کچھے رہے ویکتیاں نوں 10000 روپے اتے 2 مہینیاں توں گھٹ سمیں لئی 20000 روپے پروارک پینشن ملدی ہے، شہیداں دے پرواراں دی منگ ہے کہ گھٹو-گھٹ اوہناں نوں پینشن اتے ریلوے رعایت لئی حقدار نوں سوکار نہیں کیتا گیا ہے۔ 'جلمہیا نوالا باغ شہید پر یوار سستی' نے ناراض ہو کے بریٹیش پردھان منتری نوں چٹھی لکھی کہ انگلینڈ اوہناں دے نقصان دی بھرپائی کرے! ایہہ صرف شہیداں دے پرواراں دی بے بسی اتے بے بسی نوں درساؤندا ہے پر یقیناً بھارتی حاکماں دی بے شرمی اتے ریڑھ دی بے شرمی۔

انگنت شہید: اودھم سنگھ جس نے جلمہیا نوالا باغ ساکے دا بدلہ لیا

اس پردر شنی وچ اک تار پردر شت کیتی گئی سی جو 16 اپریل 1940 نوں نکلی سی۔ ایہہ لنڈن وچ اودھم سنگھ دے مقدمے دی تاریخ سی۔ ایہہ پڑھیا:

”اسیں سمجھدے ہاں کہ مقدمے دوران دوشی اک شہید دے روپ وچ پیش کرنا تے بہادری وچ شامل ہون دا ارادہ رکھدا ہے۔ سانوں خوشی ہو ویگی جے انگلینڈ وچ پریس نوں سرکھیت کرن لئی قدم چکے جان دے ہن اتے ایہہ کہ رائٹس صرف سنبھو طور اتے سکھیپ اتے غیر۔ سنوید نشیل سکھیپ جانکاری دیندے ہن۔

نویں دلی دے گورنر جنرل توں بھارت دے راج سکتر نوں بھیجے گئے اس ٹیلیگرام نے سپیشٹ طور اتے دکھایا کہ برطانوی، لوکنتر لئی جرمن، نرپکھ۔ کھیڈ اتے قانون دے شان وچ مہان و شواہی وجوں وڈیائی پراپت کر دے ہوئے، چوتھی جائیداد نال چھیڑ چھاڑ کرن وچ ماہر سن۔

47 سالوں توں ودھ سمیں تک ایہہ ٹیلیگرام بریٹیش خفیہ فائیلیاں وچ اک گپت دستاویز بنیا رہا تے 1994 تک آزاد بھارت دیاں سرکاراں دوارا وی چھپا کے رکھیا گیا۔ 1994 وچ ہور وی حیرانی جنک دستاویز پر درشت کیتے گئے سن، جو کہ اودھم سنگھ دی ہن تک دی پوری کہانی ہے۔ صرف ٹڈ ٹس وچ جانیا جاندا ہے۔

”میں ایہہ کیتا کیونکہ... اوہ اسد احمق دار سی۔ اوہ... میرے لوکاں دی بھاونوں کچلنا چاہندا سی، اس لئی میں اسنوں کچل دتا ہے۔ پورے 21 سالوں توں میں بدلہ لین دی کوشش کر رہا ہاں۔ میں خوش ہاں کہ میں کم کیتا ہے۔ میں موت توں نہیں ڈردا۔ میں اپنے دلش لئی مر رہا ہاں۔“

اسنے جاری رکھیا،

”میں موت دی سزا دی کوئی پرواہ نہیں... میں اک مقصد لئی مر رہا ہاں.. اسیں بریٹیش سامراج توں دکھی ہاں... میںوں اپنی جنم بھومی نوں آزاد کرن لئی مرنا تے مان ہے اتے میںوں امید ہے کہ جدوں میں چلا جاواں گا... میری تھاں اتے آویگا۔ میرے ہزاراں دلش واسی تہانوں گندے کتیاں نوں بچاؤن لئی، میرے دلش نوں آزاد کراؤن لئی... تسیں بھارت وچوں صاف ہو جاؤ گے اتے تہاڈا انگریز سامراج نوں چور۔ چور کر دتا جاوے گا... میرے کول انگریزاں دے درودھ بالکل وی نہیں ہے... میرے دلش دے مزدوراں نال بہت ہمدردی ہے۔ انگلینڈ۔ میں سامراجی سرکار دے درودھ ہاں۔ برطانوی سامراجی دے درودھ ہاں!“

محمد سنگھ آزاد دے ایہہ شہد 13 مارچ، 1940 نوں لنڈن دے اک عدالتی کمرے وچ گونج دے ہن جتھے اسنوں جلیہا نوالا قتل عام دے آرکیٹیکٹ، پنجاب دے لیفٹینینٹ گورنر مائیکل اوڈائر نوں مارن توں ترنت بعد پیش کیتا گیا سی۔ محمد سنگھ آزاد

کوئی ہو نہیں سگوں اود ہم سنگھ سی۔ اک دلت سکھ پر یوار وچ پیدا ہو یا تے اک یتیم خانے وچ وڈا ہویا، اود ہم سنگھ 1919 دی بھیانک وساکی والے دن امر تر وچ جنتک میٹنگ وچ حاضر سی۔

لاشاں دے ڈھیر بیٹھ آکے اود ہم سنگھ اس قتل عام وچوں چنکاری ڈھنگ نال بچ گیا سی۔ پر 20 سال دے بزرگ دوار پیدا کیتی گئی نفرت اپنی ڈونگھی سی کہ جدوں تک اوہ بے قصور سینکلرے لوکاں دی ہتیا دا بدلہ نہیں لے لیندا، اودوں تک آرام نہیں کرن دی سہوں کھا دھی سی۔ اس نے 21 سال بعد اپنا بیچا حاصل کیتا۔ اتے محمد سنگھ آزاد۔ جس نام نوں اسنے اپنایا۔ اس تھہ نوں ریکھانکت کیتا کہ بریٹیش راج دا تختہ پلٹنا دیش دی ہندو، مسلمان اتے سکھ آبادی دی ایکتا توں بناں اسمبھو سی۔

اج توں 79 سال پہلاں (31 جولائی 1940) اود ہم سنگھ دی لنڈن دی مینٹنولے جیل وچ پھانسی دے تختے اتے موت ہو گئی سی۔ ہن تک ورجت دستاویزاں راہیں سانوں ایہہ وی پتہ لگا ہے کہ لنڈن پنہنجن توں پہلاں اوہ میسوپوٹیمیا، کینیا، یوگانڈا، یونیسے اتے یونیسسار جا چکا سی، سارے بھارتی کرانتی کاریاں اتے اصلے دی بھال وچ۔ انگریزاں دے کنڈھے پنہنچیاں ہی اس نے محمد سنگھ آزاد دا نام لے لیا۔ اسنے اپنے ساتھی انگریز مزدوراں نوں سنگھٹ کرن دی کوشش وی کیتی۔ اود ہم سنگھ ولوں محمد سنگھ آزاد دے ناں دی چون کوئی ماڑی گل نہیں سی۔ اسنے اس نوں مکھ تھہ ریکھانکت کرن لئی چنیا کہ بھارت نوں سارے بھارتیاں دے سموہک اتے اکجٹ تیناں نال ہی آزاد کیتا جاسکدا ہے۔ واجب خدشہ ہے کہ جیکر اود ہم سنگھ اج اس ناں نال بھارت پر تدا ہے تاں اس دی موت ہو سکدی ہے۔

شہیداں دی سوچی انگریز۔ ورودھی سنترتا سنگرام دے بہو۔ دھرمی اتے بہو۔ جاتی چرتراں نوں ریکھانکت کردی ہے۔

شہیداں دی ہنٹر کمیشن دی سوچی سپنٹ کردی ہے کہ جلیہا نوالا باغ وکھے رولٹ ایکٹ اتے نامور کانگریسی نیتاواں، ڈاکٹر: ستیاپال اتے سیچھو دین کچلیو (جیہناں دے پتر توفیق کچلیو، اک آٹو) دیاں گرفتاریاں دے ورودھ وچ ہوئی روس میٹنگ hor مر گیا) وچ سارے دھرم اتے جاتاں دے مرد، نوجوان، عورتاں نے شمولیت کیتی۔ سوچی انوسار بریگیڈیئر جنرل ریچینالڈ ڈائر دی کمانڈ بیٹھ بریٹیش فوج دی گولبیری کارن 381 موتاں ہوئیاں سن۔ اسدی حملہ آور فورس وچ مکھ طور اتے نیپالی گورکھا، بلوچ ریجیمینٹ (پنجابی مسلماناں، ہندواں اتے سکھاں دوارا چلائے گئے)، 54 ویں سکھ اتے 59 ویں سندھ رائیپھلز دے سپاہی شامل سن، جو ایہہ سپنٹ کردے ہن کہ انگریزاں نے بھارتی کٹھوراں دی مدد نال بھارت اتے راج کیتا سی۔

381 شہیداں وچوں 222 ہندو، 96 سکھ اتے 63 مسلمان سن۔ اس اکٹھ دا اکٹھ ہور مہتوپورن پہلو جو شہیداں دی سوچی وچ وی جھلکدا ہے، اوہ ایہہ سی کہ جتھے اکٹ پاسے وپاری، وکیل، پترکار، ساہتکار، سرکاری ملازم، بدھیوی حاضر سن تاں دوجے پاسے وڈی گنتی وچ درشک وی حاضر سن۔ لوہے داکم کرن والے، جلاہے، نائی، سہانک، دہاڑی دار۔٪، غلیچے بنن والے، مستری، موچی اتے صفائی کرچاری ورگے پیشے۔ کئی عورتاں وی موجود سن۔ اودھم سنگھ دی ویشی حاضری سی۔ اس حقیقت نے اک وار پھر اس تھہ نوں ریکھانگت کیتا کہ ہندواتے مسلم وکھوادے ناکال دے ساہنے آؤن توں پہلاں، بھارتی ستترتا سنگرام دھارمک اتے ذات۔ پات دیاں ونڈیاں توں اپراٹھ کے اک سنیکت اندولن سی۔ ایہہ اکٹ سماویشی بھارت لئی اصل وچ بستیا واد ورو دھی لہر سی۔

ایہہ دکھ دی گل ہے کہ ساخے سنگھرش اتے بھارتی لوکاں دیاں سانجھیاں شہادتتاں دے اجیہے برتانت نیشنل آرکائیوز دے ہنیرے کمریاں وچ لکے پئے ہن۔ جیکر ایہناں نوں نوجوان پیڑھی تک پہنچوگ بنایا جاوے تاں ایہہ دیش وچ چل رہے کئی فرقو، جاتوا دی اتے سمیر داکم ایجنڈیاں نوں تھہ پاسکدے ہن۔

جلھیانوالا باغ دے ساکے دی شتابدی موقعے بھارتی حاکماں دے پاکھنڈ نوں دیکھیا تے من لیا جاوے۔ اس لاٹ نے بریشیش سرکار دوارا بے رحم دمن اتے سخت رولٹ ایکٹ پاس کرن دی کھیدھی کیتی۔ ڈیپارٹمنٹ، میسا، ٹاڈا، پوٹا، یونیسپے، اچھسپا اتے ہور بہت سارے بھیانک قوتناں بارے کسے نے اوہناں نوں سوال نہیں کیتا جیہناں دی ورتوں کر کے اوہناں نے بھارت نوں لوہے دی اڈی بیٹھ پادتا ہے، جس دی بریشیش شاسکاں نے وی کوشش نہیں کیتی۔

ڈاکٹر: شمس اسلام

لیکھک، راجنیتی سٹاٹر، دلی یونیورسٹی دے سیواکت پروفیسر

دو-راشٹر سدھانت دے دوشی آدمی: جناح دوار ادھار لیا گیا اکت ہندو راشٹر وادی پروجیکٹ

شمس اسلام توں پرو

علیگڑھ مسلم یونیورسٹی اتے حال ہی وچ [2 مئی، 2018] جناح دے مدے اتے آر نیسیس / بھاجپانیتاواں دوار اسپانسر کیتے گئے ہندو توئی گنڈیاں دوارا کیتے گئے حملے توں بعد، دو-راشٹر سدھانت اکت وار پھر بھیانک بحث دا کیندر ہے۔ ہندو توئی گروہ پچھلے 80 سالوں توں ودیار تھی یونین دے دفتر وچ لگی ایم. اے. جناح دی فوٹو دے مدے نوں بھارتی مسلماناں دی وفاداری اتے سوال اٹھاؤن لئی ورت رہا ہے۔ دلچسپ گل ایہہ ہے کہ ایہہ بی. ایس. مونجے، بھائی پرمانند، ویڈی سادور کر، ایمینس گولو لکراتے ہور ہندو راشٹر وادیاں دی وراثت دے وارساں دوارا کیتا جا رہا ہے، جیہناں نے نہ صرف دو-راشٹری سدھانت دا پرچار کیتا (حملہ آور ڈھنگ نال ایہہ منگ کیتی کہ مسلماناں نوں بھارت توں باہر کڈھ دتا جانا چاہیدا ہے جو کہ مڈھلے طور اتے سی۔ اکت ہندو راشٹر) پر پھر وی مندے ہن کہ ہندو اتے مسلمان دووکھ-وکھ قوماں ہن۔

ایہہ بھارت دے سیاسی درش اتے مسلم لیگ جاں جناح دے پرگٹ ہون توں بہت پہلاں دی گل سی۔ RSS جس دے کاڈر اج بھارت اتے راج کر رہے ہن، بھارت توں مسلماناں اتے عیسائیاں دے غیر-راشٹر یکن دی منگ کر دے رہندے ہن۔

دو-راشٹر سدھانت اتے ایہہ پاٹھک وشو-ویا پی دوستاں دی منگ اتے لکھیا گیا ہے تاں جو دو-راشٹر سدھانت اتے اس دے جنم توں لے کے اج تک دے سمجھے بھاشن دی پرمانک اتے یوجنا بدھ سمجھ ہو سکے۔

اجو کے سنسار وچ کوئی وی ہور پھاشیوادی سنگٹھن راشٹری سویم سیوک سنگھ (آر. ایس. ایس.) نوں لو کنتری، دوگلی بولن اتے سازشاں دی بے لوڑی ورتوں وچ مات نہیں دے سکدا۔ اکت پرکھ بھارتی انگریزی اخبار نے، گجرات وچ 2002 دے مسلماناں دی نسل کشی توں بعد، سپینٹ طور اتے لکھیا کہ آر نیسیس دے معاملے وچ، جارج اورویل نے جسٹوں "ڈبلسپیک" کیہا سی، اوہ اکت چھوٹی گل ہو ویگی۔ آر. ایس. ایس. جتھوں تک اس دی سازشی مانسکتا دا سبندھ ہے، ایہہ کوئی ہور نہیں سگوں آزاد بھارت دے پہلے راشٹری بے ڈاکٹر: راجیندر پرساد سن، جیہناں نے بھارت دے پہلے گریہ منتری سردار پٹیل دے دھیان وچ لیاندا سی کہ،

"میںوں دسیا گیا ہے کہ آر. ایس. ایس. والیاں دی مصیبت پیدا کرن دی یوجنا ہے۔ اوہناں نے مسلماناں دے کپڑے پہنے اتے مسلماناں ورگے دکھائی دین والے بہت سارے آدمی پر اپت کیتے ہن جو ہندواں اتے حملہ کر کے اوہناں نال مصیبت پیدا کرنگے اتے اس طرحاں ہندواں نوں بھڑکاؤنگے۔ اوہناں وچوں کجھ ہندو جو مسلماناں اتے حملہ کرنگے اتے اس طرحاں مسلماناں نوں بھڑکاؤنگے۔"

پاکستان دے بانی محمد علی جناح دے ناں اتے علیگڑھ مسلم یونیورسٹی (اے. ایم. یو.) اتے حال ہی وچ ہندو توہی گنڈیاں دے حملے دے معاملے وچ آر. ایس. ایس. دیاں ایہہ پروکت گھنیا و شیشتاواں پوری طرحاں پرچلت ہن۔ اتھے حملے دی اکٹ سٹوڈینٹس یونین (اینیمو نیسیو) ساروہ دی لائیوچھ۔ ٹائم میمبر شپ پردان کرن دے حصے وچوں AMU دے و دیار تھیاں نوں سمبودھن کرنا سی۔ بھارت دے سابقہ وپی انصاری دے اس پروگرام نوں پروٹوکول انوسار خفیہ ایجنسیاں اتے ستھانک راج پرشاسن دی منظوری سی۔

انصاری دے انوسار، اینیمو وچ اسد پروگرام جنٹک طور اتے جانیا جاندا سی اتے سبندھت ادھیکاریاں نوں موٹھیاں لئی سرکھیا سمیت معیاری پر بندھاں بارے ادھکارت طور اتے سوچت کیتا گیا سی۔ اس سبھ دے باوجود "یونیورسٹی دے گیسٹھاؤس جتھے میں ٹھہریا ہویا سی، دے نیڑے گھسپیٹھیاں دی پہنچ انچھاتی بنی ہوئی ہے۔" [iii]

ہندو توہی گنڈیاں نے حملے نوں جائز ٹھہراؤندیاں دلیل دتی کہ AMUSU وچ پاکستان دے سنسٹھاپک دی فوٹو پر درشت کیتی گئی سی۔ جناح دی فوٹو اتھے سی کیونکہ اس نوں سال 1938 وچ لائیوچھ۔ ٹائم میمبر شپ پردان کیتی گئی سی۔

بھگت سنگھ دی کاروائی... میںوں افسوس ہے کہ ارج دانوجوان صحیح جاں غلط ڈھنگ نال بھڑکیا ہویا ہے... تسیں جناں وی اوہناں دی نندا کرواتے جنا مرضی کہو اوہناں نوں گمراہ کیتا گیا ہے، ایہہ سسٹم ہے، ایہہ نظام ہے، ایہہ نندن یوگ شاسن پر نالی۔ لوکاں دوارا ناراض ہے،" [iv]

اس توں پہلاں، 1916 وچ، ادہ بال گنگادھر تلک (ہندو توہی قبیلے دے اک چہیتے) دے ورودھ اک دیشدھروہ دے کیس وچ پرکھ بچاؤ کچھ دے وکیل سن؛ جس دی سزا موت دی سزا ہو سکدی ہے۔ جناح نے ودیشی شاسکاں دے بھیانک اپمان لئی بریٹیش سرکار ورودھ اتہاسک کیس جت لیا۔

1935 دے آس۔ پاس، سکھاں اتے مسلماناں دوارا کرم وار سکھاں اتے مسلماناں دوارا اکت [شہیدی/شہیداں دا] گردوارہ اتے اکت مسجد ہون داد عوہ کیتا گیا اکت دھارمک ستھان دے قبضے نوں لے کے لاہور دے سکھاں اتے مسلماناں وچکار اکت گمیہر دھارمک وواد پیدا ہو گیا۔ مسلم پارٹی نے اپنی طرفوں قانونی لڑائی لڑن لئی جناح کول پہنچ کیتی۔ جناح نے سکھیاں توں انکار کردتا اتے کیس توں دور رہے۔ اوہ 1920-21 وچ گاندھی دی آگوائی والی کانگریس توں وکھ ہو گیا، کیونکہ پہلاں اوہ جنٹک راہنمائی دے ورودھ سی، خاص طور اتے، راشٹری راہنمائی وچ دھارمک نیٹاواں نوں شامل کرنا۔

کانگریس نے اسنوں الگ۔ تھلگ کرن دی کوشش کیتی اتے جوانی لڑائی لڑن دی بجائے، اسنے اکت اجیہارستہ چنیا جس نال اسنے اسے مسلم لیگ دی آگوائی کیتی جسنوں اسنے مسلم بھائیچارے دے جاگیر دار اتے کلین تیاں دا پر تیندھ دسیا سی۔ اپنیاں نجی عادات اتے دھارمک وشواساں وچ، اوہ اکت ابھیاسی مسلمان نہیں گنیا جاسکدا سی۔ اسنوں سور دے سوچ پسند سن اتے اسنے اپنا دن سکاچ نال ختم کیتا۔ اتفاق نال، اوہ انگریزی اتے گجراتی وچ نپن ہون کر کے اردو پڑھنا جاں لکھنا نہیں جانداسی۔

مہتوپورن گل ایہہ ہے کہ جدوں جناح ہندو۔ مسلم ایکٹا دار سول سی اتے اکت سنیکت بھارت دی آزادی لئی کھڑا سی، اسنوں ہندو توکیمپ دوارا بدنام کیتا گیا سی؛ گاندھی، موتی لال نہرو، آزاد ہور پیٹرت ہن۔

ہندو راشٹروادی نہ کہ جناح نے دورا اشٹری سدھانت پیش کیتا

دو۔ راشٹری سدھانت دے مسلم سمر تھکاں دے ساہمنے آؤن توں بہت سماں پہلاں، ہندو راشٹروادیاں نے ایہہ وچار پیش کیتا سی۔ مسلم لیگ دو۔ راشٹری سدھانت دے ابھیاسی دیر نال آئے سن۔ اصل وچ، اس معاملے وچ، اوہناں نے ہندو توکی وچار دھار اتوں بہت ادھار لیا سی۔

بنگالی اچ جاتی دے ہندو سبھ توں پہلاں بھارت نوں ہندو راشٹروادیاں درساؤن والے سن

بنگال وچ 19 ویں صدی دے انت وچ ہندو راشٹروادیاں دوارا گیند نوں رول کیتا گیا سی۔ اصل وچ، اربندو گھوش دے نانکے راج نرائن باسو (1826-1899)، اتے اس دے نزدیک سہیوگی نابھہ گوپال متر (1840-94) نوں بھارت وچ دو۔ راشٹری سدھانت اتے ہندو راشٹرواد دے سہ۔ پتا کیہا جاسکدا ہے۔ باسو نے پڑھے۔ لکھے مول نواسیاں وچ راشٹری بھاونادیاں دے پرچار لئی اکت سماج دی ستھاپنا کیتی جو اصل وچ ہندو دھرم دی اتمتا دا پرچار کرن لئی کھڑا سی۔ اسنے ایہہ گھوشنا کردے ہوئے میٹنگاں دا آئیو جن کیتا کہ جاتواد دے باوجود ہندو دھرم نے عیسائی جاں اسلامی سبھیتا دوارا اکدے وی پہنچیا نالوں کتے اچا سماجک آدر شواد پیش کیتا۔

باسونہ صرف ہندو دھرم دی دوجے دھرماں نالوں اتمتا وچ و شواس رکھد اسی، سگوں جاتیواد وچ وی پکا و شواس رکھد اسی۔ ادہ اکت مہاں ہندو سستی (آل انڈیا ہندو ایسوسی ایشن) دے وچاردی کلپنا کرن والے پہلے ویکتی سن اتے ہندو مہا سجدے پوروج بھارت دھرم مہامنڈل دے گٹھن وچ مدد کردے سن۔ اس دا غنا سی کہ اس سنگٹھن راہیں ہندو بھارت وچ اکت آریہ منن راشتر دی ستھاپنا کرن دے یوگ ہون گے۔ اسنے ایہہ وی دیکھیا،

"اچے اتے ہشیار ہندو راشتر نیند توں بعد اپنے آپ نوں جگا رہا ہے اتے برہم کھتی نال ترقی ول تیزی نال ودھ رہا ہے۔ میں اس پنر۔ سر جیت راشتر نوں اپنے گیان، ادھیاتمکتا اتے سنسکرتی دوارا دنیا نوں دوبارہ روشن کردا ہویا دیکھ رہا ہاں، اتے ہندو راشتر دی شان پوری دنیا وچ پھیلدی ہے۔" [وی]

نابھہ گوپال مترانے سالانہ ہندو میلہ (پھیٹ) دا ایوجن شروع کیتا۔ ایہہ ہر بنگالی سال دے آخری دن اکت اکٹھ ہند اسی اتے ہندو بنگالی جیون دے سارے پہلو آں دے ہندو سجدہ نوں اجاگر کردا سی اتے 1867 اتے 1880 دے وچکار نزد گھن جاری رہا۔ مترانے ایکتا اتے بھاونواں نوں اتشابت کرن لئی اکت راشتری سوسائٹی اتے اکت راشتری پیپر وی شروع کیتا۔ ہندواں وچ راشتر واد مترانے اپنے پیپر وچ دلیل دتی کہ ہندواں نے سکارا تمک طور اتے اپنے آپ اکت راشتر بنایا ہے۔ اس انوسارس۔

"بھارت وچ راشتری ایکتا دا ادھار ہندو دھرم ہے۔ ہندو قومیت بھارت دے سارے ہندواں نوں اپنے علاقے جاں بھاشا دی پرواہ کیتے بناں اپناؤندی ہے۔" [iv]

بنگال وچ ہندو راشتر واد دے ابھار دے اکت ڈونگھے نزدیک آر. سی. مجوم دار۔٪ نوں سچائی تک پہنچن وچ کوئی مشکل نہیں سی۔

"نابھہ گوپال نے ادھی صدی توں ودھ سمیں تک جناح دے دوراں دے سدھانت نوں روک دتا سی۔" [vii] اتے ادوں توں "جاگتے جاں اچیت روپ وچ، ہندو چتر پورے بھارت وچ راشتر واد اتے ڈونگھی طرحاں چھاپیا گیا سی۔" [viii]

آریہ سماجیاں دی بھومکا

اتری بھارت وچ آریہ سماج نے زور دار ڈھنگ نال پرچار کیتا کہ بھارت وچ ہندو اتے مسلم بھائیچارے اصل وچ دو دکھ۔
وہ قوماں سن۔ بھائی پرمانند (1876-1947)، اتری بھارت وچ آریہ سماج دے اک پرکھ روشنی، جو کانگریس اتے ہندو
مہاسبھا دوواں دے آگوا دی سن، نے اک بہت وڈا مسلم ورودھی ساہت تیار کیتا جو اس تھہ اتے زور دندا ہے کہ انڈ۔

اس نے 80 سالوں وچ دھ سمیں تک ہندو توہی گروہ نوں کدے وی پریشان نہیں کیتا پر اس مدے نوں مڑ سرچیت کیتا
کیونکہ یوپی وچ ستادھاری ہندو تو شاسک عام ہندواں دا تیزی نال سمر تھن گوارا ہے سن۔ انصاری نے صحیح کیتا کہ لینیسیو اتے
جملے دا صحیح سماں اتے "اس نوں جائز ٹھہراؤن لئی بنایا گیا بہانہ" گمبیر سوال کھڑے کر دا ہے۔ جناح دی تصویر نوں ہٹاؤن دی
منگ کرن والے ہندو تو وادیاں نے سوچیا کہ راشٹرنوں ایہہ نہیں پتہ سی کہ پاکستان دے سنسٹھاپک جناح نے 1942-43
وچ ہندو مہاسبھا نال گٹھ جوڑ سرکاراں چلائیاں، جویں کہ اسیں بعد وچ دیکھا نکلے۔

جناح بارے کجھ تھہ سانوں جانن دی لوڑ ہے

مسلم وکھواد دے پیغمبر بنن توں پہلاں محمد علی جناح دے اتیت نوں جانا اچت ہے۔ اوہ اک کٹڑ دھرم نر پکھتا وادی سی اتے
کانگریس لیڈر شپ دا حصہ سی، جس وچ دادا بھائی نوروجی، گوپال کرشن گوکھلے، اینی بے سینٹ، ایم کے گاندھی، نہرو (موتی
لال نہرو اتے جواہر لال نہرو)، مولانا آزاد، سردار پٹیل اتے ہور اجیسے پر تیک سن جیہناں دی آگوائی کیتی۔ بریٹیش سٹائن
ورودھ آزادی دی لہر۔

جناح انگریزاں وچ کھلاڑ کو کاروائیاں دا حمایتی نہیں سی پر جدوں بھگت سنگھ نوں جیل وچ بند کر دتا گیا اتے اس دی غیر۔
موجودگی وچ اس نوں پھانسی دین دی نیاتنگ پر کریا شروع ہوئی تاں اس نے ستمبر نوں کینڈری اسمبلی (اس سمیں دی بھارت
دی سنسد) وچ اس دے مقدمے وچ اک ہلکتی شالی بھاشن دتا۔ 12، 1929۔ جناح نے کہا:

"بھگت بڑتال اتے جان والے آدمی دی اک آتما ہندی ہے۔ اوہ اس آتما دار اپریرت ہندا ہے، اتے اوہ اپنے کارن دے نیاں
وچ وشواس کر دا ہے۔ اوہ کوئی عام اپرادھی نہیں ہے، جو ٹھنڈے خون والے، گھناؤنے دشت اپرادھ دادوشی ہے... میں
کر دا ہاں۔ نوں منظوری نہیں دیندے ہندواں دی دھرتی سی اتے مسلماناں نوں تبدیل کیتا جانا چاہیدا ہے۔

دی ڈی. ساورکر (1883-1966) اتے ایم۔ ایس۔ گولو لکر (1906-73) توں بہت پہلاں، جیہناں نے گھٹ۔
گنتیاں لئی کوئی تھان نہ دین والے ہندو راشٹر دے وسرت سدھانت پیش کیتے، ایہہ بھائی پرمانند ہی سن جیہناں نے ویہویں
صدی دے شروع وچ اعلان کیتا سی کہ ہندو دھرم دے پیروکار اتے بھارت وچ اسلام دو دکھ۔ وکھ لوک سن کیونکہ مسلمان

اک دھرم دا پالن کردے سن جو عرب دیشاں وچ پیدا ہو یا سی۔ پرمانند نے اردو وچ پر سدھ ساہت لکھن وچ مہارت حاصل کیتی جس وچ مکھ زور ہندواں نوں بھارت دے سچے پتر اتے مسلماناں نوں باہری ہون اتے دتا جاوے گا۔

اپنے ہندو راشٹروادی ترک انوسارس۔

"اتہاس وچ ہندو پر تھوی راج، پرتاپ، شواجی اتے بیرگی بیر دی یادداشتکار کردے ہن، جیہناں نے اس دھرتی (مسلماناں دے ورودھ) دے سنمان اتے آزادی لئی لڑیا سی، جدوں کہ محمد بن قاسم وانگ، بھارت دے حملہ آوراں ولّ مہودان دیکھدے ہن۔ اتے اورنگزیب ورگے شاسکاں نوں اپنے راشٹری ناکاں وجوں... [جدکہ] دھارمک کھیتر وچ، ہندو رامائن، مہا بھارت اتے گیتا توں پریرنا لیندے ہن۔ دو جے پاسے مسلمان، قرآن توں پریرنا لیندے ہن حدیث۔ اس طرحاں، ونڈن والیاں چیزاں اکجٹ ہون والیاں چیزاں نالوں کتے زیادہ ضروری ہن۔" [x]

اسنے 1908-9 دے شروع وچ، پرمانند نے دو خاص کھیتر وچ ہندو اتے مسلم آبادی دے کل وٹاندرے دی منگ کیتی۔ اپنی سوے۔ جیونی وچ دسترت اس دی یوجنا انوسار،

"سندھ توں پار دا علاقہ افغانستان اتے اتری۔ پچھٹی سرحدی صوبے نال مل کے اک مہان مسلم راج بن جانا چاہیدا ہے۔ اس کھیتر دے ہندواں نوں دور آ جانا چاہیدا ہے، جدوں کہ باقی بھارت وچ مسلماناں نوں اس کھیتر وچ جا کے سنا چاہیدا ہے۔" [xi]

لاجپت رائے (1865-1928)، کانگرس، ہندو مہاسبھا اتے آریہ سماج دے نالو۔ نال پر سدھ نیتا،

"محمد علی جناح نے 1939 وچ اپنی زہریلی دو۔ راشٹری تھیوری دا اعلان کرن اتے 1940 وچ بھارت دی وناش کاری ونڈ دی منگ کرن توں بہت پہلاں، لالا لاجپت رائے اتے سادر کر ورگے مہاسبھا دے نیتاواں نے کھل کے اس سدھانت دی وکالت کیتی سی... [xii]

1919 وچ، لاجپت رائے نے ہندوستان ریویو وچ انڈین نیشنل کانگرس دے تھیم 'تے لکھدے ہوئے گھوشا کیتی کہ "ہندو اپنے آپ وچ اک راشٹر ہن کیونکہ اوہ اپنے آپ دی پر تیندھتا کردے ہن۔" [xiii]

1924 تک اوہ اپنے دو۔ راشٹر سدھانت نوں سنکھیپ کرن وچ ودھیرے سپڈ سی۔ اسنے لکھیا:

"میری یوجنا دے تحت مسلماناں دے چار مسلم راج ہون گے: (1) اتری چکھتمہی سرحد دا پٹھان صوبہ (2) چکھتمہی پنجاب (3) سندھ اتے (4) پوربی بنگال۔ جیکر کسے ہور حصے وچ سکھت مسلم بھائیچارے ہن بھارت، اکت پرانت بناؤن لئی کافی وڈا ہے، اوہناں نوں وی اسے طرحاں گھٹ کیتا جانا چاہیدا ہے۔ پراہیہ سپنٹ طور اتے سمجھنا چاہیدا ہے کہ ایہہ اکت سنیکت بھارت نہیں ہے۔ اسدا مطلب اکت مسلم بھارت اتے اکت غیر-مسلم بھارت وچ بھارت دی سپنٹ وڈ ہے۔" [xiv]

لاجپت رائے نے بیٹھ لکھے شبدیاں وچ پنجاب دی وڈ دا پرستار وڈا:

"میں بھاء دیواں گا کہ کوئی اچھا پاپا لہیا جانا چاہیدا ہے جس نال ہندواں اتے سکھاں دی سنوید نشیلتا نوں لتاڑن توں بناں مسلماناں نوں زرنانگ بہومت پراپت ہو سکے۔ میرا بھاء ہے کہ پنجاب نوں دو صوبیاں وچ وڈیا جانا چاہیدا ہے، چکھتمہی پنجاب جسدا وڈا حصہ ہے۔ مسلم بہو گنتی، اکت مسلم-شاستم صوبہ ہونا؛ اتے پوربی پنجاب، وڈی ہندو-سکھ بہو گنتی والا، اکت غیر-مسلم شاست صوبہ ہونا۔" [xv]

ایہہ نوٹ کیتا جاسکدا ہے کہ دو-راشٹری سدھانت دے مسلم جھنڈا برداراں نوں بھائی پرمانند، لاجپت رائے اتے ہوراں دوارا پیش کیتے سدھانتاں دا صحیح گیان سی۔ حالانکہ، اوہناں نے اس دلش-ورودھی اتے مسلم ورودھی سدھانت نوں چنوتی دین دی بجائے، صرف اس دی نقل کیتی۔

ہندو راشٹروادی مونجے، ہر دیال، ساور کراتے گولوا لکر دو-راشٹری سدھانت دے پیغمبر و جوں

ڈاکٹر: بی. ایس. مونجے اکت ہور پرکھ کاگر سی آگوسن (جس نے ہندو مہاسباناں سنگھت کرن وچ برابر دی بھومکا نبھائی اتے بعد وچ اس دے گھٹن وچ آر. ایس. ایس. دی مدد کیتی) جس نے مسلم لیگ دے مارچ 1940 دے پاکستان متے توں بہت پہلاں ہندو وکھوادے جھنڈے نوں اگے ودھایا سی۔ تیجے سیشن نوں سمبودھن کر دے ہوئے۔ 1923 وچ اودھ ہندو مہاسباناں دے، اسنے گھوشا کیتی،

"جس طرحاں انگلینڈ انگریزاں دا، فرانس فرانسسی دا اتے جرمنی جرمنیاں دا ہے، بھارت ہندواں دا ہے۔ جیکر ہندو سنگھت ہو جان، تاں اوہ انگریزاں اتے اوہناں دے کٹھپتلیاں نوں، مسلماناں نوں نمر کر سکدے ہن... جو شدھی [شابدک ارتھ شدھتا، ایہہ شبد مسلماناں اتے عیسائیاں نوں ہندو دھرم وچ بدلن لئی ورتیا گیا سی] اتے سنگھن [سنگھن] دوارا خوشحال ہووے گا۔" [xvi]

ایہہ مونجے دی نرکچھ اردھ۔ اڑھتا سی کہ اسنے انگلینڈ، فرانس اتے جرمنی نوں ہندواں لئی بھارت دے حق وجوں پیش کیتا۔ انگریزی، فرانسیسی اتے جرمن پچھاناں دادھرماں نال کوئی لینا۔ دینا نہیں سی، ایہہ اوہناں دیشاں وچ رہن والے لوکاں دی دھرم نرکچھ پچھان سن۔

لالا ہر دیال (1884-1938)، غدر پارٹی دے حلقیاں وچ اک جانیا۔ پچھانیا نام، مسلم لیگ دوارا مسلماناں لئی اک وکھرے ہولینڈ دی منگ توں بہت پہلاں، نہ صرف بھارت وچ اک ہندو راشٹر دے گٹھن دی منگ کیتی، سگوں ایہہ دی اپیل کیتی۔ افغانستان دی جت اتے ہندو کرن 1 وچ اک مہتو پورن سیاسی بیان وچ 925، جو پرتاپ پو پھ کانپور وچ پرکاشت ہويا سی، اسنے کہا:

"میں گھوشنا کردا ہاں کہ ہندو جاتی دا، ہندوستان اتے پنجاب دا بھوکھ، ایہناں چار تھمھاں اتے ٹکیا ہويا ہے: (1) ہندو سنگٹھن، (2) ہندو راج، (3) مسلماناں دی شدھی، اتے (4) جت اتے شدھی۔ افغانستان اتے سرحدوں دے۔ جتا چر ہندو راشٹر ایہہ چار چیزاں نوں پورا نہیں کردا، ساڈے پچیاں اتے پڑپوتیاں دی سرکھیا ہمیشہ خطرے وچ رہیگی، اتے ہندو نسل دی سرکھیا سمجھو ہو جاوے گی۔ اتے اس دیاں سنستھاواں اکو جہیاں ہن۔"

پر مسلمان اتے عیسائی ہندوستان دیاں سیمواں توں بہت دور ہن، کیونکہ اوہناں دے دھرم پر دیسی ہن اتے اوہ فارسی، عرب اتے یورپی سنستھاواں نوں پیار کردے ہن۔ اس طرحاں، جس طرحاں کوئی اکھ توں ودیشی پدارتھ نوں ہٹا دندا ہے، شدھی ایہناں دودھرماں دی ہونی چاہیدی ہے۔ افغانستان اتے سرحد دے پہاڑی کھیتر پہلاں بھارت دا حصہ سن، پر ورتماں وچ اسلام دے دد بے بیٹھ ہن [...] جس طرحاں نیپال وچ ہندو دھرم ہے، اسے طرحاں افغانستان اتے سرحدی کھیتر وچ ہندو سنستھاواں ہونیاں چاہیدیاں ہن؛ نہیں تاں سورا جتنا بے کار ہے۔" [xvii]

بھارت نوں ہندو راشٹر گھوشنت کرن اتے اس توں مسلماناں اتے عیسائیاں نوں باہر کڈھن دے اجیے سارے وچاراں نوں وناٹک دامودر ساور کرنے 1923 دے شروع وچ اپنی ووادت کتاب ہندو تو وچ ہو روی روشن کیتا سی۔ دلچسپ گل ایہہ ہے کہ بریٹیش جیل وچ ہون دے باوجود اس نوں ایہہ دھر ویکرن والی کتاب لکھن دی اجازت دتی گئی سی۔ ہندو راشٹر دی اسدی پر بیہاشا دے انوسار، مسلمان اتے عیسائی اس قومیت توں باہر رہے کیونکہ اوہناں نے ہندو سبھیاچارک وراثت وچ شامل نہیں کیتا جاں ہندو دھرم نوں اپنایا۔ ساور کرنے حکم دتا:

"عیسائی اتے محمدؐ [sic] بھائیچارے، جو کہ بہت ہی حال ہی وچ ہندو سن اتے زیادہ تر معاملیاں وچ گھٹو-گھٹ اوہناں دی پہلی پیڑھی وچ اوہناں دے نویں حصے دے سبھ توں ودھ اچھک نواسی سن، دعوہ کردے ہن کہ بھادویں اوہ اکٹ سا نجھی جنم بھومی، اتے لگبھگ شدھ ہندو خون ہو سکدے ہن۔ اتے ساڈے نال مانا-پتانوں ہندواں وجوں ماننا نہیں دتی جاسکدی؛ کیونکہ اوہناں دے نویں پنٹھ نوں اپناؤن توں بعد اوہناں نے سمجھے طور اتے ہندو سنسکرتی [سبھیاچار] دی مالکی چھڈ دتی سی۔ اکت۔ اوہناں دے ناک اتے اوہناں دے ناک۔ اوہناں دے میلیاں اتے اوہناں دے تیہاراں، اوہناں دے آدرش اتے اوہناں دا جیون پرتی درشنیکون، ہن ساڈے وچ عام ہونا بند ہو گیا ہے۔" [xviii]

ہندو تو دی راہ جنیتی دے موڈھی ساور کرنے بعد وچ سبھ توں وسرت دو-راشٹر سدھانت وکست کیتا۔ اس تھ توں بھلنا نہیں چاہیدا کہ مسلم لیگ نے اپنا پاکستان دا متا 1940 وچ ہی پاس کیتا سی پر آر نیسیس دے مہان دارشنگ اتے مارگدرشک ساور کرنے اس توں بہت پہلاں دو-راشٹر سدھانت دا پرچار کیتا سی۔ 1937 وچ احمد آباد وکھے ہندو مہاسبھا دے 19 ویں سیشن وچ پردھاگی بھاشن دیندے ہوئے ساور کرنے سپشٹ طور اتے اعلان کیتا،

"جویں کہ، بھارت وچ دو ورودھی قوماں نال-نال رہ رہیاں ہن۔ کئی بال راجنیتا ایہہ من کے گمبیر غلطی کردے ہن کہ بھارت پہلاں ہی اک سد بھانا والا راشٹر بن گیا ہے، جاں ایہہ کہ اجیہا کرن دی اچھالی سنوں اس طرحاں جوڑیا جاسکدا ہے۔ ساڈے ایہہ سپنیاں نوں حقیقت وچ لے جاندے ہن۔ اس لئی ایہہ فر قوالجھناں توں بے صبر ہو کے فر قوجتھیندیاں نوں ذمہ وار ٹھہراؤندے ہن۔ پر ٹھوس تھ ایہہ ہے کہ اکھوتی فر قو سوال صرف اک وراشت ہی ہن۔ اسیں ہندواں اتے مسلماناں وچکار صدیاں توں سبھیاچارک، دھارمک اتے راشٹری دشمنی دے کارن، جدوں سماں آ جاندا ہے تاں تسیں ایہناں نوں حل کر سکدے ہو؛ پر تسیں اوہناں نوں صرف ماننا دین توں انکار کر کے اوہناں نوں دبا نہیں سکدے ہو۔ اس نوں نظر انداز کریئے۔ آواسیں بہادری نال انسکھائیں تھیاں دا ساہنا کریئے جویں کہ اوہ ہن۔ بھارت نوں اج اک ایکتا دای اتے سروپ راشٹر نہیں منیا جاسکدا ہے، پر اس دے الٹ بھارت وچ مکھ طور اتے دو قوماں ہن: ہندواتے مسلمان۔"

آر نیسیس نے ساور کردے نقشے-قداں اتے چلداں، اس وچار نوں بالکل رد کر دتا کہ ہندواتے مسلمان مل کے اک راشٹر بناؤندے ہن۔ آر نیسیس دے انگریز سنگٹھن، آرگینائیزر نے آزادی دی پوروسندھیا (14 اگست، 1947) نوں سماپادی طور اتے اپنے راشٹر دے سنکاپ نوں بیٹھ لکھے شیداں وچ الکیا:

"آؤ اسیں ہن اپنے آپ نوں قومیت دیاں جھوٹھیاں دھارناواں توں پر بھات نہیں ہون دینے۔ بہت ساریاں مانسک الجھناں اتے ورتماں اتے بھوکھ دیاں مصیبتاں نوں اس سادھارن تھتہ دی تیارمانتا دوارا دور کیتا جاسکدا ہے کہ ہندوستان وچ صرف ہندو ہی راشٹر بناؤندے ہن اتے راشٹری۔ ڈھانچہ اس سرکھیت اتے مضبوط نیخھ 'تے اساریا جانا چاہیدا ہے... راشٹر خود ہندواں، ہندو پر پیراواں، سبھیا چار، وچاراں اتے اچھاواں 'تے اساریا جانا چاہیدا ہے۔

ونڈ توں پہلاں دے دستاویزاں اتے ہندو توئی جتھیندیاں دیاں گتیو دھیاں دی روشنی وچ دو۔ راشٹری سدھانت دے کھوجکرتاواں نوں اس تھتہ نوں اکھوں پر وکھے نہیں کرنا چاہیدا کہ س۔

" ایہہ اک سدھانت سی جو جناح توں بہت پہلاں سی، جسدی ویاکھیا انھیویں صدی دے انت وچ بنگال وچ سکم چندر چٹوپادھیائے اتے ویہویں صدی دے شروعاتی حصے وچ وناک دامودر ساور کر ورگے انگنت ہوراں وچ کیتی گئی سی۔" [xx]

ڈاکٹر. بی. آر. امبیڈکر، پورہ۔ بھارتی راجنیتی دے ڈونگھے کھوجی سن Independence India, دو۔ راشٹری سدھانت دے مدے 'تے ہندو مہاسبھا تے مسلم لیگ وچکار سانجھ اتے سانجھ نوں انتر پر وکھدے ہوئے لکھیا:

"عجیب گل لگ سکدی ہے، مسٹر ساور کر اتے مسٹر جناح اک راشٹر بنام دو راشٹراں دے مدے 'تے اک دوپے دے ورودھی ہون دی بجائے اس بارے پوری طرحاں سمیت ہن۔ دوویں سمیت ہن، نہ صرف سمیت ہن، سگوں اس گل 'تے زور دیندے ہن کہ بھارت وچ دو قوماں ہن۔ اک مسلم راشٹر اتے دو جاہندو راشٹر۔" [xxi]

امبیڈکر نے دو۔ راشٹری سدھانت اتے اس اتے ہندو توئی بیابازی دے سبندھ وچ ساور کر دے مندے منصوبیاں توں دکھی ہوکے، 1940 دے شروع وچ لکھیا سی کہ،

"ہندو راشٹر اک پرکھ ستھتی 'تے قبضہ کرن دے یوگ ہو جاوے گا جو اس دے کارن ہے اتے مسلمان راشٹر ہندو راشٹر دے نال ادھین سہیوگ دی ستھتی وچ رہن لئی بنایا گیا ہے۔" [xxii]

ہندو مہاسبھا دی اگوائی ساور کر رن گٹھجوڑ سرکاراں مسلم لیگ نال

ہندو راشٹر وادی، ساور کر دے بچے موجودہ بھارت 'تے راج کر رہے اس حیران کرن والے تھتہ توں انجان ہن کہ ساور کر دی اگوائی والی ہندو مہاسبھا نے سنیکت آزادی دے سنگھرش نوں توڑن لئی مسلم لیگ نال گٹھجوڑ کیتا، خاص طور 'تے

برٹیش شاسکاں وروده 1942 دے بھارت چھڑواندولن نوں توڑن لئی۔ 1942 وچ کانپور (کانپور) دکھے ہندو مہاسبھا دے 24 ویں سیشن نوں پردھاگئی بھاشن دیندے ہوئے، اسنے مسلم لیگ نال شوق دا بچا، پیٹھ لکھے شبدان وچ کیتا،

"وہارک راجنیتی وچ وی مہاسبھا جاندی ہے کہ سانوں واجب سمجھوتیاں راہیں اگے ودھنا چاہیدا ہے۔ اس تھہ دا گواہ ہے کہ ہنے ہی سندھ وچ، سندھ-ہندو-سبھانے سدے اتے گٹھجوڑ سرکار چلاؤن وچ لیگ نال ہتھ ملاؤن دی ذمہ واری لئی سی۔ بنگال دا معاملہ سبھ نوں جانیا جاندی ہے۔ جنگلی لیگ جیہناں نوں کانگریس وی اپنی پوری ادھینتا دے باوجود وی نہیں شانت کر سکی سی، جوہیں ہی اوہ ہندو مہاسبھا اتے مسٹر پھزل حق دی پردھانتا والی گٹھجوڑ سرکار دے سمپرک وچ آئے، کافی سمجھوتہ وادی اتے سماجک بن گئے۔ اتے ساڈے مان یوگ مہاسبھا دے نیتا ڈاکٹر۔ سیاما پرساد مکھرجی دی یوگ آگوائی نے دونوں بھائیچاریاں دے بھلے لئی اک سال جاں اس توں ودھ سمیں تک سپھلتا پورک کم کیتا۔ اس توں علاوہ ہور گھٹناواں نے ایہہ وی ثابت کر دتا کہ ہندو مہاسبھاواں نے صرف راجنیتک ہکتی دے کیندراں اتے قبضہ کرن دی کوشش کیتی۔ جنتک ہتاں لئی نہ کہ دفتر دے پتیاں اتے مچھیاں لئی۔" [xxii]

ہندو مہاسبھا اتے مسلم لیگ نے NWFP وچ وی گٹھجوڑ دی سرکار بنائی۔

بھارت دی ونڈ دے خلاف مسلمان

بھارت دی ونڈ بارے سبھ توں وڈا جھوٹھ، ہندو توہی گروہ دوارا انگار پھیلا یا جا رہا ہے کہ بھارت دے سارے مسلماناں نے اکجٹ ہو کے پاکستان دی منگ کیتی اتے اوہناں نے دلش دی ونڈ کردتی۔ ہندو توکاڈراں دوارا سچ منے جان والے اس جھوٹھ نوں بھارت وچ مسلماناں دے اتیاچار دا سبھ توں مہتو پورن کارن بن گیا ہے۔ ایہہ سچ ہے کہ مسلم لیگ ولوں مسلماناں لئی وکھرے وطن دی منگ کارن 1947 وچ بھارت دی ونڈ ہوئی سی۔

اتے اس تھہ توں وی انکار نہیں کیتا جاسکدا ہے کہ مسلم لیگ اپنی منگ دے حق وچ مسلماناں دے وشال سموہ نوں لا بند کرن دے یوگ سی۔ پر ایہہ وی سچ ہے کہ بھارتی مسلماناں دا بہت وڈا ورگ اتے اوہناں دیاں جتھیندیاں پاکستان دی منگ دے وروده کھڑے سن۔ ونڈ دے وروده ایہناں مسلماناں نے مسلم لیگ نوں سدھانتک طور اتے چنوتی دتی اتے مسلم لیگ داسا ہنسا سڑکاں اتے کیتا۔ جیسے مسلمان بہادری نال لڑے، کئی وار اپنیاں جاناں دے کے۔

وہڈ لئی سارے بھارتی مسلماناں دے دوشی ہون دا جھوٹھ نہ صرف ہندو تو دی گندی مسلم۔ ورو دھی راجنیتی کارن پھیلا یا جا رہا ہے، سگوں اس تھہ دے کارن وی کہ بھارتی مسلمان اپنے پرکھیاں دی مہان وراثت توں جانو نہیں ہن جیہناں نے دلش دی راجنیتی نوں چنوتی دتی سی۔ مسلم لیگ، سیاسی، دھارمک اتے سریرک طور اتے۔

لاہور دے مسلمان لیگ دے پاکستان متے دے ہتھیاں دے اندر، بھارتی مسلماناں نے 27-30 اپریل، 1940 دے وچکار دلی (کنینز پارک، چاندنی چوک) وچ مسلم آزاد کانفرنس دا آؤ جن کیتا (ایہہ 29 اپریل نوں ساپت ہونا سی پر اکت دن لئی ودھا دتا گیا۔ اس وچ بھارت دے لگجھگ سارے حصیاں توں 1400 ڈیلیگیٹاں نے بھاگ لیا۔

اس کانفرنس دے پرکھ روشنی سندھ دے سابقہ پردھان منتری اللہ بخش سن جیہناں نے کانفرنس دی پردھاگی کیتی سی، اجیہے ناکاں وچوں اکت سن۔ اس کانفرنس وچ نمائندگی کرن والیاں پرکھ مسلم جتھیںندیاں آل انڈیا جمیعت۔ ال۔ الیما، آل انڈیا مومن کانفرنس، آل انڈیا مجلس۔ اے۔ اہرار، آل۔ انڈیا شیعہ سیاسی کانفرنس، خدائی کھدم گرس، بنگال کرشک پردجا پارٹی، آل۔ انڈیا مسلم پارلیمنٹری سن۔ بورڈ، انجمن۔ اے۔ وتنمن، بلوچستان، آل انڈیا مسلم مجلس اتے جمیعت اہل۔ اے۔ حدیث۔ آزاد مسلم کانفرنس وچ سنیکت پرانت، بہار، کیندری پرانت، پنجاب، سندھ، NWF پرانت، مدراس، اڑیسہ، بنگال، مالابار، بلوچستان، دلی، آسام، راجستھان، دلی، کشمیر، حیدرآباد اتے بہت سارے مول نواسیاں توں چنے گئے ڈیلیگیٹاں نے بھاگ لیا۔ راج اس طرحاں پورے بھارت نوں کور کر دے ہن۔ [xxiv]

اس وچ کوئی شک نہیں سی کہ ایہہ ڈیلیگیٹ ”بھارت دے مسلماناں دی بہو گنتی“ دی نمائندگی کر دے سن۔ مسلم لیگ دی فرقو راجنیتی دے خلاف سنگھرش دے موہری، 1936 وچ اکال چلانا کر گئے، شوکتلا انصاری، خان عبدال گپھار خان، سعید عبداللہ بریلوی، شیخ محمد عبداللہ، اے ایم خواجہ اتے مولانا آزاد پاکستان دے خلاف اس اندولن نال جڑے ہوئے سن۔ جمیعت اتے ہور مسلم سنگٹھناں نے دو۔ راشٹری سدھانت دے ورو دھ اتے بھارت وچ ہندواں اتے مسلماناں دی سہ۔ ہوند دے سمر تھن وچ اردو وچ وڈی گنتی وچ کتابچے تیار کیتے۔

اللہ بخش نے اپنے پردھاگی بھاشن وچ پاکستان دے متے نوں مسلماناں دے نال۔ نال بھارت لئی وی آگھماتی قرار دتا۔ بھارتی سماج اتے راجنیتی دے سماویشی سہاء اتے زور دیندے ہوئے اسنے کہا:

" بھارتی ناگرک ہون دے ناطے، مسلم اتے ہندواتے ہور لوک اس دھرتی اتے وسدے ہن اتے دھرتی دے مانمتے پتراں دے روپ وچ مات۔ بھومی دے اک۔ اک انچ اتے اس دے سارے پدار تھک اتے سبھیاچارک خزانیاں نوں اوہناں

دے نیا پورن اتے نرکھ ادھیکاراں اتے لوڑاں دے ماپنڈ انوسار سانجھا کر دے ہن۔ ساہت دے کھیتروں وچ ہیرا رانجھا اتے کسی پتوں ورگیاں سانجھیاں نکسالیوں ملدیاں ہن، جو کہ مسلمان کوپاں دوارا لکھیاں گئیاں ہن، جو پنجاب اتے سندھ وچ ہندواں، مسلماناں اتے سکھاں دوارا برابر اتے مان نال سانجھیاں کیتیاں جاندیاں ہن؛ پر صرف اکت ادہرن دا حوالہ دینا اکت گھاتک بھلیکھا ہے۔ ہندو، مسلم اتے بھارت دے ہور وسنیکاں نوں بھارت دے پورے جاں کسے و شیش حصے اتے اپنے آپ نوں نویکے طور اتے ملکیت دا حق ہے۔ بھارتی مسلم دی اوئی ہی اٹھ اتے اٹھ وراثت ہے جنی ہور بھارتیاں دی۔ کوئی دکھرا جاں الگ۔ تھلگ کھیتروں نہیں، پر پورا بھارت سارے بھارتی مسلماناں دا ہولینڈ ہے اتے کسے ہندو جاں مسلمان جاں کسے ہور نوں اوہناں توں وانجھے کرن دا ادھیکار نہیں ہے۔ اس ہولینڈ دے اکت انچ دا۔" [xxvi]

مسلم لیگ دوارا کرائے اتے لئے قاتلاں دوارا اللہ بخش دا قتل

ساڈے وچوں کنے لوک جاندے ہن کہ ہندو راشٹروادیاں دوارا ایم کے گاندھی دے قتل توں بہت پہلاں، اللہ بخش نوں 14 مئی، 1943 نوں سندھ دے شکار پورہ تھلے وچ مسلم راشٹروادی (مسلم لیگ نیتاواں) دوارا کرائے اتے لئے گئے پیشور قاتلاں دوارا قتل کر دتا گیا سی۔ اللہ بخش مسلم لیگ اتے پاکستان دی منگ دے ورو دھ آپسی ایکتا دا پرتیک بن گیا سی۔ اسنوں ختم کرن دی لوڑ سی کیونکہ گاندھی بھارت نوں ہندو راشٹرو وچ بدلن دے ہندو توپرو جیکٹ وچ سبھ توں وڈی رکاوٹ بن گیا سی۔

مسلم لیگ دہشت

پاکستان ورو دھی لہر دے سارے پرکھ نیتاواں اتے سریرک طور اتے حملے کیتے گئے، اوہناں دے گھر لٹے گئے، پر دوارک میمبراں اتے حملے کیتے گئے، مسجدیں جتھے اوہ ٹھہرے جاں مسلماناں نوں سمبودھن کر دے سن، نوں نقصان پہنچایا گیا، شیخ۔ ال۔ اسلام، مولانا حسین احمد مدنی یوپی اتے بہار وچ ہنسک حملیاں دا شکار ہوئے۔ مولانا آزاد، احرار نیتا، بیسبر رحمن، مولانا اسحق سمبھالی، حافظ ابراہیم، مولانا ایم۔ قاسم شجنا پری اتے ہور بہت سارے پرکھ الیمانوں قاتلانہ حملیاں دا ساہنا کرنا پیا۔ کئی تھواں اتے الاما اتے چھرے نال حملہ کر کے سریر دے انگ کٹے گئے، اوہناں نوں گولی مارتی گئی اتے دلی وکھے جمیعت دے دفتر نوں اگ لگا دی گئی۔ مومن کانفرنس دیاں میٹنگاں حملے دے و شیش نشانے سن، اس دے کاڈر مارے گئے اتے کانفرنس نوں مسلم لیگ نوں بدھ دی چیتا وئی دینی پئی۔

اکت سمکالی دستاویز دے انوسار،

"ایہہ ورنن کرنا دکھائی ہے کہ دلش بھر دے راشٹر وادی الاما (ودواناں) اتے نیتاواں نال ایم۔ ایل۔ دوارا کس طرحاں دا سلوک کیتا گیا۔ ایہہ گھناؤنی، دل دہلاؤن والا اتے انمنکھی سی۔ پنڈاں، قصبیاں اتے شہراں وچ راشٹر وادیاں دیاں میٹنگاں اتے پتھراں دی ورکھا کیتی گئی اتے لگاتار حملے کیتے گئے۔ مجرمانہ ڈھنگ۔ ایم۔ عین۔ جی۔، ایم۔ ایل۔ دی ولنٹیئر فورس نے راشٹر وادی مسلماناں دے ورودھ بے لوڑی ہنساکیتی۔ راشٹر وادی مسلماناں لئی سفر کرنا اوکھاسی کیونکہ یا ترا کر دے سمیں اوہناں اتے بھیانک حملہ کیتا گیا سی۔ مسلم لیگ دا ورودھ کرن والے سارے لوک ڈر گئے سن اتے جیکر کوئی اوہناں نوں چنوتی دین دی ہمت کر داسی۔ بھیانک نتیجے بھگتن لئی۔ [xxvii]

دو۔ راشٹری سدھانت نوں من والے ہندو راشٹر وادیاں نے بھارتی راشٹر وادی وجوں پریڈ کیتی

ایہناں ساریاں حقیقتاں دے باوجود صرف مسلماناں نوں ہی وٹد دے دوشی اتے دو۔ راشٹر سدھانت دے جنم داتا اتے اپرادھی کیہا جاندا ہے۔ پرکھ ہندو راشٹر وادی نیتاواں جویں بال گنگادھر تلک، لاجپت رائے، مدن موہن مالویا، ایم۔ ایس۔ انے، بی۔ ایس۔ موہنجے، ایم۔ آر۔ جیکر اتے عین۔ سی۔ کیلکر، سوامی شردھانند آدی (جیہناں وچوں کجھ کانگریسی آگواوی سن) نے سرب۔ سمتی نال میمبری نہیں لئی۔ بھارت پر اکٹ نوٹیکے ہندو راشٹر دے نرمان لئی وچنبدھ سن۔ اوہناں دا نٹاسی کہ بھارت مڈھلے طور اتے اکٹ ہندو راشٹر سی اتے اس نوں اکٹ وجوں پالیا جانا چاہیدا ہے۔ پھر وی، اوہ مہان بھارتی راشٹر وادی نیتاواں وجوں گھمدے رہے۔

اصل وچ بہو گنتی بھائیچارے نوں راشٹر واد دے چادر بیٹھ اپنی فرقہ پرستی دا بھیس پاؤن دا فائدہ سی۔ مدن موہن مالویا دی اک شاندار اداہرن لو۔ 1909, 1918 اتے 1933 وچ اوہ بھارتی راشٹری کانگریس دے پردھان سن، جو کہ 1923, 1924 اتے 1936 وچ ہندو مہاسجھادے سیشن دا دی پردھاگی وی کر دے سن۔ ہندی۔ ہندو۔ ہندوستان۔

جیکر مسلم نیتاواں نوں وکھ کیتا جاسکدا ہے تاں او اس آدھار اتے کہ اوہ بہو۔ دھرمی بھارت وچ وشواس رکھدے سن جاں پاکستان نوں مسلماناں لئی ہو ملینڈ بناؤن وچ، پھر ایہی امر ہندو نیتاواں اتے لاگو ہونا چاہیدا ہے۔ جدوں اسیں بھارتی راشٹر واد دا ادھتین کر دے ہاں تاں سانوں عام طور اتے دسیا جاندا ہے کہ سارے ہندو راشٹر وادی سن جدوں کہ کجھ دلش بھگت مسلمان سن اتے باقی راشٹر ورودھی مسلم لیگ دے نال سن۔ ہوانوں صاف کرن لئی سانوں ایہہ پر بھاشت کرن دی لوڑ ہے کہ بھارتی سندربھ وچ راشٹر واد کی ارتھ ہے۔ جیکر بھارتی راشٹر واد اکٹ بہو۔ دھارمک دھرم نرپکھ راشٹر راج دی سرجننا بارے ہندا، تاں صرف اس پر تیبدھتتا نوں سانجھا کرن والیاں نوں ہی راشٹر وادی جاں دلش بھگت کیہا جاندا۔ پر اچہا

گھٹ ہی ہندا ہے جدوں اسیں فر قو ہنداواں جاں ہندو راشٹر وادی نیتاواں دی چرچہ کردے ہاں۔ بہو۔ سبھیچارک بھارت دے ورو دھ ہون دے باوجود، اوہ اے وی راشٹر وادی پر تیک وجوں رکھے گئے ہن۔ سچائی ایہہ ہے کہ ہندو راشٹر وادی آگوشچیت طور 'تے مسلم لیگ وانگ ہی دلش۔ ورو دھی جاں دلش۔ ورو دھی سن۔

جس طرحاں سارے ہندو نیتا اس ما پند دوارا دلش بھگت نہیں سن، سارے مسلمان دلش۔ ورو دھی نہیں سن۔ وڈی گنتی وچ مسلم ویکتیاں اتے جن۔ آدھارت مسلم سنگٹھناں نے اپنے سارے سادھناں نال دو۔ راشٹر سدھانت اتے پاکستان دی سر جنا دا ورو دھ کیتا، اکثر اپنیاں جاناں قربان کیتیاں۔ سبھ توں دکھائی گل ایہہ ہے کہ ہندو راشٹر وادیاں دے بچے، دو۔ راشٹری سدھانت دی راجنیتی دے وارث بھارت 'تے راج کر رہے ہن۔ ایہہ حاکم کلین ورگ جس دے سیاسی پورو جاں جویں مونجے، ساور کراتے گولو لکرنے آزادی سنگرام وچ کوئی بھومکا نہیں بھائی، مسلم لیگ داساتھ دتا اتے برطانوی حاکم بھارتی مسلماناں دی دلش بھگتی 'تے سوال اٹھارے ہن۔

بھارتی مسلماناں لئی کم

بھارتی مسلماناں نوں دلش ورو دھی ہندو راشٹر وادیاں دے اس حملے ورو دھ بچا کرن دی بجائے مسلماناں ورو دھ ہو رہے پرچار نوں زور دار ڈھنگ نال چنوتی دینی چاہیدی ہے۔ اتہاس اوہناں دے نال ہے۔ بھارتی مسلمان اوہناں نڈر مسلماناں دے بچے ہن جیہناں نے مسلم لیگ اتے پاکستان دی منگ دے ورو دھ شاندار لڑائی لڑی سی۔ اوہ پاکستان لئی راضی نہیں ہوئے سن پر بھارت دی ونڈ لئی بریٹیش شاسکاں، مسلم لیگ اتے کانگرس وچکار ہوئے سمجھوتے دے بے بس شکار سن۔ کانگرس ولوں بھارت دی ونڈ لئی سہمتی دین توں بعد جون 1947 وچ ایم کے گاندھی نوں پھر نئیئر گاندھی، خان عبدال گھار خان دا بیٹھ لکھیا بیان، پاکستان ورو دھی مسلماناں دی وشواس گھات دی ویاپک بھادنا داپر تیک ہے۔ اسنے لکھیا:

" اسیں پختون تہاڈے نال کھڑے سی اتے آزادی پر اپت کرن لئی وڈیاں قربانیاں کیتیاں سن۔ پر تسیں ہن سانوں چھڈ دتا ہے اتے سانوں بگھیاڑاں کول سٹ دتا ہے۔..." [xxix]

جتھے اج بھارت 'تے راج کرن والے ساور کراتے گولو لکرنے بچے دو۔ راشٹری سدھانت نوں پیش کرن والے اتے جناح نال گٹھ جوڑ کرن والی وراثت توں ہن، اتھے بھارت دی ونڈ دے ورو دھ مسلماناں کول دھرم دے آدھار 'تے دلش دی ونڈ نہ کرن دا ٹھوس کیس سی۔ اک سنیکت جمہوری۔ دھرم نرپکھ بھارت لئی اوہناں داسنکپ اتے وچنبدھتا پر سدھ کوی، شیم کرہانی دوارا لکھی بیٹھ لکھی پاکستان ورو دھی کویتا، 'پاکستان چاہنے والوں سے' (پاکستان چاہنے والیاں لئی) توں سپسٹ سی، جو

مسلمانوں اور دودھ بھارتی مسلمانوں دا گیت بن گئی۔ لیگ۔ کیونکہ مسلم لیگ نے پاکستان دی منگ نوں دھار مک پروجیکٹ وچ بدل دتا سی، شمیم کرہانی نے اسے شہد اولی وچ جواب دتا۔ ہر بھارتی مسلمان نوں اس 'تے مان ہونا چاہیدا ہے۔

ہمکو بتالو تو کیا مطلب ہے پاکستان کا

جس جگہ اس وقت مسلمان ہیں، نجس ہے کیا جو جا۔

[میںوں دسو، پاکستان دا مطلب کی ہے؟ کی ایہہ دھرتی، جتھے اسیں مسلمان ہاں، اک اپو تر دھرتی ہے؟]

نیش۔ اے۔ تہمت سے تیرے، چشتی کا سینہ چاک ہے

جل بتلا کیا زمین اجمیر کی نہ۔ پاک ہے۔

[تیری گندگی نے چشتی دی چھاتی نوں زخمی کر دتا ہے؛ جلدی، میںوں دسو، کی اجمیر اپو تر ہے؟]

کفر کی ودی میں ایمان کا ٹکینہ کھو گیا

ہے کیا خاک۔ اے۔ نجیس میں شاہ۔ اے۔ مینا کھو گیا۔

[کی تسیں کہہ سکدے ہو کہ اسلام دا انمول گہنہ 'شاہ مینا' بے وفائی دی اپو تر گھائی وچ گواچ گیا ہے؟]

دین کا مخدوم جو کلیئر کی آبادی میں ہے

آہ! اسکا استنا کیا نجس ودی میری ہے۔

[کی کلیار دکھے اچی عزت دا استھان جتھے مخدوم (دین/دھرم دے مالک) آرام کر رہے ہن، اوہ اک اپو تر گھائی ہے؟]

ہین اماموں کے جو روئے لکھنؤ کی خاک پر تھی

بن گئے کیا توبہ۔ توبہ کھتا۔ اے۔ پنا کا پر تھی۔

[کی لکھنؤ دکھے اماماں دے مقبرے/استھان اپو تر زمین 'تے بنائے گئے ہن؟]

بات ایہہ کیسی کھی توں نی کی دل نے آ کی

کیا زمین طاہر نہیں درگاہ۔ اے۔ نور و لہا کی۔

[تہاڑے بیان 'تے اکت ڈونگھاساہ آیا۔ کی تسیں کہہ سکدے ہو کہ نور۔ ال۔ لہ (آگرہ وکھے) دا استھان پوتر نہیں ہے؟]

آہ! ایس پکیزہ گنگا کو نجس کہتا ہے تو

جس کی پانی دیکھ کیا مسلم شہیدوں ن واجو۔

[ہائے! تسیں پوتر گنگا دے پانی نوں اپوتر کسندے ہو، جس نوں شہیداں نے اشنان (وضو) لئی ورتیا سی۔]

نام۔ اے۔ پاکستان نہ لے گر تجھکو پاس۔ اے۔ دین ہے

یہ گزشتا نسل۔ اے۔ مسلم کی بدی تو ہیں ہے۔

[جیکر تسیں اپنے وشواس لئی گھٹ توں گھٹ ستکار رکھدے ہوتاں پاکستان دا نام نہ لو کیونکہ پاکستان دی منگ کرنا ساڈے

مسلمان پوروجاں دا بہت نرادر ہے۔]

تکرے۔ تکرے کیر نہیں سکتے وطن کو اہل۔ اے۔ دل

کس طراح طرز دیکھینگے چمن کو اہل۔ اے۔ دل۔

[جیہناں کول سمجھار دل ہے، اوہ دلش نوں ونڈ نہیں سکدے اتے کویں کرنگے ہے اکت بر باد اتے لئی ہوئی مات بھومی نوں

دیکھن دی ہمت؟]

کیا یہ مطلب ہے کے ہم محروم۔ اے۔ آزادی رہیں

منکاسم ہو کے عرب کی طراح فریادی رہیں۔

[کی تسیں چاہندے ہو کہ اسیں آزادی توں وانجھے ریئے اتے ونڈے ہوئے عرباں وانگ ورلاپ کریئے؟]

تکرے۔ تکرے ہو کے مسلمان خستہ۔ دل ہو جائے گا

نکھل۔ اے۔ جمیت سر سر مزمل ہو جائے گا۔

[وہاجن نال مسلمان ونڈے جانگے اتے بھائیچارے دارکھ مر جھا جاوے گا۔] [xxx]

حوالے:

[i] دٹائیمز آف انڈیا، دلی، سمپادت، سنگھ دی ٹرپلسیک، 16 اگست 2002 |

[ii] ڈاکٹر. راجیندر پرساد توں سردار پٹیل (14 مارچ، 1948) دا حوالہ نیر جا سنگھ (ایڈی.)، نہرو-پٹیل: ایگریمنٹ
ودن ڈپھرنس—سلیکٹ ڈوکومینٹس اینڈ کریسپوڈینس 1950-1933, NBT, دلی، p. 43.

[iii] <http://indianexpress.com/article/india/violence-in-amu-hamid-ansari-says-timing-of-protest-raises-question-5174587/>

[iv] اے. جی. نورانی دوارا، بھگت سنگھ دا مقدمہ - نیاں دی را. جنیتی وچ حوالہ دتا گیا ہے۔

[v] مجموعہ دار٪، آر. سی.، بھارت وچ آزادی اندولن دا اتہاس، بھاگ. ا (کلکتہ: فرما کے ایل.
کھپادھیائے، 1971)، 295-296 |
مجموعہ دار٪، آر.

[vii] Ibid.

[viii] Ibid.

[ix] پرمانند، ہمارے قومی ہیرو (لاہور: ہندو کتاباں دی دوکان، اینڈی)، 1.

[x] پرمانند، بھائی نے 'دہندو نیشنل موومینٹ' سر لیکھ والے سینچھلیٹ وچ، بی. آر. امبیڈکر، پاکستان جاں بھارت دی ونڈ
(بجے: مہاراشٹر سرکار، 1990)، 35-36، پہلی پرکاشت دسمبر 1940، تھیکرز پبلیشرز، بمبئی۔

[xi] پرمانند، بھائی، میری زندگی دی کہانی، ایس. چند، دلی، 1982، پنہ. 36.

[xii] نورانی، اے. جی.، 'پریوار تے ونڈ'، پھر ٹلائمن، چینئی، 22 اگست، 2014، پنہ. 52.

[xiii] Ibid., 53.

[xiv] رائے، لالاجپت، 'ہندو-مسلم سمسایا XI'، ڈٹریبون، لاہور، 14 دسمبر، 1924، پنہ. 8.

[xv] اے. جی. نورانی، 'پریواراتے ونڈا'، پھر ٹلائین، چینئی، 22 اگست، 1914، پنہ وچ حوالہ دتا گیا ہے۔ 54.

[xvi] ڈھانگی، جے. ایس.، لالا لاجپت رائے اتے بھارتی راشٹرواد، ایس پبلیکیشنز جلدور، 1990، پنہ وچ حوالہ دتا.

.378

[xvii] امبیڈکر، بی. آر.، پاکستان جاں بھارت دی ونڈ، مہاراشٹر سرکار، بمبئی، 1990، پی. 129.

[xviii] مراٹھا [وی. ڈی. ساورکر]، ہندوتو، وی. وی. کیلکر، ناگپور، 1923، پی. 88.

[xix] سمگر ساورکر وانگمایا (ساورکر دیاں سنگریہت رچناواں)، ہندو مہاسبھا، پونا، 1963، پنہ 296 |

[xx] سمپادی: 'دو-راشٹر گجرات'، دٹائیمز آف انڈیا، 18 اپریل 2002 |

[xxi] بی. آر. امبیڈکر، پاکستان جاں بھارت دی ونڈ، سرکار۔ مہاراشٹر، بمبئی، 1990 [1940 ایڈیشن دامڑ چھاپن]،

پی. 142.

[xxii] Ibid., 143.

[xxiii] سمگر ساورکر وانگمایا (ساورکر دیاں سنگریہت رچناواں)، ہندو مہاسبھا، پونا، 1963، پنہ 479-480 |

[xxiv] کانفرنس دی رسیپشن کمیٹی کول اپلبدھ رکارڈاں انوسار پرکھ پرائتاں توں ڈیلیگیشن دی گنتی اس پرکاری: سنیکت

پرائت 357، پنجاب 155، بہار 125، بنگال 105، عین، ڈبلیو. ایف. صوبہ 35، سندھ 82، بلوچستان 45، بمبئی

60، سی. پی. 12، مدراس 5، اڑیسہ 5، اجمیر-میواڑ 12، آسام 25، دلی 112، بھارتی راج 12. ہندوستان ٹائیمز، 28

اپریل 1940 |

[xxv] سمتھ، ولپھر یڈ کینٹویل، بھارت وچ آدھونک اسلام: اکت سماجک و شلیشن، وکٹر جی. لٹڈ، لنڈن، 1946،

|231

[xxvi] ہندوستان ٹائیمز، 28 اپریل، 1940 |

[xxvii] اداردی، اسیر، تحریک-اے-آزادی اور مسلمان، دارل موا لپھین، دیوبند، 2000 (6 سنسکرن)، پی.

.341

[xxviii] گنگادھرن، کے. کے.، بھارتی راشٹری چیتنا: دکاس اتے دکاس، کلانکر، دلی، 1972، پی. پی. 97.

[xxix] خان، عبدل گپھار خان، وردز آف پھر یڈم: آئیڈیاز آف اے نیشن، پیننگٹن، دلی، 2010، پنہ 41-42

[xxx] 'پاکستان چاہنے والوں سے' شمیم کرہانی دوارا اختر وچ، جان نثار (سمپادک)، ہنوسستان ہمارا 2، ہندوسستانی بک ٹرسٹ، ممبئی، 1973، پنہ 305-306

اس رچنادے لیکھک نوں اس گل دامن ہے کہ اوہ 1963-66 دوران اینگوار بیک سکول، دلی دکھے اس مہان دیش بھگت اردو شاعر داودیار تھی سی۔

ڈاکٹر: شمس اسلام

لیکچر، راجنیتی سٹاٹر، دلی یونیورسٹی دے سیواکت پروفیسر

سکھ اتے بھارت دی آزادی دی پہلی جنگ 1857: متھاس اتے تھہ

شمسل اسلام دے پرو

[ایہہ لیکھک دی 1857 دی ریل سکھس دی کتاب دا کٹیا ہویا سنسکرن ہے جو انگریزی، ہندی اتے پنجابی وچ اپلبدھ ہے جو 2008 وچ چھپی سی۔]

پچھلے 150 سالوں وچ، جو بھارت وچ ایسٹ انڈیا کمپنی دے شان دے ورودھ 1857 دی دیش-ویا پی بغاوت توں بعد، بہت ساریاں غلط دھارناواں نوں ختم کر دتا گیا ہے اتے اس مہان اتھل-پتھل دے سبھا اتے کورس بارے کئی متھاں نوں توڑ دتا گیا ہے۔ ادارن وچوں، اتھاسکاراں، بھارتی اتے ودیشی دوواں دوارا، سماکی دستاویزاں دے پورک وچ بہت کجھ لکھیا گیا ہے، اس تھہ نوں برقرار رکھدے ہوئے کہ ایہہ "دوروہ" نہیں سی، اس دے الٹ، اکت بغاوت جس نوں بھارت دے دکھ-وکھ ورگاں دوارا ویاپک سمرتھن پراپت ہویا سی۔ زیادہ تر پر بھاوت کھیتراں وچ لوک۔

اتھوں تک کہ اس سمیں دے بریشیش شاسکاں نے وی، جیہناں نے اس نوں شروع وچ "پوربی بھارت دے لوک، انگریزاں نے اس شبد نوں اپنا نجنک ارتھاں وچ ورتیا سی) سپاہیاں، "بدما شیش" (بدما شیش) (بدما شیش لئی اردو شبد جو کہ برطانوی اکثر ورتیا جاندا سی) دی صرف "بغاوت" وچوں گھوشت کیتا سی۔ دوروہیاں دا ورنن کرن لئی) اتے "پانڈیز" (باغی منگل پانڈے دے پیروکار)، نوں جلدی ہی اس داعوے دے کھو کھلیپن دا احساس ہو گیا۔ میجر ڈبلیو. ایس. آر. ہوڈسن (بریشیش گھوڑسوار بٹالینن دا کمانڈر جو کہ اس دے نام اتے ہی بنایا گیا سی، "ہوڈسن ہارس" اتے فوج دے خفیہ ونگ دا کھی) جسنے دلی اتے قبضہ کرن وچ مکھ بھومکا نبھائی، اتے دلی واسیاں دے سموہک قتل عام لئی ذمہ وار سی۔ مغل راج کماراں سمیت، سبھ توں وحشی ڈھنگ نال، ستمبر 1857 وچ، دلی بریشیش فوجی کیمپ [26 جولائی، 1857] توں اپنی پتی نوں اکت پتر وچ، اس تھہ نوں سویکار کیتا کہ ایہہ "اکت پوری فوج اتے اکت پوری قوم" سی جو بغاوت۔1

اک ہور ادھیکاری، میڈیکل کور دا کمانڈر تھامس لووے، جو 1857-58 وچ مدھ بھارت وچ بغاوت نوں کچلن دی مہم وچ بریشیش فوج داسا تھ دندا سی، اتے کوٹا-کی-سرائے (گوالیئر، 18 جون) دی لڑائی وچ حاضر سی۔ (1858) جس وچ رانی

لکشمی بانی نوں شہید کیتا گیا سی، نے اپنے برتانت وچ اس حقیقت نوں ریکھا کت کیتا ہے کہ ایہہ "دوروہ" نہیں سی، سگوں "چلاک، پڑھے۔ لکھے شوقیناں" دوارا آیوجت اکٹ راشٹری بغاوت سی، جو کہ اکجٹ ہو گئی سی،

"بھین بتیا کرن والے راجپوت، کٹر براہمن، کٹر مسلمان [sic]، اتے ٹھاٹھ۔ باٹھ والے، موٹے۔ پنکڈ [sic] ابھلاشی مہارت [sic]... اوہ سارے اس کارن وچ اکٹھے ہو گئے؛ گو۔ بتیا کرن والا اتے گو۔ پوجک، سور۔ بھین والا اتے سور کھان والا، "اللہ رب ہے اتے مہومیت [اسدا] اسدا پیغمبر ہے" اتے برہم [برہما] دے رہساں دا بڑا ڈاؤن والا" 2

حالانکہ، 1857 دے دورہ نوں دباؤن وچ فرنگیاں دی مدد کرن وچ اکٹ بھائیچارے وجوں سکھاں دی شمولیت بارے اکٹ بھیانک متھ پر پھلت ہو رہی ہے۔ ہو چنگے ار تھ رکھن والے اتہاسکاراں اتے ٹینیکاراں دی کوئی کمی نہیں ہے جو اج وی ایہہ دلیل دیندے ہن کہ 1857 دی آزادی دی لڑائی مکھ طور اتے سکھاں دوارا دھوکھے کارن ہار گئی سی جو جاں تاں پنجاب دے سکھ مول شاسکاں دے حکماں اتے جاں اوہناں دے اپنے طور اتے، بھرتی کیتے گئے سن۔ بریٹیش فوج نے وڈی گنتی وچ، اس طرحاں بھارت نوں اپنے ادھین کرن وچ اہم بھومکا نبھائی، جو اس سمیں اپنے آپ نوں بریٹیش سامراج دے چنگل توں آزاد کرواؤن لئی سخت میتن کر رہا سی۔ اس طرحاں سکھ قوم نوں 1857 دے دورہ توں بعد بھارت نوں سرکھیت کرن وچ انگریزاں دی مدد کرن لئی ذمہ وار مکھ دوشی وجوں پیش کیتا گیا ہے۔

بے شک، اجیہی متھ دے موجود ہون، ودھن۔ پھلن اتے گونجن دے کارن ہن۔ اکٹ پرسدھ اتہاسکاراں اتے اکٹ لیکھک، آر. سی. مجوم دار۔، جسنے 1857 دی بغاوت نوں "راشٹری" جاں "آزادی دی لڑائی" منن توں انکار کر دتا اتے اس دعوے نوں صحیح روپ وچ رد کر دتا کہ ایہہ "دیشبھگتی" ورگے کسے وی آدرش دوارا اگوائی کیتی گئی سی، سبھ توں ودھ سی۔ اس سدھانت نوں اگے ودھاؤن وچ زور دار آواز اٹھائی کہ سکھاں نے اکٹ بھائیچارے وجوں پورے دیش وچ دورہ نوں کچلن لئی بریٹیش فوجی مہم دا پورے دل نال سرتھن کیتا اتے اوہ وی دھارک کارناں کر کے۔ اس دے ترک انوسار، ایہہ مغل شاسکاں لئی نفرت سی جیہناں نے اتیت وچ سکھاں نوں ستایا سی کہ بعد وچ انکاں دا پنڈارا کرن لئی بریٹیش بینڈواگن وچ شامل ہو گئے سن۔

اس ترک اتے چلدیاں، مجوم دار۔ نے "دوروہ" بارے اپنی اکٹ پرکھ رچنا وچ اعلان کیتا:

"ایہہ ریکارڈ اتے ہے کہ پنجاب دے ایچ بریٹیش ادھیکاری [sic] سکھاں نوں اپنے نال ذات۔ پات کرن لئی مناؤن دے یوگ ہو گئے سن، جو کہ اوہناں نے مغل بادشاہاں دے ہتھوں اتیت وچ ہونیاں سٹاں اتے اپماناں نوں سپیشٹ بھاشا وچ بیان

کیتا سی۔ اس گل نون اپنے من اتے چھاپن تون بعد، اوہناں نے اپنے ساہنے اوہ شاندار موقع رکھیا جو ہن اوہناں کول پورا بدلہ لین داسی۔ اس وچ شاید ہی کوئی شک ہو سکدا ہے کہ سکھ بہت حد تک جیسے وچاراں تون پر بھارت ہوئے سن جو پوری تندی نال بریٹیش سرکار نون اپنیاں سیواواں دی پیش کش کردے سن۔

ایہہ متھ کجھ لیکھکاں، مکھ طور اتے بریٹیش، جیہناں نے ودر وہ نون دباؤن وچ جاں تاں گواہی دتی جاں مہتو پورن بھومکا نبھائی، دے برتانت نون چونویں پڑھن نال مضبوط ہو جاندا ہے۔ اجیہا ہی اکت لیکھک، جسدا اکثر ذکر کیتا جاندا ہے اتے اس اتے بھروسہ کیتا جاندا ہے، ولیم ہارڈ رسل، اکت مشہور جنگی پترکار ہے جو ڈائمنز، لنڈن لئی "و در وہ" نون کور کرن لئی بھارت (1857-58) آیا سی۔ اکت ڈیپچ وچ اسنے لکھیا:

”ساڈی دلی دی گھیر ابندی بہت اسمبھو ہندی جے پٹیلے اتے جھینڈ دے راجے ساڈے متر نہ ہندے، اتے جے سکھ ساڈیاں بٹالیناں وچ بھرتی نہ ہندے، اتے پنجاب وچ ہی رہندے۔ لکھنؤ وکھے سکھاں نے چنگی سیوا کیتی؛ اتے ساریاں ستھتیاں وچ ساڈیاں فوجاں دی مدد کیتی گئی، کھو آ یا گیا اتے مول نواسیاں دوارا سیوا کیتی گئی، کیونکہ ساڈیاں فوجاں نے میدان وچ حصہ لیا اتے اوہناں دوارا مضبوط کیتا گیا۔“⁴

رسل 9 مارچ، 1858 نون بریٹیش فوجی کمانڈراں دے نال سی جدوں بیگم اودھ [اودھ، اودھ] دی فوج دی لکھنؤ رکھیا دی انگھنا کیتی گئی سی۔ اسنے اس تھ دی گواہی دتی کہ ایہہ اوہ سکھ بٹالین سن جو شہر وچ سبھ تون پہلاں داخل ہوئیاں سن۔ 5 جدوں کیسرباگ، اودھ شاسکاں دے مکھ محل اتے حملہ کیتا گیا سی تاں ایہہ سکھ سن جو سبھ تون اگے سن۔

اتھے نہ بھلن والی اہم گل ایہہ ہے کہ رسل نے لکھنؤ اتے پہلے حملے دوران "سینکڑے بڈامشاں نون وڈھن والے" سکھ فوجی جواناں دی پرکھ بھومکا داورن کردے ہوئے سارے پنجابیاں نون سکھاں نال الجھن وچ پادتا کیونکہ اسنے ایہہ وی لکھیا سی کہ ایہہ "مرد سن" سبھ تون جنگلی، سبھ تون ودھیاد کھائی دین والے پھیلو۔ پنجابی انیمت [اکت بریٹیش ریجیمینٹ دانام] دی پروبن دی ٹکڑی دا حصہ۔ جسوں رسل نے ظالم پنجابیاں وی کیہا سی۔

1858 دے انت تک انگریز بغاوت نون کافی حد تک کچلن دے یوگ ہو گئے اتے اکت وار پھر بھارت اتے قبضہ کر لیا۔ رسل دی ڈائری، مئی 19 اکتوبر، 1858 وچ بریٹیش دی جت لئی ذمہ دار کارکاں دا دسترت و شلیشن سی۔ اسنے انگریزاں دی جت داپورا سہرا سکھ ریاستاں نون دتا۔ رسل دے سٹے انوسار بستیوا دی مالک،

”دلی نوں ضرور گوادینا چاہیدا سی، جیکر پٹیالہ دے راجے نے، گوانڈھی راجاں دے کھیاں نال مل کے، پنجاب نال ساڈے سمپرک نوں کھلانہ رکھیا ہندا، اتے سپلائی دی روانگی نوں دوہارک طور اتے نہ بنایا ہندا... پنجاب دے ادھیکاری اپنے آپ نوں سنبھالنے دے یوگ سن۔ اتے سپلائی دی اس شاندار پر نالی نوں سنگٹھت کرن لئی جس نے سانوں دلی دے سامنے ادوں تک رہن دے یوگ بنایا جدوں تک اسیں باغیاں نوں مارن لئی کافی طاقت پر اپت نہیں کر لیندے۔ پر جیکر سٹیج دے دکھن ول سکھ راجاں نے بغاوت کردتی ہندی تاں ایہہ پر نالی پوری طرحاں فیل ہو جانی سی، کیونکہ اسیں کدے وی پنجاب نال اپنا سنچار قائم نہیں رکھ سکدے سی؛ اتے جیسے ابھار دے راجنیتک پر بھاواں نے سنبھو طور اتے سر جوہن لارینس اتے اس دے یوگ ساتھیاں دے سکھ لیویز نوں ودھاؤن دے تیناں نوں ادھرنگ کردتا ہووے گا جس نے سانوں اجیہی انمول سہاوتا دتی سی۔

ایہہ درشنیکون کہ ”سکھ سٹیٹس“، خاص کر کے پٹیالہ ریاست، نے بریٹیش دی جت وچ سبھ توں مہتو پورن بھومکا بھائی سی، رسل دی نچی دھارنا نہیں سی، پر بھارت وچ اس سیمیں دے بریٹیش چوٹی دے ادھیکاریاں وچ وی بہت سارے لوکاں دوارا سانبھا کیتا گیا سی، جویں کہ اسیں اس وچوں لنگھدے ہوئے دیکھدے ہاں۔ اسدی ڈائری۔

”میں ایہہ کہندے سنیا ہے، وار-وار، چنگے ادھیکار دوارا، بھارت گواچ جانا سی۔ ساڈا سامراج ضرور ختم ہو جانا سی، جے ساڈے مقدمے دی گھڑی وچ راجے [پٹیالے دے راجا] نے اپنی وفاداری نوں چھڈ دتا ہندا، جدوں بھارت دی دھرتی وچ اسیں ماریا سی، جسوں بے رحمی نال توڑیا نہیں گیا سی، اتے جدوں مہان وکاس جو اپنی تیزی نال آگیا سی، اتے پورب دے سارے تختیاں اتے اپنی تیزی نال اپنا کھتی شالی پر چھاواں پھیل گیا سی، اوہ مٹی وچ بھکیا ہو یا سی۔ پر پٹیالے دے راجے نے کدے سنکوچ نہیں کیتا؛ اس دیاں ترھیاں نے کوئی انشچت آواز نہیں دتی۔ چاہے ایہہ پیار توں سی، جاں گنتا توں، جاں راجنیتک سوچ۔ بوجھ توں، کہ اسنے اجیہی بھاوانا اتے سنکپ نال کم کیتا، اتے سانوں قیمت توں ودھ سہاوتا دی، ایہہ پچھ-پچھ کرنا بے عزت اتے لاجبھانک سی۔

”اسنے ترنت اپنی نیت سینا توں علاوہ اکٹ وڈی فورس تیار کیتی اتے کھڑی کیتی، اتے اسنوں ساڈے پندارے وچ رکھیا، سڑک نوں صاف کرن، سامان، ستوراں اتے یدھ دے ہتھیاراں نوں سرکھیت کرن لئی۔ اسنے سانوں سارے ڈھوآ-ڈھوآئی والے جانور اتے گڈیاں دتیاں جو اوہ اکٹھا کر سکدا سی؛ اتے اسنے اپنا خزانہ کھولیا، اتے، گھٹ ویاج در اتے، اتے سرکھیا اتے جو کہ کسے وی پر بہت ہی ڈونگھی نگاہ لئی اسمبھو سی، اسنے سانوں پیسے ادھار دتے جدوں چاندی دا بھار سونے وچ سی... اس دے راج دی ساری سریرک کھتی سمرپت کیتی گئی سی ساڈے شاسن دی مڑستھاپنا لئی، اتے بغاوت نوں اکھاڑ سنن لئی۔“ 9

ایہہ سچ ہے کہ کئی ریاستاں، جیہناں دے شاسک سکھ دھرم داد عوہ کردے سن، دوار اسپلائی کیتیاں سکھ ریجیمینٹاں اتے سکھ سپاہیاں نے ستمبر 1857 وچ انگریزاں لئی دلی اتے قبضہ کرن وچ مہتوپورن بھومکا بھائی سی، جو کہ ولیم کیء (انگریزی دے سرکاری اتہاسکار) دے انوسار۔ بغاوت '، "ساڈے اینگلو-انڈین سامراج دے جیون وچ اکت موڑ سی"۔ 10 سہمائی بریٹیش ادھیکاری ریکارڈ اس تھہ دی پیشی کردے ہن کہ پٹیاہ، جیند، نابھ اتے کپورتھلہ ورگیاں ریاستاں دے سکھ شاسکاں نے سپلائی کرن وچ بہت مدد کیتی سی۔ بریٹیش فوج نوں جنگی سمگری اتے لیوی (سپاہی) جو اس سمیں دے پنجاب توں مارچ کردے سن، بغاوت نوں کچلن لئی نکلے اتے انت وچ دلی اتے لکھنؤ اتے قبضہ کر لیا؛ دلش-ویاپی ودر وہ دے دوسبھ توں پرکھ کیندر۔ اتھے بہت وڈی بریٹیش پرائیکھ سمگری اہلبدھ ہے، جو ایہناں سکھ شاسکاں دے گن گاؤندی ہے اتے بریٹیش کاؤ لئی اوہناں دے سرتھن دی وڈیائی کردی ہے۔

امپیریل گزٹیرز آف انڈیا 25 جلداں وچ لڑی جس وچ سبھ توں پرمانک بریٹیش سنسکرن شامل ہے "و در وہ" n1، پٹیاہ ریاست دے مہاراجہ زندر سنگھ دے یوگدان نوں ہیٹھ لکھے شہداں وچ بیان کردا ہے:

"و در وہ دے پھیلن 'تے مہاراجہ دا و ہار پر شہنسا توں پرے ہے... پھیلن دی خبر سن کے، اسنے اس شام نوں اپنیاں ساریاں اہلبدھ فوجاں نال انبالہ دی دشا ول مارچ کیتا۔ اپنے کھیتراں وچ اسنے رسد اتے گڈیاں دتیاں، اتے سڑکاں نوں صاف رکھیا۔ اسنے سرکار نوں 5 لکھ دا قرضہ دتا اتے رقم دگنی کرن دی اچھا ظاہر کیتی۔ اس دیاں فوجاں نے پوری مہم دوران کئی موقعیاں 'تے وفاداری اتے دکھنتا نال سیوا کیتی

پٹیاہ دے شاسک دی انگریزاں پر تہی وفاداری نوں نہ صرف سویکار کیتا گیا سگوں پورا انعام وی دتا گیا۔

1857 "توں بعد زیندر سنگھ دیاں شاندار سیواواں نوں جھجر نواب دے ضبط راج دے نارنول ڈویژن وچ پر بھوستادے ادھیکاراں دے تخنے نال نوازیایا گیا... جھجر دے کنوڈ پرگناتے کھاؤں دے تالکانوں سد پوی پر بھوستا وچ خریدن دی آگیا دی دتی گئی... 1861 وچ، اکت K.C.S.I. بنایا گیا سی... مہاراجہ پنجاب وچ مول راجاں دی ترجیح سوچی وچ پہلے ستھان 'تے ہے اتے ستاراں توپاں دی سلامی دا آئندماندا ہے۔ اوہ مہا مہم وائسرائے دوارا اپر اپت کرن اتے ملن دا حقدار ہے۔" 12

جیندر ریاست دے راجا سر وپ سنگھ نے وی اپنی پوری طاقت نال انگریزاں دا ساتھ دتا۔ سہمائی بریٹیش دستاویزاں تھہ دی گواہی دیندے ہن کہ اکت پرانے سمر تھک وجوں اس دے

"بغاوت دے دوران وفاداری پھر سپیشٹ سی۔ اسنے 800 بندیاں نال کرناں دی چھاؤنی اتے قبضہ کر لیا، اتے دلی توں 20 میل اتروں بھاگت وکھے جمنادی کشتی پھڑی... راجا 8 جون نوں علی پور٪ دی لڑائی وچ نجی طور اتے رجھیا ہویا سی، اتے کمانڈر دیاں ودھائیاں پراپت کیتیاں۔ ان-چیف، جس نے اسنوں اکت بندوق دے نال پیش کیتا۔ اس دی ٹکڑی نے انت وچ دلی اتے حملے وچ اکت پرکھ حصہ لیا، بریٹیش سینکاں نال کندھاں نوں سکیل کیتا، اتے مارے گئے اتے زخمیاں وچ اوہناں دی بہت ساری گنتی گوادتی۔ راجا سروپ سنگھ اکلوتا مکھی سی جو دلی وکھے فوج نال ویکیتی گت طور اتے موجود سی..."

"دلی دے پتن توں بعد راجے نے جزل وین کورٹینڈ دے نال 200 آدمی ہانسی، 110 ہور کرنل آر۔ لارینس نال جھجر بھیجے، جدوں کہ 250 روپتک دی گڑھی لئی رہ گئے... ایہناں شاندار سیواواں دا اس نوں دادری دی بخشش وچ ڈھکواں انعام ملیا۔ گجھگ 600 ورگ میل دا علاقہ، بہادر گڑھ دے نواب دوارا بیوفاداری لئی ضبط کر لیا گیا۔ اس نوں 13 پنڈوی دتے گئے سن، جیہناں داملاکن روپے اتے کیتا گیا سی۔ 1,88,000 کلران پرگنا، سنگرور دے نیڑے، جتھے راجے دی ہن اسدی راجدھانی ہے، اتے دلی وکھے اکت مکان جسدی قیمت روپے ہے۔ 6,000، وادھو آنزیری خطاباں دے نال، اس نوں پردان کیتا گیا سی۔ اس دی سلامی گیاراں توپاں نال کیتی گئی سی..." 13

راجا نوں اپنی موت توں کجھ مہینے پہلاں سٹار آف انڈیا داناہیٹ گرینڈ کمانڈر نامزد کیتا گیا سی۔

اکت ہور سکھ شاسک جسنے 1857 وچ انگریزاں دا کھل کے ساتھ دتا، اوہ نابھہ ریاست دا بھرپور سنگھ سی۔ بریٹیش پرائیکھ ستمگری دے انوسار،

"اس نے مثالی وفاداری نال کم کیتا، سیواواں نبھائیاں جو پنجاب دے باقی کھیاں نالوں گھٹ نہیں سن۔ اس نے رکھیا

پر کوپ شروع ہون اتے لدھیانہ دے سٹیشن اتے گوانڈھی سٹیج کشتیاں دے انچارج اتے نابھہ دی 300 جواناں دی اکت ٹکڑی نے نسری پالیسن دی جگہ لے لئی، جس نوں پھلور توں دلی تک گھیرا بندی کرن والی ریلگڈی نوں سرکھیت کرن لئی وستھار پوروک دسیا گیا سی، پر اس نے انکار کر دتا سی۔ مارچ کرن لئی... راجے نے دلی لئی اکت چھوٹی جہی ٹکڑی وی روانہ کیتی، جس نے گھیرا بندی وچ چنگی سیوا کیتی..."

"اسدیاں سیواواں نوں عام خطرے اتے گڑبڑ دے سمیں فوجی اتے راجنیتک سیوا دیاں شرطوں اتے، جھجر دے ضبط کھیتر وچ، اکت لکھ روپے توں ودھ داملاکن، باول اتے کانٹی دیاں ڈویزناں دی گرانٹ نال انعام دتا گیا سی۔ دو جے پھلکیاں دے

سرداراں وانگ اسنوں وی رسی طور اتے اپنی پر جاتے جیوں اتے موت دی ہکتی دتی گئی سی... پہلاں نابھہ داراجا پنجاب دے سرداراں وچوں چوتھا ستھان رکھداسی، اتے وانسرائے توں واپسی دا حقدار سی۔

کپور تھلہ ریاست داراجا رندھیر سنگھ اکٹ ہور پر کھ سکھ شاسک سی جسے انگریزاں دی مدد کیتی اتے بستیاوی آقاواں نے اسدی پر شنسا وچ کوئی شبد نہیں چھڈیا۔

"ودروہ دے شروع ہون دی پہلی خبر اتے راجا، اپنے چھوٹے بھرا کنور بکرما سنگھ دے نال، اپنے بندیاں دے سر اتے جلد وول کوچ کیتا اتے دلی دے پتن تک، لگبھگ فوجاں توں نثارے ہوئے دو آب نوں پھڑن وچ سہا کیتی۔ ستلج دے اتروں پر کھ سکھ سرداراں دی اس سرگرم وفاداری داسیا سی پر بھاد بہت مہتو والا سی؛ اتے راجا دی یوگ سہا کیتی توں ترنت اس نوں راجا-اے-راجگن دی اپادھی دے کے، اتے روپے دی کٹوتی دوارا سوکار کیتا گیا سی۔ 25,000 سلانہ اسدی شردھا نچلی دی رقم وچ 1858 وچ، پنجاب نوں شانت کر دے ہوئے راجا رندھیر سنگھ نوں اودھ وچ اپنے سینکاں دی اکٹ مٹھری دی اگوائی کرن اتے گڑ بڑ والے ضلعیاں دی شانتی وچ حصہ لین دی اجازت دتی گئی سی۔

ایہناں مہان سیواواں لئی س۔

"راجے نوں اودھ دے بھڑیج اتے باراں بانگی ضلعیاں وچ بندی اتے بھولی دیاں دو ضبط کیتیاں جائیداداں دی گرانٹ نال نوازیا گیا سی... کپور تھلہ داراجا پنجواں کھڑا سی۔ پنجاب دے کھیاں وچ پہل دے کرم وچ واں۔ اوہ گیاراں توپاں دی سلامی دا حقدار سی اتے وانسرائے توں واپسی دا حقدار سی۔" 16

فرید کوٹ ریاست داشاسک وزیر سنگھ نہ صرف دوجی اینگلو-سکھ جنگ دوران انگریزاں دا انٹ سہیوگی سی، سگوں 1857 وچ وی پکا سمر تھک رہا۔ سمکالی بریٹیش سرکاری دستاویزاں انوسار،

"ودروہ وچ اسنے اپنے آپ نوں فروز پور دے ڈپٹی کمیشنر دے حکماں ادھین رکھیا اتے باغی فوجاں دے لنگھن توں روکن لئی ستلج کشتیاں دی راکھی کرن وچ سہا کیتی۔ اسنے سرسالی اکٹ مٹھری وی بھیجی، اتے اکٹ گھوڑے اتے دو توپاں دے نال اسنے اکٹ بدنام باغی، شام داس اتے نجی طور اتے حملہ کیتا، اتے اس دے گڑھ نوں تباہ کردتا۔ راجے دے انعام نے اسدی سلامی وچ وادھا کیتا، اتے اسنوں دس سو پیراں [گھڑ سوار سینکاں] دی سیوا توں چھوٹ دتی گئی، جو ہن تک نقد وچ سالانہ شردھا نچلی بھگتان دے بدلے پردان کیتی جاندی سی۔" 17

پھر کلسیا ریاست دے سو بھاسنگھ اتے اس دے پتر لہنا سنگھ ورگے چھوٹے سکھ شاسک سن جیہناں نے "1857 وچ چنگی سیوا کیتی، اکت سو بندیاں دی اکت نکلڑی دی سپلائی کیتی، جیہناں نوں اودھ بھیجا گیا سی... کلسیا دستخان پنجاب اتے مول راجاں وچ سولھواں ہے۔ چیف وائسرائے 18 اتے فروز پور ضلعے دے منسور وال دے دیوا سنگھ (جس نوں بریٹیش انڈیا دے آرڈر دے سٹار دا خطاب دتا گیا)، 19 امر تر دے شمشیر سنگھ (اپنی جاگیر وچ میجسٹریٹ بنایا) ورگے زمینداراں دوارا پراپت کیتے جان دا حقدار ہے۔ امر تر دے 20 پنجاب سنگھ نوں "میرٹ اتے بریٹیش انڈیا دے آدیشاں نال نوازا گیا؛ اتے اسنوں اودھ دے کھیردی ضلعے وچ زمین دی گرانٹ ملی، جس توں ہن گبھگ روپے دی پیداوار ہے۔ 4,000 پرتی سال "1857 وچ انگریزاں لئی اوہناں دیاں امل سیواواں لئی۔

1857 وچ دلی توں انگریزاں دے کیمپ توں میجر ہاؤسن (ڈبلیو. ایس. آر. ہوڈسن جس نے دلی اتے قبضہ کرن وچ بہت پرکھ بھومکا نبھائی سی) دیاں چٹھیاں اس تھ دے پرمان ہن کہ کوں انگریزاں نے دلی اتے قبضہ کرن لئی ایہناں سکھ شاسکاں دے سر تھن اتے بھروسہ کیتا سی۔ 15 مئی، 1857 دی اکت چٹھی وچ، اسنے لکھیا: "خوش قسمتی نال پٹیالا [پٹیالہ] دا مہاراجہ پکا ہے، اتے اسے طرحاں اتھے ہور سکھ سردار وی ہن۔" جھیند [جیند] راجے دیاں فوجاں، "میں جتا چاہاں، اتے جدوں وی چاہاں منگن دا ادھیکار رکھدا ہاں۔ میرے نال چچی آدمی لگاتار ڈیوٹی اتے ہن، اتے آج وادھو ڈیوٹی لئی اس گنتی نوں دگنا کرن لئی کہا گیا ہے... "22 ہاؤسن دی 10 جون، 1857 دی چٹھی وچ ودر وہیاں نال لڑائی دی رپورٹ کیتی گئی سی جس وچ اوہ گبھگ ماریا گیا سی۔ جیند ریاست دے شاسک اتے اس دے "جھیند بندیاں" دی پرشنسا کیتی گئی سی، جو شاندار سپاہیاں وانگ [اس نال] لڑے سن۔ چنگا جرنیل [جیند داراجا] آیا جدوں ایہہ ختم ہو گیا، اتے میرے نال ہتھ ملایا، اتے پھر نزدیکی بندیاں نال۔ اوہناں دے راجے نے دیسی افسرنوں سونے دیاں چوڑیاں دا جوڑا دتا، اتے اسدی تنخواہ دگنی کر دتی۔ ایہہ سپاہیاں نوں اتشاہت کرن دا طریقہ ہے، یورپیسن اتے نال ہی دیسی: اوہناں نوں انعام دیو، جے دھنوادے نال، موقعے اتے۔" 23

ہاؤسن، اگست 1857 دے اودھ وچ، روپک اتے اکت حملے دی آگوائی کرداسی جو اکت باغی مضبوط پکڑ وچ بدل گیا سی اتے اسنے جیند دے شاسک دی حمایت نوں کوں سویکار کیتا سی، ایہہ بیٹھاں دتے پتر [19 اگست، 1857] توں سپڈٹ ہووے گا:

”اج سویرے میرے نال جھیند گھوڑے دی اکٹ پارٹی شامل ہوئی، جس نوں میرے چنگے متر راجے نے جویں ہی ایہہ سنیا کہ میں روہنگ وارڈاں وچ آ رہا ہاں بھیج دتا، اس لئی اج سویرے میرے کول 400 گھوڑ سوار، گھٹ جاں گھٹ، تازہ گولہ بارود آیا ہے، اتے میں کافی سنتتر ہاں۔“ 24

اتھے ایہہ دکھاؤن دی اکٹ ٹھوس کوشش کیتی گئی ہے کہ جویں تن مغل راج کمار، مرزا مغل، بادشاہ دا بھتیجا، جس نوں انگریز دلی وچ بغاوت دا بادشاہ مندے سن، مرزا حفز سلطان، اکٹ ہور شاہزادہ، جس نوں اکٹ پرکھ باغی وی منیا جاندا سی۔ لیڈراتے ابو بخت، کمانڈر-ان-چیف اتے گدی دے ظاہر وارث نوں سکھاں دیاں دھارمک بھانواواں نوں ٹھیس پہنچاؤن لئی 22 ستمبر 1857 نوں دلی گیٹ (ہن پھر وزشاہ کولہ دے سامنے خونی دروازے وجوں جانیا جاندا ہے) دے نیڑے مار دتا گیا سی۔ جو بریٹیش فوج دا حصہ سن اتے اوہناں دیاں لاشاں نوں اس ستھان [کو توالی] وچ لجا یا گیا جتھے گوروتیج بہادر جی نوں دو سوسال پہلاں مغل بادشاہ اورنگزیب نے تسیے دے کے شہید کیتا سی۔

جیسے برتانو نوں جارج ہاؤسن (کیپٹن ہوڈسن دا اصل بھرا، جس نے 1859 وچ میجر ہاؤسن دیاں چٹھیاں نوں اکٹ کتابی روپ وچ سنکلت اتے سمپادت کیتا سی) دے اکٹ فٹ-نوٹ توں پرمانکتا پر اپت ہندی ہے، جس نوں اسنے اپنے بھرا دے پتر وچ جوڑیا سی جس وچ اسنے دسیا سی کہ کویں سرداراں نوں قتل کر دتا گیا سی۔ واستو وچ، ہاؤسن دی چٹھی وچ اجیہا کوئی دعوہ نہیں کیتا گیا سی جویں کہ پتر دی پڑچول درساؤندی ہے۔ ہوڈسن دے سنسکرن دے انوسار، ادہ 22 ستمبر نوں ہمایوں دے مقبرے اتے گیا، "کھلناک" راج کماراں نوں پھرن لئی جیہناں نے دلی دے دروہ وچ پرکھ بھومکا بھائی سی، جنرل دے سپیشٹ آڈیش نال کہ "مینوں پریشان نہ ہون دیو۔ اوہناں نوں" A24 جسدا مطلب صرف ایہہ سی کہ اوہناں نوں مار دتا جانا چاہیدا ہے۔ ہوڈسن دے سنسکرن دے انوسار:

”میں اپنے قیدیاں نوں لبھن گیا سی، جو اپنے گارڈ نال دلی ول ودھے سن۔ میں سمیں سر آیا، جویں کہ اکٹ وڈی بھیڑا کٹھی ہوئی سی، اتے گارڈ نوں چالو کر رہا سی۔ میں اوہناں دے وچکار اکٹ سرپٹ اتے سوار ہو گیا، اتے کجھ شہداں وچ میں بھیڑ نوں اپیل کر دیاں کہیا کہ ایہہ ادہ قضائی سن جیہناں نے بے سہارا عورتاں اتے بچیاں دا قتل کیتا سی اتے بے رحمی نال درتیا سی، اتے سرکار نے ہن اوہناں دی سزا سنائی ہے: میرے اکٹ آدمی توں کار بائین کھوہ کے، میں جانجھ کے اکٹ توں بعد اکٹ گولی مار دتی۔ پھر میں لاشاں نوں شہر وچ لجان دا حکم دتا، اتے کو توالی دے سامنے "چوترا" [پلیٹ فارم] اتے سٹ دتا جتھے بے قصور بیڑتاں دے خون دا اچے وی سپیشٹ پتہ لگایا جاسکدا سی۔ لاشاں اج سویرے [24 ستمبر] تک پہلاں ہی پٹیاں سن، جدوں سینٹری کارناں کر کے، اوہناں نوں ہٹا دتا گیا سی۔ اس لئی چووی گھنٹیاں وچ، میں تیمور تاتار دے گھر دے کھ میمبراں

دانپٹارا کردتا۔ میں بے رحم نہیں ہاں، پر میں مندا ہاں کہ میں دھرتی نوں ایہناں بد معاشاں توں چھٹکارا پاؤن دے موقعے اتے خوشی محسوس کیتی۔ میں اوہناں نوں لٹکاؤن دارادہ رکھدا سی، پر جدوں ایہہ "اوہ" جاں "ساڈے" دا سوال آیا تاں میرے کول وچار کرن داسماں نہیں سی۔

لیفٹینینٹ میکڈوویل دے انوسار جو اس قتل عام دے دورے اتے ہاڈسن دے نال گیا سی، گولی مارن توں پہلاں بعد والے نے شہزادیاں [مغل راج کماراں] نوں اس کارٹ نوں چھڈن دا حکم دتا جس وچ اوہناں نوں رکھیا گیا سی اتے اپنے آپ نوں اوہناں دے انڈرویٹسٹینٹ وچ اتار دتا سی۔ 26

ہاڈسن دوار لکھے اپروکت پتر وچ اجیہا کوئی دعوہ نہیں کیتا گیا سی کہ ہاڈسن نے راج کماراں نوں مار کے سکھاں نوں پٹے اتے دینا سی جاں ایہہ کسے سکھ گورو دی بے رحمی نال ہتیا دابدلہ لین لئی کیتا گیا سی۔ اوہ مغل شہزادیاں دے گھناؤنے قتل پچھے اپنے ارادے بارے بہت سپشٹ سی کیونکہ اسنے اپروکت پتر وچ لکھیا سی کہ دلی اتے قبضہ کرن دے چووی گھنٹیاں دے اندر۔ اندر میں تیمور تاتار دے گھر دے پرکھ میمبراں دانپٹارا کردتا۔ میں بے رحم نہیں ہاں، پر میں سویکار کردا ہاں کہ میں دھرتی نوں ایہناں بد معاشاں توں چھٹکارا پاؤن دے موقعے اتے خوشی محسوس کیتی۔

میکڈوویل دی چٹھی بریٹیش سینکاں دی دھارک پچھان اتے روشنی پاؤندی ہے جو دو افسراں دے نال سن؛ ہاڈسن اتے میکڈوویل، راج کماراں نوں پھرن لئی۔ اوہ سارے مول نواسی سن؛ دوویں مسلمان اتے سکھ۔ 27 پر ہاڈسن دیاں چٹھیاں دے سمپادک، جارج ہاڈسن نے پیٹھ لکھیاں فٹ۔ نوٹ جوڑ کے اس نوں مسلمان بنام سکھ مدعا بناؤن دی کوشش کیتی۔ اس فٹ۔ نوٹ دے انوسار، "چبوترا" جتھے اسنے مغل شہزادیاں دیاں لاشاں ستیاں سن، اوہی سی۔

"گورو تیغ بہادر [sic] داسر مہان مغل اؤرنگزیے [sic] دے حکم نال بنگا کیتا گیا سی، لگبھگ دو سو سال پہلاں سکھاں نے سوچیا کہ دلی اتے حملہ کرن وچ اوہ "پرانے انک دا بھگتان کر رہے سن۔" اوہناں وچ اک بھوکھانی بہت چرتوں چل رہی سی کہ اوہ گورے دی مدد نال دلی نوں مڑجت لین گے۔ اس توں بعد اوہناں نے کیپٹن ہاڈسن نوں "اپنے شہید گورو دابدلہ لین والے" وجوں دیکھیا، اتے کتے وی اسدا پچھا کرن لئی پہلاں نالوں وی ودھ تیار سن۔

ایہہ اک حیرانی جنک دعوہ سی کہ انگریز سکھ دھرم دے راکھے سن۔ اچے اک دہاکا وی نہیں سی لگھیا کہ اوہناں نے پہلی اینگلو-سکھ جنک (1845-1846) اتے پھر دو جی اینگلو-سکھ جنک (1848-1849) کر کے نہ صرف پنجاب دی

سنیٹ سکھ راج نوں تباہ کر دتا سی، سگوں پورے پنجاب نوں اپنے ادھین کر لیا سی۔ اس کھیتر وچ بہت ساریاں آزاد سکھ ریاستاں وی ہن۔

حالانکہ، ایہہ متھ کہ اکت بھائیچارے وجوں سکھاں نے 1857 دی آزادی دی لڑائی وچ وشواس گھات کیتا اتے بھارتیاں اتے بریٹیش دی جت لئی کھ طور اتے ذمہ وار سن، نہ صرف عام لوکاں وچ، سگوں بدھیسیویاں داوی اکت پسندیدہ وشواس بنیا ہویا ہے۔ اس متھ وچ اکت ہور متھ وی بنیا گیا ہے کہ ایہہ سکھاں نال وشواس گھات کر کے ہویا سی؛ پنجاب مہان اتھل۔ پتھل توں پوری طرحاں پر بھاوت نہیں رہا۔

ایہہ پیپر اپر وکت متھ نوں صرف سکالی دستاویزاں جویں کہ بریٹیش سرکاری رکارڈاں، گزٹیاں اتے برتانتاں (برطانوی اتے بھارتی دوویں) دی روشنی وچ پرکھن دی کوشش کر دا ہے، جس وچ اوہناں لوکاں دیاں نجی ڈائریاں، چٹھیاں اتے یاداں شامل ہن جیہناں نے جاں تاں دباؤن جاں سرتھن کرن وچ مہتو پورن بھومکا نبھائی سی۔ اس بغاوت۔ ایہناں وچوں کجھ سروتاں نوں پہلی وار پہنچایا جا رہا ہے جو حیران کرن والے تھتھاں نوں ساہمنے لیاؤندا ہے جو مئی 1857 وچ شروع ہوئے مہان ددروہ نوں دباؤن وچ بستیاوی مالکاں دی مدد کرن وچ، اکت بھائیچارے دے روپ وچ سکھاں دے دوشی ہون دے متھ نوں پوری طرحاں ڈھاہ دیندے ہن۔

سچائی دا پتہ لگاؤن لئی اس پیپر وچ اپنائی گئی ودھی ایہہ ہے کہ اپر وکت ذکر کیتے سکالی برتانتاں دے سچے روپ نوں نمٹکھت تن بنیادی سوالاں دے جواب لبھن لئی چنگی طرحاں سکین کیتا گیا ہے:

- (1) کی انگریزاں داسا تھ دین والے سکھ سردار/زمیندار٪ سکھ قوم دی پر تیندھتا کر دے سن؟
- (2) کی پنجاب دے مسلمان اتے ہندو شاسک قبیلے وی سن جو 1857 وچ انگریزاں دے نال رل گئے سن؟
- (3) کی 1857 دے مہان ددروہ وچ سرگرمی نال شامل ہوئے اتے انگریزاں ورو دھ لڑن والے سکھ اتے پنجاب سن؟

اس کھوج توں جو حیران کر دین والے تھ ساہمنے آؤندے ہن، اوہ نہ صرف 1857 دے ددروہ بارے سکھ ورو دھی متھ دے کھو کھلیپن نوں درساؤندے ہن، سگوں اس تھ اتے وی روشنی پاؤندے ہن کہ کویں متھماں اتھاسک دستاویزاں دی خدائی کرن دی بجائے کھو جکر تاواں اتے اتھاسکار وجوں جوؤندے رہندے ہن۔ اس قسم دے روڑھیواوی وچاراں دا پرچار

اک ہو ر ناپاک ادیش نوں پورا کر دا ہے، اوہ ایہہ ہے کہ مہان و دروہ نوں دباؤن لئی بریٹیش شاسکاں دے اپرا دھاں نوں گھٹ کرنا، اتے اس دی بجائے، سکھ قوم نوں دباؤن لئی۔ اوہناں دوارا کیتیاں ودھیکیاں اتے بربرتا لئی ذمہ وار۔

کی بریٹیش داسا تھ دین والے سکھ راج کمار از میندار۔٪ سکھ بھائیچارے دی نمائندگی کردے ہن؟

1857 وچ انگریزاں لئی پنجاب دے کجھ سکھ راج کمار پر یواراں دی سرگرم حمایت نوں سمجھی سکھ قوم دا انگریزاں داسا تھ دین و جوں پیش کرنا تھھاں دے بھلکھے توں سوائے کجھ نہیں ہووے گا۔ اصل وچ، وچارا دھین سکھ ریاستاں نے خود وی ایہہ دعوہ نہیں کیتا کہ اوہ سکھاں جاں سکھ ہتاں دی پر تیندھتا کردے ہن۔ اج وی ایہناں شاسکاں دیاں نجی ویب سائٹاں مان نال اوہناں خطاباں نوں پر درشت کر دیاں ہن جو اوہناں نے مغل راجیاں اتے بریٹیش شاسکاں توں پراپت کیتیاں سن۔ بیٹھاں پیش کیتے گئے سمکالی دستاویزاں دا اکٹ سدھارن ادھین در سائیکا کہ 1857 دے و دروہ دے شروع ہون دی پور و سندھیا اتے ایہہ شاسک کس دے پکھ وچ سن۔

پٹیا لہ سکھ شاسک پر یوار مغل شاسکاں دے نال۔ نال انگریزاں دوواں دا بھروسیمند سہیوگی سی۔ سمکالی دستاویزاں تھہ دی پشٹی کردے ہن کہ

”پٹیا لے دے مکھی [راجا صاحب نوں مہاراجہ دا خطاب دتا گیا سی

سنگھ] 1810 وچ بادشاہ اکبر دو جے دوارا جہزل اوکڑ لوئی دی سفارش اتے... پہلی سکھ جنگ توں بعد، مہاراجہ زندر سنگھ دی سہائتا نوں ضبط کیتے گئے نا بھہ کھیتر دے اکٹ حصے دے تھے دوارا سو یکار کیتا گیا سی۔

کپور تھلہ دے سکھ شاسک بھارت وچ بریٹیش سامراج دے زمانہ پرو جیکٹ دے پرانے وفادار سن۔ ایہہ پر یوار 1848-1849 دی دوجی سکھ جنگ وچ انگریزاں دے نال ڈٹ کے کھڑا رہا۔ 30 جیند دے سکھ شاسک وی، پنجاب وچ سکھ راج دے ورو دھ ہونیاں دوویں جنگاں وچ اتھاسک طور اتے انگریزاں دے نزدیکی سہیوگی سن۔ سمکالی بریٹیش سرکاری دستاویزاں نے اس تھہ نوں شکر گزار تانا ل سو یکار کیتا ہے

”پہلی سکھ جنگ دوران راجا سروپ سنگھ دا وطیرہ تسلی بخش سی... جدوں 1849 وچ دوجی سکھ جنگ شروع ہوئی، تاں راجا سروپ سنگھ نے لاہور وکھے بریٹیش فوج وچ شامل ہون لئی اپنیاں فوجاں دی اگوائی کرن دی پیش کش کیتی۔“

نا بھہ ریاست دے شاسک وی پنجاب وچ بریٹیش شاسکاں دے پرانے بھروسیمند سہیوگی سن۔ راجا جسونت سنگھ نا بھہ

مئی 1809 وچ ہور سیس۔ ستلج [اتر وچ ستلج دریا، پورب وچ ہمالیہ، دکھن وچ جمنا ندی اتے سرساملے دے وچکار پنجاب کھیتر وچ چھوٹے راجاں دے سموہ دے نال رسمی طور اتے انگریزاں دی سرکھیا بیٹھ لیا گیا سی۔ پچھتھیں [کھیاں... راجا ہمیشہ انگریزاں دا وفادار سہیوگی ثابت ہويا، اتے جدوں اسدی سہائتا دی لوڑ پئی تاں ہناں کسے رکاوٹ دے ساڈی مدد کیتی۔ اسنے شملہ پہاڑیاں وچ اوکڑ لوئی دی گورکھا مہم لئی سپلائی دتی اتے 1818 دے بیکانیر معاملے وچ وی مدد کیتی۔ 1838 دی قابل مہم دے سمیں اسنے گورنر۔ جنرل نوں اپنیاں فوجاں دیاں سیواواں دی پیش کش کیتی اتے 6 لکھ روپے اگے دتے۔ مہم دے خرچے۔ 32

فرید کوٹ ریاست دے راجا وزیر سنگھ ولوں 1857 وچ انگریزاں دا ساتھ دین دی چون اس شاسک پر یوار دی ودیشی شاسکاں نال کھڑھن دی لمبی پرمپرا دا حصہ سی۔ اس دے پتا پہاڑ سنگھ نے سکھاں ورو دھ پہلی اینگلو۔ سکھ جنگ دوران انگریزاں نال لڑائی لڑی سی۔ وزیر سنگھ دوسری سکھ جنگ [1848-49] دوران وی انگریزاں دا "بغاوت" وچ سمر تھن کرن توں پہلاں وفادار رہا۔

اس طرحاں سمکالی دستاویزاں توں ایہہ سپشٹ ہندا ہے کہ، سکھ دھرم دا دعویٰ کرن والے پر یواراں دوران شاسن کرن والیاں ریاستاں سن، جیہناں نے "بغاوت" نوں دباؤن وچ سرگرمی نال انگریزاں دا سمر تھن کیتا سی، پر اسدا مطلب ایہہ نہیں سی کہ اوہ سکھ قوم دی نمائندگی کردے سن جاں سارے سکھ سمت سن۔ اوہناں دی دھارنا اتے گتو دھیاں دے نال، ایہناں شاسکاں دی اگوائی کھ طور اتے اپنے نجی اتے راجنیتک ہتاں دوران کیتی گئی سی جو جس کہ زیادہ تر شاسک قبیلے کردے ہن۔ اوہناں دا سکھ دھرم جاں سکھ راج نال سبندھت کسے وی پروجیکٹ نال کوئی لینا۔ دینا نہیں سی۔

کی 1857 وچ بریٹیش بینڈ واگن وچ شامل ہون والے پنجاب دے مسلمان اتے ہندو شاسک قبیلے سن؟

اس سارے بھاشن وچ اک مہتو پورن پہلو جس نوں عام طور اتے نظر انداز کیتا جاندا ہے، اوہ ایہہ ہے کہ کی اتھے مسلمان اتے ہندو شاسک قبیلے اتے زمیندار۔٪ سن، جیہناں نے وی "دورہ" نوں دباؤن وچ بریٹیش دی سرگرمی نال مدد کیتی سی۔ حقیقت ایہہ ہے کہ ایہناں دوواں دھرم نال سبندھت پنجاب وچوں وڈی گنتی وچ پر یوار سن، جیہناں نے بغاوت نوں کچلن وچ بستیوادی حاکماں دی بہت مدد کیتی۔

دو کھنڈ؛ پنجاب دے کھیاں اتے پر یواراں دے نوٹ، جلد (1909) (I) اتے بھاگ (1910) (II) پنجاب وچ ماننا پراپت برطانوی کھپتلیاں دی گنتی بارے حیران کرن والے انکڑے پیش کردے ہن جو صحیح پریکھ وچ سکھ دوش دے متھ دا

آلوچنا تمک ملائکن کرن وچ بہت مدگار ہے۔ پنجاب بارے اس دسترت رچنادے انوسار، 1857 دے دور وہیاں ورو دھ بریشیش فوجی مہم دی کھل عام مدد کرن والے اگے راج کمار جاں زمیندار پرپواراں نوں جیکر دھارک آدھار اتے ونڈیا جاوے تاں اس طرحاں سن: مسلمان 48، سکھ 47 اتے ہندو 21 | ایہہ اکلڑے سپیشٹ طور اتے درساؤندے ہن۔ 1857 وچ انگریزاں دا ساتھ دین والے سکھ سرداراں اتے زمینی کلین ورگ دے ہی نہیں سن، سگوں ایہناں ورگاں دے مسلمان اتے ہندو وی سن جو انگریزاں دا ساتھ دیندے سن۔ ایہناں مسلم اتے ہندو شاسک پرپواراں دوارا انگریزاں لئی پائے یوگدان اتے ودیشی شاسکاں دوارا اوہناں نوں دتے گئے انعام، چنگی طرحاں دستاویزی طور اتے، جان یوگ ہن۔

مسلمان

نواب محمد علی خان جسدا مکھی سی میرٹھ وکھے "دوروہ" دے پھیلن دی خبر سنیاں ہی کرنال دے اک مشہور زمیندار٪ پرپواراں نوں ای. ڈی.

"اپنے گھوڑے اتے پیدل سواراں نوں سرکار دے پنٹارے وچ رکھ دتا۔ اوہ تھانیسر وکھے تعینات سن، اتے دوستھانوں قائم رکھن اتے کارجکاری اتھارٹی دا سمرتھن کرن وچ سہاوتا کردے سن۔" 34

اسے کھیتر دے اک ہور مسلم جاگیردار نواب احمد علی خان دوارا نبھائیاں سیواواں نوں لارڈ کیننگ دے اک پتر وچ بیٹھ لکھے شہداں وچ سویکار کیتا گیا سی:

"اس دی پر بھوتا دا وچار ہے کہ نواب دیاں سیواواں [1857 وچ] دی مانتا وچ سرکار دی ادارتا اونی ہی نروگھن ہونی چاہیدی ہے کیونکہ اسدی سہاوتا اتے سہاوتا بے جھجک رہی ہے۔ نواب دیاں سیواواں سبھ توں قیمتی رہیاں ہن، جویں کہ سارے افسراں دوارا گواہی دتی گئی ہے، دوویں۔ سول اتے ملٹری، جیہناں نوں اس وشے اتے ترنا کرن دا موقع ملیا ہے۔" 35

پانپیت دے اک اگے مسلمان زمیندار٪ لاناؤلھا خان دیاں سیواواں دا ذکر بیٹھ لکھے شہداں وچ کیتا گیا ہے:

" اوہ ضلع ادھیکاریاں نوں سہایتا دیاں پیشکشیاں وچ ہر موقعیاں اتے اگے سی، اتے ودر وہ دے دوران اوہ سرگرمی نال وفادار رہا، اپنے جدی شہر وچ ووستھائی رکھن اتے دلی توں پہلاں فوجاں لئی سپلائی دین وچ اپنی پوری سمرتھانال مدد کردا سی۔" 36

کانگڑا ضلع دے حامد-الہا خان نے "و در وہ" دوران "ہوشیار پور" ، کلہ، کانگڑا اتے دھرم شالہ وچ نوکری کرن والے لیوی [سپاہیاں] نوں تیار کیتا اتے ایہناں سیواواں دے مانتا وجوں حامد-الہا خان نوں راجا بہادر دی اپادھی دتی گئی۔

جگراؤں (ضلع لدھیانہ) دا مولوی سید رجب علی انگریز حاکماں دا پرانا وفادار سی۔ اوہ سرہینری لارنيس دانیلا و شواش سی۔ 1857 دے ودر وہ دے مد نظر اوہ اوہناں تن جاسوساں اتے سازشکاراں وچوں اک سی (ہور دو مرزا الہی بخش اتے منشی جیون لال) جو بریٹیش دوارا گھیرا بندی دوران شہر دے کلین سرکلاں دے حصے وجوں دلی وچ واپس رہن وچ کامیاب رہے۔ دلی نوں انگریزاں توں سرکھیت کراؤن وچ پنجویں کالمسویس وجوں پرکھ بھومکا نبھائی۔ 38 جدوں ہاڈسن مغل بادشاہ نوں گرفتار کرن گیا اتے مغل راج کماراں نوں بعد وچ اس دوارا گولی مارن دی بھال کرن گیا، تاں رجب علی ٹوہ وچ سی اتے ہوڈسن پیار نال اسنوں "میراکٹ" کہندا سی۔ اکھاں والے مولوی رجب علی [sic] 39. 1846 وچ خان بہادر اتے 1853.40 وچ ارسطو جاہ (عمر دارسطو) دا خطاب دتا گیا سی۔

منگمری ضلع وچ کھل قبیلے دا سرفراز خان اک ہور بریٹیش کٹھپتلی سی جس نے ستمبر 1857 وچ بریٹیش نوں اپنے قبیلے دے سموہک ودر وہ بارے سوچت کیتا سی۔ بریٹیش اس دے شکر گزار سن۔

"جدوں اس دے قبیلے دے اک وڈے حصے نے، احمد خان دے ادھین، بغاوت کیتی، سرفراز خان وفادار رہا... اسنوں خان بہادر دا خطاب ملیا، جسنوں 10000 روپے دا کھلت ملیا۔ 500، اتے روپے دی جگیر۔ جیون لئی 1525 | 41"

لاہور دے علی رضا خان کازل باش نے اس سمیں وچ انگریزاں نوں جو مہان سیواواں دتیاں سن، اوہ بہت سن۔ اوہ انگریزاں لئی بھرتی کرن لئی اگے آیا

"دلی توں پہلاں سیوا لئی گھوڑیاں دی اک ٹکڑی [گھوڑ-سوار فوجاں]... اپنے خرچے اتے... علی رضا خان دوارا ایہی گئی ٹکڑی نے پوری مہم دوران سیوا کیتی۔" 42

اس مہم توں بعد اسنوں سردار بہادر دی اپادھی، فسٹ-کلاس آرڈر آف میرٹ پراپت ہوئی اتے بڑیج، اودھ دے اکت سو ستتالی پنڈاں دے مالکداراں دی گرانٹ وی ملی، جسدی قیمت 15,000 پرتی سال۔ اسنوں خان بہادر دا خطاب وی ملیا سی... اسنوں اپنی موت توں دو سال پہلاں، 1864 وچ اکت خاندانی نواب بنایا گیا سی۔ 43

پنجاب وچ کھیاں اتے پرواراں دے نوٹ پستک وچ کئی ہور مسلم جاگیرداراں دے مہتوپورن یوگدانناں دا ویر وادرج کیتا گیا ہے جو "بغاوت" نوں کچلن لئی بریٹیش فوجی مہم داسر تھن کرن لئی کیتے گئے سن۔ لاہور ستھت سدوزئی پریوار دکھی؛ خان بہادر شاہزادہ سلطان ابراہم جان نے بغاوت دوران افریدی جیزیلپس [پشتون قبیلیاں دا اکت سموہ] دی اکت کور دے سہانک وجوں سیوا کیتی، جدوں کہ اس پریوار دے اکت ہور پتر، شاہزادہ پھریدان نے 1857.44 وچ دوجی پنجاب انپھینٹری دے جمعدار وجوں کمیشن پراپت کیتا۔ لاہور دے شیخ نشرو دین نے سرکار دے حکماں انوسار گھوڑ سواراں دیاں دو بٹالیناں دلی دکھے سیوا لئی کھڑھیاں کیتیاں۔ 45 قصور دے کمال-ادین خان نے سوگھوڑ سوار کھڑے کیتے، اتے اپنے بھتیجاں نال جنرل وین-کور ٹیلنڈ دے ادھین ہسارول چل پئے۔

لاہور دے محمد شاہ نے 1857 وچ بریٹیش فوجی مہم لئی جو مہان کم کیتے سن، اوہناں نوں پیٹھ لکھے شہداں وچ درج کیتا گیا ہے:

"سرحد اتے اوہ بہادری اتے خفیہ دوواں لئی پہلے درجے دے ادھیکاری وجوں جانیا جاندا سی۔ اپنے سکینڈرن دے سینئر جدی افسر وجوں اسنے دلی دی گھیرا بندی اتے قبضے، لکھنؤ دی راحت اتے قبضے، بریلی دے قبضے، اتے بلند شہر، فتح پور، آگرہ اتے علیگڑھ دیاں کاروائیاں دوران سیوا کیتی۔ اسنوں بریٹیش انڈیا دا آرڈر ملیا... 47"

قادیاں [قادیاں] دا مشہور مسلم جاگیردار پریوار، جسدا مکھی غلام مرتضیٰ سی، 1857 وچ انگریزاں دا پکاسیوگی ثابت ہويا، جویں کہ پیٹھاں دتے بیان توں سپیشٹ ہے:

"پریوار نے 1857 دے ودر وہ دوران شاندار سیوا کیتی۔ غلام مرتضیٰ نے بہت سارے آدمیاں نوں بھرتی کیتا، اتے اسدا پتر غلام قادر جنرل نکلسن دی فورس وچ سیوا کر رہا سی جدوں ٹی ٹوپی افسر نے 46 ویں نیو انپھینٹری دے ودر وہیاں نوں، جو سیالکوٹ توں جھج گئے سن، نوں تر موگھاٹ دکھے نشٹ کردتا۔ جنرل نکولسن نے غلام قادر نوں اکت سرٹیفکیٹ دتا، جس وچ کہا گیا کہ 1857 وچ قادیاں پریوار نے ضلع وچ کسے وی ہور پریوار نالوں ودر وہ وفاداری دکھائی۔ 48"

اک ہور وڈا مسلم جاگیر دار قبیلہ، جس نوں شاہ پور ضلعے دے ٹوانا پریوار وجوں جانیا جاندا ہے، جس دی اگوائی ملک فتح شیر خان کرداسی۔

1857 "وچ ودر وہ دے شروع ہون ویلے جو ہن لارنٹس دوارا اوہناں نوں دتے گئے سدے دا جواب دین والے مہان کھیاں وچوں اک سی۔ اسنے ترنت انیمت گھوڑ سواراں دی اک ریجیمینٹ کھڑی کیتی اتے جنرل ادھین ہریانہ [sic] پھیلڈ فورس وچ شامل ہو گیا۔ وین کورٹلینڈ۔ اوہ اتے اس دے آدمی کئی کاروائیاں وچ رچھے ہوئے سن، خاص طور اتے ہسار، بنگالی اتے جمال پور۔ وچ، اتے ہر موقعے اتے اوہناں دی دلیری اتے بہادری لئی پرسدھ سن ... اسدی وفاداری اتے دلیری لئی اسنوں خان بہادر دی اپادھی نال نوازا گیا سی ... " 49

اسے ضلعے دا اک ہور وڈا زمیندار۔/ ملک شیر ایم خان۔

"تن سو گھوڑیاں دا اک سریر اٹھایا، جو سیس۔ ستلج اتے دلی ڈویژناں وچ دوستھائی رکھن لئی پہلاں لگایا گیا سی اتے 1858 وچ اودھ وچ کمانڈر۔ ان۔ چیف دے ادھین سرگرم سیوا وچ سی، جتھے اس نے دکھ۔ دکھ کاروائیاں وچ و شیشٹا نال حصہ لیا سی۔ 50 اتے اوہناں دیاں وفادار سیواواں لئی خان بہادر دی اپادھی دتی گئی۔

ملک صاحب خان، ملک جہان خان ٹوانا اتے شاہ پور دے ملک جہان خان نے بریٹیش فوج لئی وڈی کنتی وچ فوجاں اکٹھیاں کیتیاں جیہناں نے "کانپور دے آلے۔ دو آلے دوستھائی رکھن وچ مدد کیتی اتے پھر کینڈری بھارت دی مہم وچ جنرل نیپیر داسا تھ دتا۔ ودر وہ دیاں سیواواں لئی مکاں نوں خان بہادر دے خطاب نال سمنانت کیتا گیا سی ... " 51

انگریزاں لئی پنجاب دے موہری مسلم پریواراں دی حمایت دا اک ہور مہتو پورن پہلو ایہہ سی کہ پرکھ مسلم گوردواریاں دے بہت سارے متوالی [رکھاک/سردار] دی بریٹیش کیمپ وچ شامل ہو گئے۔ ملتان دکھ بہال دین درگاہ دے رکھوالے کھدم شاہ محمود نے "ودر وہ" دوران بریٹیش سرکار دی بہت مدد کیتی۔

"اسنے کمیشنر نوں ہر مہتو پورن گھٹنا دی جانکاری دتی جو اس دے گیان وچ آئی؛ غلام مصطفیٰ خان دے رسالہ [پلٹن] لئی ویہہ آدمی اتے گھوڑے اتے کئی ہن دی پولیس فورس لئی مہیا کروائے۔ اسنے پولیس اتے پیدل لیوی لئی آدمی وی سپلائی کیتے۔ 25 گھوڑ سواراں نال اوہ ودر وہیاں دے ودر وہ کرنل ہیملٹن دے نال گیا، کیمپ دی ڈیوٹی دا اک حصہ اپنے آپ نوں سمبھالیا، اتے مارچ دی لائن اتے سمان دی رکھیا کیتی ... 1860 وچ مخدوم، دائسراے دی لاہور پھیری دے موقعے،

پراپت کیتی، اکت بیچے دی نجی گرانٹ، روپے دی قیمت۔ 150 پرتی سال، جس نوں بھنگیوالا باغ وجوں جانیا جاندا ہے۔" 52

اسے طرح ملتان دے گو سپر درگاہ دے دونوں کھیاں محمد حیات اتے مراد شاہ نے 1857 وچ سہایتا کیتی اتے بدلے وچ یوگ انعام پراپت کیتے۔ ریکارڈ، "اسنوں روپے دی قیمت دا اکت سند اتے کھلاٹ ملیا۔ بغاوت دوران جنگی سیوالئی 1200"

سر چارلس یو۔ ایچسن جو 1882-1887 دوران پنجاب دے لیفٹیننٹ گورنر سن، نے اس تھ نوں سوپکار کیتا کہ "سر جوہن لارینس نے بڑی نپنتا نال سرحد دے لئیریاں نوں اپنی سیوالئی کھچیا سی۔ بہت سارے قبیلیاں دے ساہس۔ اپھریدی اتے محمد داؤد زائی اتے یو سپھزئی، اتھوں تک کہ بوئیر دے لئیرے اتے سوات دے جو شداراں نے۔ اسدی پکار دا جواب دتا سی، اتے ریجیمینٹ دے بعد، ریجیمینٹ دے بعد، دلی اتے ہندوستان دے میداناں وچ ساڈیاں لڑائیاں لڑن لئی مارچ کیتا سی۔ 54

ایچسن، جس کول پنجاب دے فوجی رنٹیکاراں دے سارے ادھکارت کاغذاں تک پہنچ سی، جیہناں نے "ودروہ" نوں کلپن لئی مہم چلائی سی، نے انگریزاں نوں پنجاب توں پراپت کیتے سمر تھن دے اکت بہت مہتوپورن پہلو نوں اجاگر کیتا، جدوں اسنے لکھیا:

"ایہہ کمال دی گل ہے کہ محمدی [sic]، خاص طور اتے سرحدی پٹھان، ایڈورڈ دے بڈھے، ساڈے میاراں اتے آؤن والے سبھ توں پہلاں سن۔ اوہ کٹھور مسلمان سن، "جہناں نے کدے وی کوئی پرار تھنا نہیں چھڈی اتے جیہناں وچوں بہت سارے قرآن نال اپنے کاٹھی۔ کمان اتے سوار سن۔" سکھ بھرتی ہوئے، پر وڈی گنتی وچ نہیں۔ اوہ دلی دے ڈگن تک رکے رہے، اتے پھر مانجھے توں ہزاراں دی گنتی وچ بھرتی ہوئے۔" 55

ایہہ صرف ایہہ درساؤندا ہے کہ برٹیش فوج جو "ودروہ" نوں کلپن لئی نکلی سی، پنجاب دے کسے اکت بھائیچارے جاں اکت کھیتر وچوں بھرتی نہیں کیتی گئی سی۔ اس نے مسلماناں اتے سکھاں وچ کوئی فرق نہیں کیتا۔ اتے اصل وچ اس وچ ہندواں دی وی وڈی شمولیت سی، جویں کہ اسیں اگے دیکھانگے۔

ہندو

پنجاب دے پر کھ ہندو پر یوار وی سہاستا پردان کرن وچ چھے نہیں رہے اتے فرنگیاں دی وڈی مددوں پھر چنگی طرحاں درج کیتا گیا ہے۔ پنجاب وچ کھ اتے پر یوار دے نوٹ پتک وچ دسیا گیا ہے کہ کئے ہندو راج کمار، زمیندار٪ اتے اگے پر یوار انگریزاں لئی وچنبدھ سن۔ ایسناں وچوں کجھ پر یواراں دے اس پتک وچ اپلبدھ ورنن دی پڑچول کافی جانکاری بھرپور اتے حیران کرن والی ہے۔

گجراں والہ دے دیوان ہری چند اتے نہال چند جموں دے راجے (مہاراجہ گلاب سنگھ) دیاں فوجاں دے سینئر کمانڈر سن، جو پہلاں کھ کمانڈر سن۔ جدوں انگریزاں دے ریکارڈ انوسار "بغاوت" شروع ہوئی، ہری چند

"سی سی اکت گھوڑ سوار اتے چار پیدل ریکیمینٹاں اتے توپخانے دی اکت بیٹری دی جموں ٹکڑی دا انچارج دلی توں۔ 1857 وچ بیٹے کارن اس دی موت ہو گئی۔ دیوان نہال چند... اپنے بھرا دی موت دی خبر سن دیاں ہی 1857 وچ دلی پہنچ گیا، اتے فوجاں دی کمان سنبھال لئی، بعد وچ جھجر دے نواب دے مقدمے دے سبندھ وچ لاہد انک سیوا نبھائی۔ بغاوت وچ بھاگی داری٪ - " 56

کانگڑا ضلعے دا گلاب سنگھ [ہن ہماچل پردیش وچ] وی اس جموں فوج دا حصہ سی اتے "جموں ٹکڑی دی اکت ریکیمینٹ دی کمانڈ کیتی، جس نے دلی ول کوچ کیتا اتے بغاوت وچ شاندار سیواواں نبھائیاں۔ " A56 بعد وچ راجا دا خطاب ملیا۔ اس نوں پردان کیتا۔

پر تھی سنگھ، راجا جو دھیر چند دا پتر، مڑ کانگڑا ضلعے توں

"مدھ بھارت وچ ودر وہ دے دوران لڑیا، آرڈر آف میرٹ جتیا اتے روپے دا کھلاٹ پراپت کیتا۔ 500. عام طور اتے اسدیاں چنگیاں سیواواں لئی، راجا نوں 1868 وچ سٹار آف انڈیا دا اکت نامیٹ کمانڈر بنایا گیا سی، اتے اکت نجی انتر وچوں سٹ توپاں دی سلامی دتی گئی سی... " 57

کانگڑا دے اندر پر یوار دے ٹیک چند نے وی.

1848-49 "دی بغاوت دوران چنگی سیوا کیتی، اتے دوبارہ ودر وہ وچ، جدوں اسنے باغیاں نوں پھرن وچ سہاستا کیتی، اتے گشت ڈیوٹی لئی بہت سارے آدمی تیار کیتے " اتے اس دے پر یوار نوں رائے صاحب دی اپادھی وی دتی گئی سی۔ " 58

منڈی کا کٹڑادی بیڑ دا وزیر گو سون اکٹ ہو ر شاسک پر یوار سی جو باغیاں درودھ بریشیش مہم وچ شامل ہون لئی سرگرمی نال اگے آئی۔

1857 دے درودھ دے دوران، منڈی دے ریجمنٹ وجوں، اسنے راج دے سروتاں نوں سرکار [بریشیش] دے پٹارے اتے رکھ دتا... اسنے پنج سو آدمیاں دا وادھو جتھا پیش کرن داوی پر بندھ کیتا سی جیکر اوہناں دیاں سیواواں لئی کوئی کال آؤندی ہے۔" 59

بھور (ضلع ہوشیار پور۔٪) دے رائے رتن چند اگے آئے

"درودھ دے موقعے اتے وفادار سہاتا، اپنے کئی رشتے داراں نال دلی ولّ ودھنا تے بغاوت دوران بریشیش فوجاں دے نال۔ نال شاندار سیوا کیتی۔" 60

تخصیلاں دے پر یوار نال سبندھت لاہور دے پران ناتھ نے لاہور دے کھے باغی سپاہیاں نوں مارن وچ پرکھ بھومکا نبھائی۔ اس طرحاں اس دے ظالم کم اپر وکت حوالہ پستک وچ درج ہن۔

"اوه 1857 وچ اجنالا دے سی، اتے 31 جولائی نوں 26 ویں نیو انچینٹری دے 500 دے قریب ہتھیار بند سپاہی جیہناں نے لاہور دے بغاوت کیتی سی... باگھاٹ نیڑے راوی دے کھے کنڈھے پہنچے اتے دریا پار کرن دی تیاری کیتی۔ پران ناتھ نے پنڈ واسیاں اتے پولیس نوں اکٹھا کیتا، اتے جوش نال ودر وہیاں اتے حملہ کیتا، اتے اوہناں وچوں لگبگ 150 نوں مار دتا۔

پنجاب وچ چیفس اینڈ پھیمیلریز آف نوٹ دے دوویں کھنڈاں وچ بیٹھلے ہندو پر یواراں اتے پرکھ ویکتیاں دے وفادار کماں نوں وی درج کیتا گیا ہے۔

گجراں والہ داکرم چند لاہور وچ جنرل وین کور ٹیلینڈ دی کمانڈ وچ سی اتے اوه "فروز پورا تے روہنگ وچکار جنرل دوارا لڑیاں گئیاں ساریاں کاروائیاں وچ سی۔" گورکھیاں دے جیہناں دے دوہار نے جنوگ دے کھے، جدوں میدانی علاقیاں ولّ جان دا حکم دتا، اوہناں نوں بے وفائی دے شک دے گھیرے وچ لیا؛ اتے اسنے بعد وچ بہت سارے یورپیہناں نوں پناہ دتی جو سملا چھڈ گئے سن۔ 63

بغل ریاست دے کشن سنگھ نے پردان کیتا،

"جلندورتوں جان والیاں سڑکاں نوں دیکھن وچّ سہاستا کرن لئی پیدل جواناں دی اکٹھی جتھوں تیسری، 33 ویں اتے 35 ویں بنگال ریجیمینٹ دے ودر وہیاں دوارا شملہ اتے حملہ ہون دی امید کیتی گئی سی... راجادی اپادھی پراپت کر کے اسدی وفاداری لئی انعام دتا گیا سی... " 64

سکالی پرا لیکھ سمگری دی پڑچول کرن نال ایہہ سپیشٹ ہو جاوے گا کہ ایہہ نہ صرف اگھے سکھ پریوار سن جو انگریزاں دے کچھ وچّ سن، سگوں مسلمان اتے ہندو پریوار وی اسے ورگ دے سن۔ اصل وچّ، زیادہ تر معاملیاں وچّ اوہناں نے سانجھے طور اتے کم کیتا اتے اوہ وی پورے جوش نال۔ اداہرن لئی، "مونگومری صاحب دارسالہ،" جو مشہور "ہوڈسن دے گھوڑے" دا کیندر بن گیا سی اتے "بغاوت" وچّ اصل وچّ گھوڑ سواراں دیاں تن ریجیمینٹاں شامل ہون توں ترنت بعد دلی پنہنچن والی پہلی بریٹیش کلوی سی، اکٹ نواب دوارا اٹھائی گئی سی۔ امام۔اد۔دین خان، اکٹ راجا تیز سنگھ دوارا، اتے تیجا... مان سنگھ دوارا

65"...

بریٹیش چیف کمانڈر ولسن نے 1857 وچّ دلی نوں گھیر اپاؤن والیاں بریٹیش ہتھیار بند سیناواں دے نسلی چرترا داورنن کر دے ہوئے منیا کہ "اجیہی" دہسن بھتی "جس وچّ بیلوچی [sic]، افغان، سکھ، پٹھان، ڈوگرا [sic] شامل سن، نوں کدے اکٹھا نہیں کیتا گیا سی۔ اتہاس وچّ بریٹیش کمانڈر ادھین۔66

کائے جسے "بغاوت" نوں دیکھیا سی، اپنے سٹے وچّ سپیشٹ سی کہ ایہہ سارے دھرماں دے مول کٹھپتلی سن جیہناں نے 1857 دے ودر وہ توں بعد بھارت اتے مرقضہ کرن وچّ بریٹیش دی مدد کیتی سی۔ اس دے انوسار

"ایہہ بغاوت دی سبھ توں اتسک و شیشتاواں وچوں اکٹ سی، بھاویں کہ انگریزاں نوں مول نسلاں دے ورو دھ لڑنا چاہیدا سی، پراصل وچّ اوہ دلش دے مول نواسیاں دوارا قائم اتے سمر تھن پراپت سن، اتے اوہناں دا اپنا نہیں رکھ سکدے سن۔ اکٹ دن لئی اوہناں دی سہاستا توں بناں جیہناں نوں اسیں اپنے راشٹری دشمنناں وجوں نفرت کر دے ہاں۔" 67

اس طرحاں سکالی برتانت اتے دستاویز ایہہ بہت سپیشٹ کر دے ہن کہ بریٹیش فوج جو دلی اتے حملہ کیتا، سکھ فوجاں توں علاوہ، وڈی گنتی وچّ مسلمان، ہندو سپاہی (اکثر پنجابیاں وجوں جانے جاندے ہن) وی شامل سن، جیہناں نوں پنجاب اتے افغانستان توں دور۔ دراڑے توں بھرتی (جاں مسلم۔ ہندو شاسکاں اتے ذمینداراں دوارا بھیجیا گیا) کیتا گیا سی۔ کائے دا برتانت اس تھہ دی پیشٹی وی کردا ہے کہ "بلوچی [sic] ریجیمینٹ پنہنچن والی پہلی سی۔ اوہ اپنی وفاداری وچّ اڈول سن اتے چنگی طرحاں لڑے۔" 68

جسٹے لوک 1857 دے دروہ وچ بھارتیاں دی ہار لئی سکھاں نوں کھ دوشی مندے ہن، اوہ اکت ہور مہتوپورن تھہ نوں نظر انداز کردے ہن جو کہ نیپال دے شاسکاں دوارا "بغاوت" دے بعد ختم ہوئی بریٹیش فوج نوں ددھاؤن لئی بھیجی گئی ہزاراں گورکھا فوجاں دی شمولیت ہے۔ بریٹیش کمانڈراں نے دلی اتے حملہ کرن لئی گورکھیاں (جو سارے ہندو سن) اتے بہت بھروسہ کیتا۔ کائے دے کتھن دے انوسار، میجر چارلس ریڈ جسٹوں کشتگنچے اتے سبزیمنڈی، دلی دے سبھ توں مشکل حصیاں اتے قبضہ کرن داکم سوئیپا گیا سی، دی "گورکھا" [sic] اتے بہت بھروسہ سی۔ اوہناں دی ادبھت بھاونادیکھن لئی کجھ سندرسی... ریڈ دادل خوش ہو یا کہ اوہ اپنے نال دوسو کٹڑے گورکھیاں نوں لے کے جا رہا سی جو اس نال پہلے توں ہی انے شاندار ڈھنگ نال جڑے ہوئے سن۔

لکھنؤ دے ساہنے نیپال دے شاسک، جنگ بہادر 10 مارچ، 1857 نوں اکت وڈی گورکھا سینادی اگوائی کردے ہوئے نجی طور اتے آیا سی، جس نے بریٹیش لئی شہر اتے قبضہ کرن وچ مہتوپورن بھومکا بھائی سی۔

کی اتھے سکھ اتے پنجابی سن جو 1857 وچ مہان دروہ وچ سرگرمی نال شامل ہوئے اتے انگریزاں دے ورودھ لڑے؟

سکالی برتانیاں اتے دستاویزاں دی پڑچول بناں شک ثابت کردی ہے کہ سکھاں اتے پنجابیاں نے نہ صرف پنجاب وچ سگوں پنجاب توں باہر وی وڈی گنتی وچ دروہ وچ حصہ لیا سی۔ اس ادھسین وچ اسیں صرف سکھاں اتے پنجابیاں اتے دھیان کیندرت کر رہے ہاں نہ کہ بریٹیش فوج دیاں مول فوجاں دی بغاوت اتے جیہناں نوں اکثر "پوراہیہ" کہا جاندا ہے، جیہناں نے پنجاب دیاں لگبھگ ساریاں چھاؤنیاں وچ ہزاراں دی گنتی وچ بغاوت کیتی اتے بے رحمی نال سزادتی اتے ماریا گیا۔

لنڈن وچ انڈیا آفس لائبریری نے 1857 دی مہتوپورن سکالی سمگرمی نوں سمبھالیا ہویا ہے جو دنیا دی کسے ہور لائبریری جاں آرکائیوز کول نہیں ہے۔ اس دے "مونٹگومری پیپرز" دے سنگریہ وچ "دلی نیوز" دا اکت بھاگ ہے جس وچ جاسوساں دے اصل پتر ہن جو جون-ستمبر، 1857 دے دوران دلی دے گھیرے ہوئے شہر دے اندروں بریٹیش فوج دے کمانڈراں نوں بھیجے گئے سن۔ اس سنگریہ وچ سانوں دو بریٹیش ملدے ہن۔ جاسوس، جواہر سنگھ اتے مارج نے 2 جولائی نوں انگریزاں نوں سوچت کیتا کہ "35 سکھ بنارس توں پنچے سن، اتے قطب [قطب] دکھ ڈیرے لائے ہوئے سن۔ اوہناں نوں ڈیلی [sic] وچ لیاندا گیا سی۔" 70

جاسوس دی اکٹ ہور چٹھی، "علی پور۔٪" دے راجی داس" نے 19 جولائی نوں بریٹیش آقاواں نوں سوچت کیتا کہ دلی دے بادشاہ، بہادر شاہ ظفر نے ہندو اتے سکھ باغی سپاہیاں دے سمنان وچ ایہہ حکم دتا کہ "انگو-ہتیا دے کسے وی دوشی نوں اڈا دتا جاوے گا۔ بندوق 70 بی توں

ایہناں چٹھیاں وچ سکھاں دے حوالے ہی اس تھہ دی پیشی کردے ہن کہ بریٹیش گھیر ابندی دے ورو دھ دلی دی رکھیا لئی اکٹھیاں ہوئیاں دیشبھگت شکتیاں وچ باغی سکھاں دی کافی شمولیت سی۔

منشی جیون لال میر منشی جاں "بغاوت" دی پور و سندا ہیا اتے دلی وکھے بریٹیش گورنر جنرل دے ایجنٹ نال جڑیا ہویا ہیڈ کلرک سی۔ جدوں 11 مئی، 1857 نوں دلی وکھے باغیاں نے اپنی آزادی دا اعلان کیتا، تاں جیون لال اپنے بریٹیش آقاواں دے نزدیک تے اوہناں دے جاسوس و جوں کم کرن لئی دلی واپس آ گیا جو جس کہ اسنے خود منیا سی۔

"میں ایہہ سوچ کے پر بھادوت ہویا کہ کئی سالوں توں میں انگریزی سرکار دالون کھا ہا ہے اتے اسدی شبھ کامناواں کردار ہا ہاں، اتے ہن میرے کول اوہ سبھ کچھ کرن دا موقع سی جو میں سیوا کیتی سی، دل اتے آتما نال سنبھوسی۔" 71

دلی وچ اپنی رہائش دے دوران اسنے اکٹ ڈائری بنائی رکھی جسدا انواد اتے پرکاشت کیتا گیا سی چارلس تھیو پھلس میٹکاف، اکٹ سینئر بریٹیش ادھیکاری اتے جیون لال دا 1885 وچ دانی۔ جس نے شہر نوں گھیرا پالیا سی، ودر وہ وچ سکھاں اتے پنجابیاں دی شمولیت بارے بیٹھ لکھے اندراج سن، خاص طور اتے دلی دی رکھیا، جو کہ انگریزاں دے شبھچنتک نے کدے وی رپورٹ نہیں کیتی ہندی جے اوہ پدارتھ توں بناں ہندے۔ 1857 دے ودر وہ وچ سکھاں اتے پنجابیاں دی شمولیت نوں اجاگر کردے ہوئے اسدی ڈائری وچوں کاکرک کم وچ کچھ اندراج اتھے دتے گئے ہن۔

27 مئی [1857]:

"پنجابیاں دیاں دور ریجیمینٹاں نے بادشاہ دے حاضرین نوں شکایت کرن دی منگ کیتی کہ فروز پور [sic] وکھے صاحبان [انگریز] نے اوہناں ریجیمینٹاں دے کئی بندیاں نوں گولی مار دتی ہے، جس نال اوہ سبندھت سن، اتے بینتی کیتی کہ بادشاہ نوں دھیان رکھنا چاہیدا ہے کہ اجیہا نہ ہووے۔ فروز پور وکھے اپنے بھراواں ورگا سلوک کیتا جاوے۔ اوہناں نے راجا توں گارنٹی دی منگ کیتی کہ اوہ اوہناں دی رکھیا کریگا، نہیں تاں اوہناں نے اپنے آپ نوں بھنگ کرن دی اجازت منگی۔ بادشاہ نے اوہناں نوں بھروسہ دویا کہ اوہ اوہناں دی رکھیا کرن دے سمر تھ اتے تیار ہے۔" 72

28 مئی [1857]:

لاہور اتے فروزپور توں تقریباً 200 آدمی دور وہیاں وچ شامل ہون لئی پہنچے۔

1 جون [1857]:

”پٹیلے توں خبر آئی کہ انگریزاں دی سہاستا لئی بھیجیاں دو دیسی ریجیمینٹاں دور وہیاں وچ شامل ہو گئیاں سن، اتے، انگریزاں نال لڑائی ہو گئی سی۔ دسیا گیا کہ پٹیلے دی ساری فورس ویری ہے انگریزی نوں۔ سپاہیاں نے مہاراجے نال کھل کے انگریزاں نال ہمدردی دا پرگٹاوا کیتا، جدوں مول نواسی اپنے دھرم دی رکھیا لئی لڑ رہے سن۔ اوہناں نے اس نوں یاد دوايا کہ اس نے پنجاب یدھ دوران اپنے ودھار توں کجھ حاصل نہیں کیتا سی...“ 74

21 جون [1857]:

”اکت سوربیر [گھڑسوار] جلدور توں پیدل اتے گھوڑسوار دیاں تن ریجیمینٹاں دے آؤن دی گھوشنا کرن آیا، جیہناں نے راجے نوں اپنیاں سیواواں دی پیش کش کیتی؛ اوہناں نوں شہر توں باہر ڈیرے لاؤن دا حکم دتا گیا سی۔“ 75

8 جولائی [1857]:

”پشاور [sic] فوجاں توں اکت بھیت پر اپت ہو یا جس وچ ایہہ سوچت کیتا گیا سی کہ 20,000 آدمی بادشاہ وچ شامل ہون لئی تیار ہن اتے جلدی ہی پہنچنگے۔“ 76

15 جولائی [1857]:

انبالہ توں گرینڈ مئیر ریجیمینٹ دیاں دو کمپنیاں آئیاں، اتے دسیا کہ پٹیلے دے راجے نے اکت ہزار سپاہیاں نوں مار دتا ہے جو اس دے علاقے وچوں دلی ول کوچ کر رہے سن۔

27 جولائی [1857]:

”اج دو سکھ لاہور دے سرداراں دی طرفوں ایہہ کہن لئی آئے کہ منچ کیمپ وچ فوجاں نوں 200,000 کار توں سرکھیت پہنچا دتے گئے ہن۔ حکم جاری کیتے گئے سن کہ ایہناں نوں برباد نہ کیتا جاوے، کیونکہ میگزین دی سپلائی گھٹ چل رہی سی۔“ 78

29 جولائی [1857]:

”کئی سکھ، راجا زیندر سنگھ [پٹیا لہ ریاست دے شاسک] دے رکھوالے، انگریزی کیمپ توں دور چلے گئے اتے دربار وچ حاضر ہوئے، اتے اوہناں نے دسیا کہ انگریز توپخانے دے گھوڑیاں لئی بری طرحاں بند سن، پر اوہناں کول بہت ساریاں توپاں سن۔

5 اگست [1857]:

”کچھ سکھاں نے اکٹ پٹیشن پیش کیتی جس وچ شکایت کیتی گئی سی کہ اوہ انگریزی فوجاں اتے حملہ کرن دی عادت وچ سن، پر اوہناں نوں واپس پر تاپیا، کیونکہ پوربی اوہناں نوں کوئی سہاوتا نہیں دینگے اتے سہیوگ نہیں کرنگے؛ اوہناں نے بادشاہ نوں بیٹنی کیتی کہ اوہ دلی دیاں ریجیمینٹاں وچوں سکھاں دی اکٹ ریجیمینٹ بناوے، اتے اوہناں نوں دو پھیلڈ توپاں سونپن، تاں جو اوہ سفلتا دے کچھ موقعے نال انگریزاں اتے حملہ کر سکن۔ اوہناں نوں اتشاہت کیتا گیا، اتے جت توں تراش نہ ہون لئی کہا گیا۔“ 80

6 اگست [1857]:

”سدوت علی خان دی نہر اتے رہندے پنجابیاں نے بادشاہ نوں 41,000 روپے دین دا وعدہ کیتا سی۔“ 81

26 اگست [1857]:

”گھوش محمد، نمچ فورس دی کمانڈ کرن والے جنرل... نے ہور مضبوطی لئی کہا۔ سکھاں دی اکٹ ریجیمینٹ اتے چار گھوڑ سوار اس دی کمانڈ بیٹھ رکھے گئے سن

2 ستمبر [1857]:

لاہور توں پنج گھوڑ سوار سپاہی بناں ہتھیاراں دے آئے

انگریزاں دوارا دلی دی گھیرا بندی دے دناں دی اکٹ ہور نجی ڈائری اپلبدھ ہے، جسدا سر لیکھ عبداللطیف دوارا لکھیا گیا، 1857 داتر لکھی روز مچا ہے۔ ایہہ اکٹ ڈائری دارو انودا ہے جو اصل وچ فارسی وچ لکھی گئی سی۔ اوہ دلی داوسنیک سی،

کلیناں دے پریوار نال سبندھت سی، جس دی بہادر شاہ ظفر دے دربار وچ سدھی پہنچ سی۔ لطیف باغیاں نوں نفرت کردا سی، حالانکہ، اسدی ڈائری وچ 27 جولائی، 1857 دی اکٹ اینٹری ہے جس وچ لکھیا ہے:

”لاہور توں سارا رستہ سفر کرن توں بعد کچھ سکھ بادشاہ [ظفر] دے دربار وچ پیش ہوئے اتے پیش کیتا کہ لاہور وچ ایہہ افواہ ہے کہ بادشاہ نے سکھاں داسر وڈھن دا حکم دتا سی اتے لیاؤن والے ہر سر لئی دس روپے انعام دا اعلان کیتا سی۔ بادشاہ نے ایہہ کہہ کے جواب دتا کہ اوہ صرف دیالتا دا ابھیاں کردا ہے ہور کچھ نہیں، اوہ سارے دھرماں اتے دھرماں دے لوکاں نال برابر پیار نال پیش آؤندا ہے اتے جس نے ایہہ افواہ پھیلائی ہے اوہ جھوٹا ہے۔

ڈائری وچلا ایہہ اندراج صرف اس تھہ نوں ریکھانکت کردا ہے کہ لاہور وچ سکھ وی سن جو مغل بادشاہ نال جڑے ہوئے محسوس کردے سن جس نے بریٹیش حکومت توں اپنی آزادی دا اعلان کیتا سی۔ بہتی سمبھانا ہے کہ ایہہ اکٹ افواہ سی جو پنجاب وچ انگریزاں اتے اوہناں دے گنڈیاں دوارا سکھاں نوں دلی وکھے باغی فوجاں وچ شامل ہون توں دور رکھن لئی پھیلائی گئی سی اتے ایہہ بریٹیش ورودھی سکھ دلی وچ آئے [اوہناں دناں وچ اکٹ خطرناک اتے اصل بہادری والا کم جدوں اکٹ پنچھی وی کر سکدا سی۔ انگریزاں دی گھیر بندی کارن دلی دے اندر جاں باہر نہ اڈنا] معاملیاں نوں سپسٹ کرن اتے بھروسہ پراپت کرن لئی۔

لطیف دی ڈائری وچ اس تھہ دا وی ذکر ہے کہ 17 اگست 1875 ای۔

”جموں راجے دی فوج نال سبندھت 200 سکھ سپاہی باغی فوجاں وچ شامل ہون لئی آئے سن۔ اوہناں نے ایہہ وی دسیا کہ پٹیا، نابھہ اتے جیند دے شاسکاں نے دلی اتے قبضہ کرن لئی انگریزاں نوں وڈی طاقت پردان کیتی ہے۔

ایہہ کیول جیون لال اتے عبداللطیف دیاں ڈائریاں نہیں ہن جو اس تھہ دا خلاصہ کردیاں ہن کہ سکھاں اتے پنجابیاں نے وڈی گنتی وچ باغیاں نال ہتھ ملایا سی۔ جے۔ کیو۔ براؤن، جو کہ اکٹ عیسائی پادری و جوں پیشاور توں دلی چلے گئے بریٹیش فوجاں دے نال سی، نے اس تھہ دی پیشٹی کیتی کہ سکھ وی 1857 دے ودر وہ وچ شامل ہوئے سن۔ اسنے اپنیاں یاداں وچ روپڑ وکھے ودر وہی فوجاں نوں دتی گئی سزا اورنن کردے ہوئے اس تھہ نوں سویکار کیتا کہ باغیاں وچ سکھ سن۔ اس دے ویروے انوسارس۔

” روپڑ [روپڑ] وکھے دنگے نال سبندھت پنچ ویکتیاں دی پچھان کیتی گئی سی، اتے سول کمیشن دوارا مقدمہ چلایا گیا سی، اتے، سردار۔٪ موہر سنگھ دے نال، موت دی سزا سنائی گئی سی۔“

لدھیانہ ضلع دے بریٹیش گزٹیر نے اس تھہ نوں سوکار کیتا ہے

”ریجیمینٹ دے دو بندیاں [لدھیانہ وکھے مول بریٹیش سینکاں دے] جیہناں دی موت ہوئی سی، اکت جیہلم دا مسلمان سی، اکت جاسوس وجوں پھڑیا گیا سی؛ اکت ہور جسنے لیفٹینینٹ یارک دی جان لین دی کوشش کیتی سی، اتے اسنوں گولی مار دتی گئی سی، اکت نوجوان مانجھا سکھ سی۔“ 86

ایم. آر. گبنس مال کمیشنر اتے بریٹیش کمیشن دا ممبر سی 1857 نے 1857 دے دورہ توں ٹھیک پہلاں چوواں مہینیاں لئی اودھ اتے راج کیتا۔ دورہ توں بعد، اوہ سرہینری لارینس (اودھ دے کمیشنر) دے مکھ صلاحکاراں وچوں اکت بن گیا، خفیہ وبھاگ دا پربندھن کیتا اتے بریٹیش فوجاں نال اڈوں تک رہا جڈوں تک اوہ نومبر 1857 وچ لکھنؤ نوں خالی کرن لئی مجبور نہیں ہوئے۔ (in Oudh, 1858, لنڈن) وچ اودھ وچ سکھ ودر وہیاں بارے بیٹھ لکھے ویروے ہن۔

31 مئی، 1857 نوں، گبنس دی آگوائی وچ بریٹیش سپاہیاں نے لکھنؤ دے باہر اکت پنڈ وچ باغی سپاہیاں دے اکت سموہ نوں پھڑن وچ کامیاب رہے۔ ایہہ گبنس دوارا پایا گیا سی کہ ”تن آدمی 48 ویں نیوا انپھینٹری دے سن اتے تن 13 ویں نیوا انپھینٹری دے سن، اتے اکت آدمی اکت سکھ [سکھ] سی۔“ 87

ایہہ سچ ہے کہ انگریزاں نے مکھ طور اتے پنجاب دے سکھ ریاستاں دوارا سپلائی کیتیاں سکھ فوجاں اتے بہت زیادہ بھروسہ کیتا سی پر اکت مہتو پورن تھہ نوں وی نظر انداز نہیں کیتا جانا چاہیدا ہے کہ ودر وہیاں دی قطار وچ وڈی گنتی وچ سکھ وی شامل ہوئے سن۔ باغی فوجاں ولوں لکھنؤ دی گھیرا بندی دوران سکھ فوجاں دے رویے دا ورنن کر دیاں گبنز نے منیا کہ س۔

”ایہناں وچوں بہت سارے [سکھ] گھیرا بندی دوران سانوں چھڈ گئے سن؛ اتے باقی سارے سمیں دوران، الارم اتے چٹنا دا اکت زرنتر سروت سن۔ اوہ اپنے اجاڑو آں راہیں دشمن نال لگاتار پتر۔ وہار کردے سن، جو چوکاں دیاں کندھاں دے بیٹھاں آؤندے سن اتے اندر اپنے بھراواں نال گل بات کردے سن ... سکھ [سکھ] اجاڑاں دے ایہناں دوریاں دا ادیش سی ... اپنے بھراواں نوں پریرت کرنا سی۔ مارو تھل وی۔“ 88

اچھا اس لئی نہیں ہویا کیونکہ اتھے بریٹیش دے وفادار سکھ سن جو اچھی کسے وی سمبھاونوں ناکام کرن لئی جاسوس وجوں کم کردے سن۔ ایہیے کٹھوراں دی بھومکانوں ریکھانکت کردے ہوئے گبنس نے لکھیا:

”ساڈے کول اوہناں وچوں چار دی اکٹ پارٹی سی، جو باقیوں نالوں ودھیرے بھروسیمند ہے، میری گڑی وچ رسال دار۔٪ شیرے سنگھ دے ادھین، داخل ہونا چاہیدا ہے۔ اوہناں نے رات نوں دکھن ول آؤٹ ہاؤساں دی چھت اتے اک چوکی اتے قبضہ کر لیا۔ شیرے سنگھ نے اک رات سانوں سوچت کیتا کہ، جے اسیں چینیئے، تاں اسیں اک وارتالاپ سن سکدے ہاں جو اک بھگوڑے دوار اپنے عہدے دے بندیاں نال بلایا گیا سی۔ اس انوسار کیپٹن ہاولیس بیٹھاں چلا گیا اتے اپنے آپ نوں قلعے دے پچھے چھپ لیا۔ اجاڑ کرن والا [سکھ] نیڑے آیا، اتے کجھ سمیں لئی اپنے سکھ بھراواں نوں اجاڑ وچ لیاؤن لئی ہر کوشش کیتی۔ اسنے اوہناں نوں بھروسہ دوا یا کہ ساڈی رکھیا دشمن نوں زیادہ دیر تک روک نہیں سکدی: کہ کوئی وی سہایتا سنبھو طور اتے نہیں پہنچ سکدی؛ اتے ایہہ کہ، جیکر جگہ لے لئی گئی سی، تاں اوہ ساڈے قتل عام نوں سانجھا کرنگے۔ دو جے پاسے، اوہناں نوں ودر وہیاں توں اچھ تنخواہ اتے وچار پراپت کرن دا بھروسہ دتا گیا سی۔ کجھ سماں اس طرحاں دے الجھن وچ لنگھن توں بعد، شیرے سنگھ نے اوہناں نوں دسیا کہ اک ”صاحب“ سن رہا سی، جدوں راجدوت ترنت اڈ گیا۔“

اودھ ودر وہ بارے گبنس دے برتانت وچ اس تنھہ دا ذکر کیتا گیا ہے کہ جولائی 1857 دے انت تک بریٹیش فوجاں وچ ”وڈی نراشا“ پھیل گئی سی۔

”اسیں ہر روز مرداں نوں گواؤندے ہاں، کئی واری اک دن وچ چھ جاں سٹ؛ اتے اوہ سوچن لگ پئے سن کہ راحت اسمبھو سی۔ بہت سارے اجاڑے ہوئے سن، اتے کئی سکھ [سکھ]، جیہناں وچ 13 ویں نیو انپھینٹری دے سولھاں آدمی وی شامل سن۔

گبنز نے اگست (1857) دے مہینے دیاں گھٹناواں داورن کر دیاں لکھیا ہے کہ سکھ فوجاں لگانا دن دیاں رہیاں۔

”بہت چتا۔ اوہناں وچوں بہت سارے اجاڑ گئے سن؛ اتے سانوں یقین نہیں سی کہ باقی جہڑے دشمن نال گپت سنچار نوں قائم رکھن لئی جانے جاندے سن، شاید کدے وی اپنے بھراواں دی مثال دی پالنا نہ کرن۔“ 91

گبنس دیاں یاداں وچ اک ادھوری سازش دے ویروے وی شامل ہن جو کتھت طور اتے بریٹیش افسراں وروڈھ سکھ فوجیاں دوارا رچی گئی سی۔

”اوہناں دی یوجنا بیٹھ لکھی دسی گئی سی: تنخواہ دے مدے بارے میرے نال گل کرن دے بہانے، سکھ [سکھاں] نے دو۔ تن نال میرے گھیرے وچ داخل ہونا سی۔ میرے جدی تو پچانے، اک دتے سکیت اتے، میری پوسٹ دیاں توپاں نوں

یورپیسن اے موژن لئی سن، جدوں دیسی لوکاں دی چڑھائی ہر جگہ ہونی سی، جدوں کہ باہروں حملہ دشمن دوارا کیتا جانا سی۔ گبنس نے لکھیا کہ ساودھانی دے اپاء وجوں سکھ سینکاں نوں اس دے [گبنس] دے گھیرے وچ داخل ہون توں منع کیتا گیا سی اتے "آخر کار سوچی گئی سازش توں کچھ نہیں نکلیا۔" 92

چیفز اینڈ پھیمیلیز آف نوٹ ان پنجاب (کھنڈ 1) وچ بنارس وکھے تعینات بریٹیش فوج دیاں سکھ فوجاں دے وڈے پدھر اتے ودرودہ، اوہناں دے قتل عام اتے اکٹ بریٹیش کٹھور، صورت سنگھ دوارا اس نوں کوں توڑیا گیا سی، دے ویروے ہن۔

4 "جون 1857 نوں بنارس وکھے 37 ویں نیوا انپھینٹری نوں بھنگ کر دتا گیا سی، اتے زمین اتے موجود لدھیانے دے سکھاں دی اکٹ کور وچ کچھ شکی حرکتاں دیکھیاں گئیاں سن، جو کہ 37 ویں دے ودرودہ ورتائیاں جارہیاں سن، نوں سکھاں ودرودہ موڑ دتا گیا سی۔ سارا معاملہ اکٹ مند بھاگی غلطی جا پدا ہے؛ اتے ایہہ وشواس کرن دا کوئی کارن نہیں ہے کہ کور وفادار سی۔ پر ایہہ اپنی وفاداری دے انے گمبھیر امتحان لئی تیار نہیں سی، اتے اس انوسار بند و قاتل نوں چارج کیتا گیا؛ پر بہت نقصان دے نال کچھ ہٹ گیا اتے میدان توں بھجا دتا گیا۔

"ایہہ ہو یا کہ بنارس دا خزانہ، جس وچ لکھاں روپے اتے مہارانی-جنداں دے گہنے سن۔ دیہہ لکھ دی قیمت اتے، سکھ ریجیمینٹ دی اکٹ کلٹری دوارا پہرہ دتا گیا سی جس نوں کٹیا گیا سی۔ خزانے دوارا سخت کلیکٹر دی عدالت، اکٹ مضبوط چٹائی والی عمارت سی، جس دی چھت اتے کچھ باراں ناگرکاں نے خزانے دی راکھی لئی اتے پھیلن دی ستھتی وچ اپنیاں جاناں بچاؤن لئی اپنا سٹینڈ لیا سی۔ جدوں سکھ پہریداراں نے اپنے ساتھیاں دی ہونی بارے سنیا، تاں اوہناں دا غصہ اتے غصہ بہت زیادہ سی، اتے اوہ ضرور بغاوت کردے، خزانہ کھو لیندے اتے یورپیسن اتے حملہ کردے، جے سردار صورت سنگھ اپنے نجی پر بھاو نال اوہناں وچ نہ جاندا۔ اتے پرگٹا دے، اوہناں نوں اوہناں دے فرض دی بھاو نا وچ رکھیا۔ اس لمی جون دی رات تک، سردار، پنڈت گوکل چند دوارا پوری طرحاں سمر تھت، بحث کر دا اتے بینتی کردار ہا، سویر تک، چھوٹی پارٹی نوں یورپیسن فوج دوارا نکال لیا گیا۔ جینوپر وکھے لدھیانہ ریجیمینٹ دی اکٹ ہور کلٹری تعینات سی۔ جدوں ایہناں آدمیاں نے اپنی ریجیمینٹ دے تباہ ہون بارے سنیا، تاں اوہ غصے وچ آ گئے، اپنے کمانڈنگ افسرنوں گولی مار کے سنیکت میجسٹریٹ دا قتل کر دتا اتے خزانہ لے کے لکھنؤ ول کوچ کیتا۔ پر صورت سنگھ دی بہادری اتے وفاداری لئی، اوہی دکھانت بنارس وکھے واپر یا ہو سکدا ہے۔" 93

اس لئی، جویں کہ سمکالی دستاویز درساؤندے ہن، ایہہ پنجاب وچ کیول سکھ شاسک پرپوار ہی نہیں سن جیہناں نے انگریزاں داسمرتھن کیتا سی، سگوں ہندواں اتے مسلماناں وچ وی جانے۔ پچھانے امیر پرپوار سن جو 1857 دے ودرودہ دے ودرودہ بریٹیش مہم وچ شامل ہوئے سن۔ ایہہ حقیقت باقی بھارت نالوں وکھری نہیں سی، جتھے گوالیر، حیدرآباد، جے پور، جودھ پور، کوٹاہ، بھوپال، دھار اتے ہور بہت سارے دیسی راجاں نے آزادی دی مہان جنگ نوں کچلن لئی انگریزاں نال ہتھ ملایا سی۔

ایہہ گمبھیر چرچہ اتے چننا داوشا ہے کہ پٹیا، ناہہ، جیند جاں کپورتھلہ (جو کہ کسے وی طرحاں سکھ قوم دی پر تیندھتا نہیں کردے) ورگیاں ریاستاں دے حاکماں (جو کسے وی طرحاں سکھ قوم دی نمائندگی نہیں کردے سن) دے حاکماں دی انگریزاں دی حمایت نوں صرف شہداں وچ ہی کیوں درسایا گیا ہے؟ اس دے شاسکاں دوارا پیش کیتے دھرم دا۔ ایہہ بھیانک الجھن بھور دے نانا صاحب دے آخری پتراں وچوں اکٹ وچ وی پایا جاسکدا ہے جو اسنے اپنے دلش واسیاں نوں سنبودھت کیتا سی۔ کار تک دی 7 ویں سدی سمت 1915 (1858) دے اس پتر وچ اسنے لکھیا:

”ایہہ میری [کرانتی کاریاں دی] نہیں پورے دلش دی ہار سی۔ ایہہ گورکھیاں، سکھاں اتے ریاستاں دے کارن سی۔“ 94

اس تھہ دے باوجود کہ گورکھا ہندو سن اتے انگریزاں دی حمایت کرن والے "شاہی حکم" وی ہندو اتے اسلامی دھرماں نال سبندھت سن، اسنے سکھاں نوں بریٹیش کھی بھائیچارے وچوں درسایا۔ اس نوں معاف کیتا جاسکدا ہے کیونکہ اس کول ساری جانکاری نہیں سی پر ایہہ سچ مند بھاگا ہے کہ آزاد بھارت توں بعد دے کھوجکرتاواں نے تنھاں دی پشتی کرن دی کھیچل نہیں کیتی پر سراسر جھوٹھ اتے ادھارت متھ اتے وشواس کرنا جاری رکھیا۔ گل اتھے ہی ختم نہیں ہندی۔ 1857 دا سارا بھاشن 1857 وچ بھارت دی آزادی لئی لڑے اتے قربانیاں کرن والے سکھ کرانتی کاریاں نوں نوٹ کرنا انسانی نال بھل جاندا ہے۔

ایہہ اٹل رومیہ انگریزاں نوں شرم اتے بدنامی توں وی بچاؤند ہے جو بغاوت نوں دباؤن لئی بے مثال زراتے بے مثال دمن لئی قدرتی طور اتے اوہناں اتے جمع ہونا سی۔ ایہہ سکھ ہی سن جیہناں نے سارے وحشی کارے کیتے اتے انگریز ذمہ وار نہیں سن، ایہہ اس طرحاں دے ترک دی پیٹھلی لائن ہے۔ اس مہان آزادی دی لڑائی دی ہر ورھے گنڈھ اصل تنھاں نوں دھیان وچ رکھن اتے 1857 دی آزادی دی لڑائی دے سبندھ وچ اکٹ بھائیچارے وچوں سکھاں نال لگاتار ہو رہی بے انسانی نوں دور کرن دا اکٹ موقع ہے۔

حوالے:

1 جارج ایچ. ہوڈسن (ایڈی.)، بھارت ویچ اکت سینک دی زندگی دے بارہاں سال: میجر ڈبلیو. ایس. آر. ہوڈسن دے پتراں توں پراپت ہون، جون ڈبلیو. پارکراہٹسن، لنڈن، 1859، پنہ. 246.

2 تھامس لووے، مدھ بھارت: 1857 اتے 1858 دے بغاوت دوران: اورنگ آباد٪ ویچ ودر وہ دے دمن توں لے کے میجر جنرل سر ہیوگ روز، جیسیپی، اتے برگئیڈیئر سر سی. سٹورٹ، کیسیپی، لوگمین، لنڈن، 1860، پی. 324. 3 مجوم دار٪، آر. 618.

4 ولیم ہاورڈ رسل، مائی انڈین ودر وہ ڈائری، [مانچیل ایڈورڈس دوارا سمپادت اکت لیکھ نال ودر وہ اتے اس دے نتیجے]، کیسیل اینڈ کمپنی، لنڈن، 1957. 150. pp. 151.

5 رسل، 84.

6 ابد، پی. 96.

7 ایڈ، پی. 80. اصل ویچ، کسے وی سنستھاتے خاص طور اتے اکت ودیشی جس نے اس سمیں دی بریشیش فوج ویچ دیسی رنگروٹاں نوں دیکھیا ہندا، اس طرحاں دا الجھن پیدا ہندا سی۔ پنجاب توں بھرتی کیتے گئے مول نواسی اپنی وردی دے حصے وچوں عام طور اتے سردا کپڑا (پگڑی جاں پگت) پہندے ہن۔ اداہرن لئی، "ہوڈسن دے گھوڑے" دی وردی اکت دھوڑ رنگ دا ٹیونک سی، جسدے موڈھے اتے اکت لال رنگ دی سیش پائی جاندی سی، اتے "لال رنگ دی پگت"۔ اس طرحاں ہر سپاہی شاید سکھ ورگاد کھائی دیویگا۔ دیکھو ہوڈسن، پی. 260.

8 ابد، پی. 192.

9 رسل: پنہ نن. 192-194.

10 کے، جون ولیم کے، بھارت ویچ سپاہی یدھ دا اتہاس 1857-1858، دول. III، لنڈن، 1870 (بھارتی رپرنٹ اے ہسٹری آف ڈگریٹ رولٹ 1988، پنہ 1570 |)

11 امپیریل گزٹیئر بھارت دا، دول XX، کلیئرینڈن پریس، آکسفورڈ، 1908، پیپی 37-38.

12 ڈبلیو. ایل. کونارن اتے ایچ. ڈی. کریک، پنجاب وچ مکھ اتے پریوار دے نوٹ، بھاگ. II، پنجاب سرکار، لاہور، 1910، پی. 395، 398.

پنجاب دے بریٹیش لیفٹیننٹ گورنر، سر رورٹ مونگومری (1859-1865) نے صوبے دے شاسکاں اتے وڈے زمینداراں دے قبیلیاں بارے تھانوں دستاویزی طور اتے تیار کرنا چاہیا جیہناں نے 1857 دے "دروہ" نوں کچلن لئی ایسٹ انڈیا کمپنی دی فوجی مہم داسر تھن کیتا سی۔ ایہہ کم اکٹ سینٹر ادھیکاری لیپل ایچ. گر پھن نوں سونپیا گیا سی جسنے 1865 وچ پنجاب چیفس سر لیکھ والا اکٹ کھنڈ تیار کیتا سی؛ اسنوں 1890 وچ چارلس پھرانس بیسی دوارا سودھیا گیا سی۔ کیونکہ ایہہ کافی ویاپک نہیں سی ڈبلیو ایل کونارن اتے ایچ ڈی کریک نے 1909 اتے 1910 وچ کرم وار 1909 اتے 1910 وچ پنجاب وچ مکھ اتے پریوار دے نوٹ دے سر لیکھ نوں سودھیا اتے سنسودھت کیتا۔

13 کھیاں اتے پریوار، دول. II، پی. 408.

14 کھیاں اتے پریوار، دول. II، پی. 413-414.

15 کھیاں اتے پریوار، دول. II، pp. 28 420.

16 ایبڈ، پی. 424.

17 ایبڈ، پی. 464.

18 کھیاں اتے پریوار، دول. II، پی. پی.

472-473.

19 چیفز اینڈ پھیملیز، دول، I، پی. 221.

20 Ibid, p. 414.

21 ایبڈ، پی. 475.

21 اے ہاؤسن۔ پی. 183.

22 ہوڈسن۔ پنه 197-198.

23 ہوڈسن، پی. 201.

24 ہوڈسن، پی. 269.

24 اے ہوڈسن، پی. 300.

25 ہوڈسن، پنه 301-302.

26 ہوڈسن، پی. 313.

27 لیفرمینٹ میکڈوویل نے ہوڈسن، پی. 313.

28 ہوڈسن، پی. 302. جا پدا ہے کہ میجر ہاڈسن دیاں چٹھیاں دے سسپادک (جارج ایچ. ہوڈسن، جو میجر ہاڈسن داوڈا بھرا دی سی) دوارا سکھ پھیکٹر نوں اپنے بھرا دے وحشیانہ دوہار دے ورودھ رولا پاؤن لئی لیاند اگیا سی۔ مغل راج کماراں نوں مارن توں پہلاں اتے بعد وچ۔ جارج ایچ. ہوڈسن دی دلیل انوسار، میجر ہاڈسن اینا نمکھی نہیں سی پر سکھاں لئی اس طرحاں دی بررتا وچ شامل سی۔

29 چیفر اینڈ پھیملیز، Vol. I, p. 395.

30 Ibid, pp. 420-421.

31 Ibid, pp. 407-408.

32 ایڈ، پی. 412.

33 چیپس اینڈ پھیملیز، Vol. II, p. 464.

34 چیفر اینڈ پھیملیز، بھاگ 1، پی. 20.

35 Ibid, p. 32.

36 چیپس اینڈ پھیملیز وچ حوالہ دتا، وول. 1، پی. 46.

37 Ibid, p. 98-99.

38 Ibid, pp. 201-202

39 ہوڈسن، پی. 301.

40 کھیاں اتے پر یوار، وول. 1، پنہ 202-203.

41 کھیاں اتے پر یوار، وول. 1، پی. 231.

42 ایڈ، پی. 256-257.

43 Ibid, p. 257

44 چیفس اینڈ پھیملیز، وول. 1، پی. 291.

45 ایڈ، پی. 322.

46 Ibid, pp. 332-333.

47 ایڈ، پی. 396.

48 چیفس اینڈ پھیملیز، وول. II، پی. 41.

49 ایڈ، پی. 179.

50 Ibid, pp. 180-181.

51 کھیاں اتے پر یوار، وول. II، پنہ 181-182، 189.

52 Ibid, pp. 306-307.

53 ایڈ، پی. 308.

54 چارلس ایچیسن، بھارت دے شاسک: لارڈ لارینس، کلیر ڈن پریس، آکسفورڈ، 1892، پی. 72. 5

55 ایڈ، پی. 81.

56 چیپس اینڈ پھیملیز، وول.

.A Ibid, Vol I, p56 .132. II،

76.

57 کھیاں اتے پر یوار، وول

آئی، پی. 79.

58 Ibid, p. 108.

59 ایڈ، پی. 118.

60 Ibid, p. 143.

61 چیپس اینڈ پھیملیز، وول I، پی. پی.

265-266.

62 Ibid, Vol. II, پی. 136.

63 Ibid, Vol. II, پی. 457.

64 چیپس اینڈ پھیملیز، وول II، پی.

483-484. 65 Ibid, p. 99.

66 پتر متی 23 ستمبر، 1857 کیئے، وول. iii، پی. 656. 67 کیئے، وول II، پی. 603.

68 Ibid, p. 611.

69 کے، وول. iii، پنه 605-606.

70 رسل، پی. 89.

70 اے بریٹیش لائبریری، لنڈن، انڈیا آفس ریکارڈ، سر روبرٹ مونگومری دے نجی کاغذ، مس یورڈی 3/1019،
[کھنڈ 1857: III وچ دلی دی گھیر ابندی دوران جاسوساں دوارا کیتیاں گئیاں رپورٹاں سمیت]۔

70 بی پتر نمبر 4، آئی. بی. آئی. ڈی.

71 چارلس تھیو پھلس میٹکاف (ٹر.)، 30 وچ بغاوت دے دو برتانت

دلی، دلی، [بھارتی ایڈیشن] 1974، پی. 77.

72 ایڈ، پی. 103.

73 ایڈ، پی. 105.

74 ایڈ، پی. 110.

75 Ibid, p. 125.

76 ایڈ، پی. 143.

77 ایڈ، پی. 152.

78 ایڈ، پی. 168.

79 Ibid, pp. 171-172.

80 Ibid, p. 183.

81 ایڈ، پی. 184.

82 ایڈ، پی. 208.

83 Ibid, p. 217.

84 عبدل لطيف (Tr. & ed). خلیق احمد نظامی)، 1857 کا طریقی روزنامہ، ندوتل مسنیچھین، دلی، 1958، پنہ۔
.152

84 اے ابد، 162.

85 J. Cave-Browne, The Punjab & Delhi in 1857, Vol I, Govt. امرتسر،
1970 (پہلا ایڈیشن 1861)، دول، 1، پی. 225.

86 لدھیانہ ضلع گزٹیسر، سرکار پنجاب، لاہور، 1914، پی. 88. 87 ایم. آر. گبنس، اودھ وچ ودروہ، ایم. آر. سنٹلے،
لنڈن، 1858، پی. 109. 88. 211 88 .212-lbid, pp.

89 ایڈ، پی. 212.

90 Ibid, pp. 228-229.

91 ایڈ، پی. 274.

92 ابد، پنہ 276.

93 چیفرائینڈ پھیلیر، دول، پیپی. 429-428.

94 چترویدی، (Tr. D. N.). وچ حوالہ دتا گیا ہے، سانوں اکٹ وار وچ یاد رکھو، سرکار۔ بھارت دا، 1998، p. 15.

چینرمین دے ڈیسک توں پتر
سنیل بھائی دوارا پی. ایچ. ڈی

اکت دن میں دیکھیا کہ میرے پتاجی دادوست روزانہ دے سنگھرش وچوں سماں کڈھ کے ساڈے گھر آیا سی۔ اس نوں شکایت کرنا اس دی سبھ توں وڈی ترجیح سی کہ تہاڈا وڈا پیٹا بس راہیں سکول جا رہا سی اتے میں اس نوں پرولیش دوار دے پیراں اتے ہینڈ لبار پھڑی کھڑا دیکھیا اتے اس داسریر بس توں باہر جھکیا ہو یا سی۔ اوہ بس دے دوآلے میری موجودگی ول دھیان نہیں دے سکیا جدوں اوہ پار ہو گئی۔ میں اپنے دوپہیا واہن راہیں بس دا پچھا کیتا اتے جو میں ہی بس رکی، اچنگی پھٹن لئیاں پر آدی کسکا نہیں۔' (میں تہاڈے پتر نوں کٹیا ہے اتے اس نے ورودھ نہیں کیتا)۔ میرے پتاجی نے 'چنگا کتا اپنا سمجھیا تے پھہ نٹیشن چڑ بندی آوے تیتے پڑ ہے، جھٹھے آوے جاہی حرکت کری اتے دو لادیوی۔ H-Jemavar Koin Wovey Ga Koi Uchi Nevi Gal Ho Jan Di' کہہ کے اوہناں دے کم دی پرشنسا کیتی۔ (تسیں اس نوں کٹ کے چنگا کیتا۔ اوہ وی تہاڈا پتر ہے؛ جیکر تسیں اس نوں اجہیاں حرکتاں کر دے ہوئے پاؤندے ہوتاں اس نوں سزا دین توں سنکوچ نہ کرو۔ جیکر اس نال کوئی اسکھاویں درگھٹنا ہو جاندی ہے تاں کون ذمہ دار ہووے گا؟)

ایہہ پنجاب دی ونڈ توں کجھ سالوں بعد داسماں سی اتے بزرگ اپنے دھیان۔ پتاں وجوں جانے جاندے دھیان۔ پتاں نال سلوک کر رہے سن اتے ایہہ سمجھدے سن کہ ایہہ اکت سموہک سماجک ذمہ واری ہے کہ اوہ اکھ رکھن اتے اوہناں نوں آگوائی کرن دے راہ توں کدے وی بھٹکن نہ دین۔ ستکار یوگ سماجک جیون۔

ماں دی سہیلی بیٹھی سی جدوں اوہ شکایت کر رہا سی اتے اوہ اپنا نچی تجربہ دس رہی سی "میرا اکت پتر پاکستان وچ پڑھائی وچ چنگا سی اتے اسدا اکت وڈا بھرا بدنام، تھوڑا جیہا سبھا والا تے غصے ہون اتے جو کجھ وی ملدا سی، اس نال ماردا سی۔" merea

soura تھانیدارتاں ایہہ عنہ داپوترا۔ اتے گناوڈھن لئی ورتے گئے تیزدھار چاقونال دو بے ویکتی اتے وار کیتا۔ اس نے گھر آ کے کپڑے بدل لئے کیونکہ کچھ نہیں ہو یا سی۔ نواں ایسٹینچہ آیا اتے شکایت کرن لگا "دیکھ بھر جائی تیرے منڈے نہیں پھیر مار کٹے کتی، ہوں داس میں کی کرنا۔ من تے لالاجی دامنھ ماردا۔ (تہاڈے پتر نے پھر کیتا اس ویکتی اتے حملہ کرن دازرم۔ مینوں دسو میں اس نال کی کراں۔ میں سیواکت سٹیشن ہاؤس آفس دی عزت کردا ہاں جو مینوں اس ورو دھ کوئی کاروائی کرن توں روکدا ہے)۔ اسنے جواب دتا "لے جائیو۔ ٹھانے وچ بند کرو۔ تھوڈے دن بند رہے گاتے سدھار جاوے گا" اسنوں جیل وچ لے جاؤ اتے اسنوں کچھ دناں لئی رکھو تاں ہی اسنوں سمجھ آویگی کہ اس گھناؤ نے اپرادھ دی سزا کی ہے۔ tey mamla rafa dafe kar data. اگوں توئن سمجھل لے۔ (اس وار میں اس ویکتی دی ڈاکٹری سہائتا لئی مدد کیتی اتے اسدی صحت لئی گھیواتے ددھ لئی پیسے دتے)

کچھ سالوں بعد میں دیکھیا کہ اک عورت گوانڈھی دے گھر آئی اتے اپنے پتر دی حرکت بارے شکایت کیتی کہ اسنوں ساڈے علاقے دی عورت نال اسدا ووار پسند نہیں سی۔ اسدا جواب سی اسنوں آؤن دیو میں اجیہی گھٹنا بارے پچھ۔ گچھ کراں گا۔ "چنگا کٹا پھن داس دیتا۔" (تسیں اس دے عورت نال درو ووار دے کم بارے چنگا کم کیتا ہے)۔ اجو کے سمیں وچ جیکر کوئی کسے پتر جاں دھی دے کسے کم بارے شکایت کردا ہے تاں اس دے ماتا۔ پتا داجواب ٹھنڈا ہندا ہے اتے کئی وار شکا سنگرتا دے ادھیکار اتے سوال اٹھاؤندا ہے۔ ارج کھ لوک شکایت کرن دی ہمت نہیں کردے جیکر اوہناں نوں کسے دوست دے پتر اتے دھی دوارا کچھ غلط کیتا جاندا ہے تاں اوہ اس نوں اسادھارن نہیں سمجھدے اتے اپنی عزت بچاؤن دی کوشش کردے ہن۔ اوہ شکایت کرن والے ویکتی دے سماجک وکار نوں خراب کردینگے کوئی ویکتی ایہہ کہہ کے چیتا دینی دین لئی محسوس کردا ہے کہ تسیں جو کر رہے ہو تہاڈے پر یوار دے سماجک سنمان دے ورو دھ ہے، اوہناں دوارا زبانی درو ووار جاں اوہناں نال چھیڑ چھاڑ کرن دیاں سمجھاوناواں بہت زیادہ ہن، جس نوں اسیں آدھونک سماں کھندے ہاں جیکر کوئی ویکتی اس دے نال کچھ غلط نوٹس کردا ہے۔ دوست جاں اپنے بچے بولن نوں ترجیح دیندے ہن کیونکہ اوہ پچھلیاں پیڑھیاں دے سنمان دا آئندہ نہیں

ماندا۔ نوجوان پیڑھی اپنے بزرگاں دے ساہنے سگرٹ پی رہی ہے جو کہ پرانیاں پیڑھیاں بزرگاں دے نوٹساں دوارا سگرٹ پین توں پرہیز کردیاں ہن۔ ایہہ سندر بھ سندھو سہیتاواں توں چلی آرہی پرپراسی۔ اوہ سماج آپسی ستکار دیکھ بھال اتے سنوید نشیتا اتے ادھارت سی اتے ایہہ فیصلہ کرن لئی لوکاں دے سموہ دی بھومکانوں محسوس نہیں کرداسی کہ سانوں سماجک جیون وچ کویں رہنا چاہیدا ہے۔ اس سموہ نے ہولی۔ ہولی ویکتی دیاں شکستیاں کھوہ لئیاں اتے اس دی زندگی نوں نرک بنا دتا۔ کوئی دھرم نہیں سی اس لئی نرک اتے سورگ دا کوئی سوال نہیں سی۔ ایہہ اوہناں لوکاں دی چوکسی سی جو پچیاں دی دیکھ بھال کردے ہن اتے چوکس رہندے ہن اتے اوہناں لئی وارڈو جوں کم کردے ہن جیکر کجھ دوہار جاں کاروائیاں دی سماجک طور اتے آگیا نہیں سی اتے کپڑے نوں وگاڑ سکدے ہن۔

میرے نانا جی نے مینوں سیلکوٹ دے کالج وچ انڈر گریجویٹ پروگرام دے ودیارتھی جیون بارے اپنی کہانی سنائی۔ اسنے کہا کہ میں ڈسکا توں آیا ہاں اتے ایہہ سیلکوٹ جناگاؤں نہیں سی اتے سگرٹ نوشی کرن والے ودیارتھیاں دی سنگت دا آندمانیا۔ میں وی سگرٹ پینی شروع کردتی۔

جدوں میں گرمیاں دیاں چھٹیاں وچ ڈسکا آیا سی تاں اسدی ماں نے اپنی قمیض دے اگلے پیچ دی جیب وچ ماچس دا ڈبہ اتے سگریٹ دا پیک پھلو کیٹ کردیاں دیکھیا سی۔ اسنے جانجھ کے قمیض نوں ہلا دتا جدوں اوہ دھون جارہی سی پر اسدا ارادہ پتانوں شکایت کرنا نہیں سی پر اسنوں اسدی سگرٹ پین دی عادت توں جانو ہونا چاہیدا سی۔ جویں ہی اسنے قمیض نوں سگریٹ دا پیکیٹ جھٹکا دتا and match stbox زمین اتے ڈگت پیا اتے پتانے اوہناں پیکیٹاں بارے دیکھیا۔ اسنے کجھ نہ کہا اتے مینوں سیر کرن لئی کہا۔ مینوں ڈر سی اتے اسنے ایہہ کہہ کے صلاح دتی کہ سگرٹ صحت لئی ہانی کارک ہے جیکر تسیں چاہو تاں میں تہاڈے لئی حقہ خرید سکدا ہاں۔ اس دے بیٹھاں پانی ہندا ہے اتے زہریلہ دھواں زیادہ تر اس وچ لین ہندا ہے اس لئی ایہہ گھٹ نقصان دہ ہے۔

اک دن میں خریداری٪ لئی بازار جا رہا سی اتے دوکان ولّ دیکھ رہا سی۔ میں دیکھیا کہ کوئی ویکتی میری کمر توں مینوں گلے لگا رہا سی۔ جدوں میں ایہہ جان لئی مڑیا کہ ایہہ ویکتی کون ہے تاں مینوں پتہ لگا کہ اوہ میری ماں دی 92 سال دی دوست سی اتے وڈتوں پہلاں ڈیرا اسماعیل خان نال سبندھت سی۔ میں پیار نال اس دے پیر چھوہے اتے اسنے مینوں جیچی پا لئی۔ اس دا قد چار پھٹ ہے اتے میں اس دیاں بھادناواں نال میل کھانن لئی اپنا سریر نیواں کیتا اتے اوہ مینوں بازار وچ موجود سارے آدھونک پرشاں اتے عورتاں دے آلے۔ دو آلے ہر ار تھ وچ اچا قد والا دکھائی دتا۔ دوواں دا جانکار اک ہور نوجوان آیا اتے دسیا کہ اوہ میرے ورگا ہے۔ ماں اتے اوہ کیمپ وچ ساڈی گوانڈھی سی (وڈتوں بعد ایہہ کیمپ شرنا تھیاں لئی بنائے گئے سن)۔ اسنے میرے بارے پچھیا ”بے بے تسی انھانو کووں جان دو“ (تسیں اسنوں کوں جاندے ہو)۔ اسنے جواب دتا، ”ایہہ میرا وڈا تتر پٹر، پر نالائق ہے، ویاہ نہیں کتاتے میری توئن الگ رہان دا (اوہ میرا تیجا وڈا پتر ہے)۔ اتے اوہ شرارتی اتے انویا ہیا ہے اسلئی اوہ میرے توں وکھ رہندا ہے)۔ اس دے پیار بھرے جواب دی میری ماں دی سہیلی توں امید نہیں سی اتے اس جواب دی امید صرف اوہناں لوکاں توں کیتی جاسکدی ہے جو پاکستانی پنجاب توں پرواس کر گئے سن، جس نے میریاں اکھاں نم کر دتیاں سن۔ میں زیادہ دیر نہیں ٹھہر سکیا اتے دوہاں نوں الوداع کہہ گیا۔ چٹی لنن دی چنی نال ڈھکیا ہو یا اسدا چہرہ، جیب والی پرنٹ کیتی قمیض اتے اسدا چٹا سلوار (پنجلا) اینا سنر سی کہ کوئی وی آدھونک پہراوا اس دے سادے پہراوے نال میل نہیں کھاندا جو میریاں اکھاں دے سامنے چک رہا سی۔ اوہ پہراوا اس دے جذباتاں نال وہ رہا سی، جس طرحاں اس نے اپنے چھوٹے جے جھرڑیاں والے ہتھ میرے سر اتے رکھے سن، اوہ میری زندگی دا سبھ توں یادگار پل سی۔

اوہ سجن میرے پچھے آ کے حیرانی نال پچھن لگا ”میں نہیں جان داسی کی تسی بے بے دیئے تیجے پٹر“ (مینوں تہاڈے بارے پتہ نہیں سی کہ تسیں اس دے تیجے پتر ہو) میں بچپن توں ہی اس پیاری عورتاں نوں جاندا ہاں۔

میں جواب دتا کہ ایہہ میرے اتے میری ماں لئی اسدا پیار ہے۔ جدوں اس دے چلے گئے تاں مینوں احساس ہو یا کہ ایہہ پنجاب وچ رہن داساڈا پروارک ڈھانچہ ہے اتے پروارک پدھر اتے لوک اجیسے پیار بھرے ڈھنگ نال شکایت کردے ہن جو پروار وچ بندھن نوں ہور مضبوط بناؤندے ہن۔

اکت دن اسلامیہ سکول دامولوی خالصہ سکول گجرانوال دے اپنے دوست صدر جوگندر سنگھ ادھیپاک نوں ملن آیا اتے اپنے بھائیچارے دے سکھیا پر تے بے رخی اتے لاپرواہی والے رویے بارے چنتت اتے شکایت کردا دکھائی دتا اتے بھاری من نال کہا۔ "سردار جی میں کی کرن داس وی پاس کرنا بہت وڈا چن لگ داسا منڈیاں نوں، جیڈا کر لیں داساڈے دے کھنڈن نوں دانشمند کہنا شروع ہو جان دا۔ (میرے دوست، میں اپنی قوم بارے کی شکایت کراں۔ کوئی وی دلچسپی نہیں رکھدا) پڑھائی وچ۔ پروار وچ کوئی وی 10 ویں دی پرکھیا وچ یوگتا پوری کردا ہے کہ پروار بدھی نال سمپورن پروار دی اپادھی والا پروار پر سدھ ہے۔ سکھ ادھیپاک نے جواب دتا توں کی کر سک دا ایہہ کوں سوچ دا میرے وسطے لوکی کی کر رہاں، تون سوچ تو دو بے وسطے کی۔ kar sak da hen. (تسیں دوسریاں لئی کی کر سکدے ہونہ کہ دوسرے تہاڈے لئی کی کر سکدے ہن) ایہہ شکایت سی کہ لوک اپنے بھائیچارے نوں اچا چکن لئی کردے ہن اتے ایہہ دو جیاں لئی چنتا درساؤندا ہے۔

ساڈے سمیاں وچ، لوک شکایت کرن دی ہمت نہیں کردے جے اوہناں نوں اپنے دھیاں۔ پتاں دوارا کجھ غلط پایا جاندا ہے اتے دوست دے پتر۔ دھیاں نوں ٹھیک کرن دا سوال ہی نہیں ہے۔ سانوں نہیں پتہ کہ نوجوان پیڑھی تہاڈی اس حرکت دا کی جواب دیوگی۔ اوہ اتشاہ نال لیندے ہن اتے سوچدے ہن کہ ایہہ اوہناں دی نجی و شیشٹا نوں گھیر رہا ہے، شکایت کرن والے ویکتی دی سماجک پر تشٹھانوں کجھ سمیں وچ برباد کر دیوگا۔ نوجوان پیڑھی اپنے بزرگاں دے ساہنے سگر ٹنوشی کر رہی ہے جو کہ پچھلیاں پیڑھیاں بزرگاں دوارا سگر ٹنوشی دے نوٹساں توں بچدیاں سن۔ ایہہ سندر بھ سندھو سبھیتاواں توں چلی آ رہی پر مپراسی۔ اوہ سماج آپسی ستکار دیکھ بھال اتے سنوید نشینتا اتے ادھارت سی اتے ایہہ فیصلہ کرن لئی لوکاں دے سموہ دی بھومکانوں محسوس نہیں کردا سی کہ سانوں سماجک جیون وچ کوں رہنا چاہیدا ہے۔ اس سموہ نے ہولی۔ ہولی ویکتی دیاں

شکتیاں کھوہ لئیاں اتے جیون نوں نرک بنا دتا۔ کوئی دھرم نہیں سی اس لئی نرک اتے سورگ دا کوئی سوال نہیں سی۔ ایہہ
اوہناں لوکاں دی چو کسی سی جو اپنے نزدیکی اتے پیارے دی دیکھ بھال کردے ہن اتے پچیاں دے وارڈ و جوں کم کردے ہن
جیکر کجھ و وہار جاں کریاواں دی سماجک طور اتے اجازت نہیں سی اتے کپڑے نوں وگاڑ سکدے ہن۔

پڑھن دا اندلؤ

آدر ساہت

سنیل بھائیانی ڈاکٹر

بھارت داد کھنی ایشیا کھوج کیندر

www.southasiaresearchcentre.in

dr_subha@yahoo.com

ٹیلی فون-91-11-27853470-27853470-11-91

آگامی مدعے

مارچ 2024 بھاگ-3-نن-3

پرو: جسپیر سنگھ، ایم. اے.، ایم. پھل، پی. ایچ. ڈی. سہانک پروفیسر اتھاس وبھاگ، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ

اپریل 2024 بھاگ-3-نن-4

ڈاکٹر. روپینا یا سیمین ورتمان وچ بہاول پور دی اسلامیہ یونیورسٹی وچ پاکستان سنڈیز وبھاگ وچ چیئر پرسن داسنمان یوگ عہدہ سمبھال دی ہے۔ اس دے اکادمک سفر وچ پنجاب یونیورسٹی، لاہور وچ اتھاس اتے پاکستان ادھنیں وبھاگ وچ اکت سہانک پروفیسر وجوں اٹھ سالوں توں ودھ سمیں لئی سیوا کرنا شامل ہے۔ ڈاکٹر: یا سیمین نے پنجاب وچ سکھ کال اتے دھیان کیندرت کردے ہوئے اپنے کھوج کھیتر دے نال وکاری پنجاب یونیورسٹی توں ڈاکٹر آف فلاسفی (پی. ایچ. ڈی.) دی ڈگری حاصل کیتی۔ HEC-مانتا پراپت رسالیاں وچ چووی توں ودھ لیکھاں دی اکت کمال دی گنتی دے نال، اس دے ودوتا بھرپور یوگدانوں نوں چنگی طرحاں دستاویزی روپ وچ پیش کیتا گیا ہے۔ خاص طور اتے، اسنے "انیویں صدی وچ سکھ راج ادھین مسلمان، مہاراجہ رنجیت سنگھ اتے دھارمک سمنشیتا" سرلیکھ والی اکت پر بھادشالی کتاب لکھی، جو کہ نامور بلومسبری انگلینڈ

چھاپ ادھین پر کاشت کیتی گئی سی۔ یا سمین دی پچھان ڈاکٹر راشٹری اتے انتر راشٹری پلیٹفارماں اتے، جتھے اس دی مہارت اتے سوجھ دی منگ کیتی گئی ہے، انتر راشٹری پدھر اتے کانفرنساں وچ حصہ لین لئی اس دے سدے پراپت کیتے گئے ہن۔

مئی 2024 بھاگ-3-نن-5

رضا نعیم لاہور وچ سہتھ اکٹ پر سکار جیتو پاکستانی کھوجکار، انوادک اتے ناٹکی پاٹھک ہے۔ اسنے یو کے وچ لیڈز یونیورسٹی توں راجنیتک ارتھو و سٹھ وچ اتے پھیسٹیولے، یو بی سی وچ ارکنساس یونیورسٹی توں مدھ پوربی اتھاس اتے مانو و گیان وچ سکھلائی پراپت کیتی ہے۔ اوہ پچھلے دو دہائیاں توں مدھ پورب نال جڑیا ہویا ہے اتے پچھلے اکٹ دہاکے جاں اس توں ودھ سمیں وچ مصر، یمن اتے ترکی وچ ویاپک طور اتے یاترا کیتی اتے رپورٹ کیتی۔ اوہ بھارت وچ دوائر اتے آؤٹلک اتے پاکستان وچ د پھرا بیڈے ٹائیمز وچ نیمت روپ وچ یوگدان پاؤندا ہے۔ اسنے ستمبر 2014 وچ لاہور وچ پاکستان وچ پابندیشدا بکس ویک دے پہلے سنسکرن داسنچالن اتے سنچالن کیتا ہے، اتے اولو موپولو دے سہیوگ نال، اس توں بعد لگاتار بیج سنسکرن کیتے ہن۔ اسد انواد اتے ناٹکی پڑھن داکم بھارت وچ لکھنؤ اتے دلی لٹریچر پھیسٹیول (دوویں 2014 وچ)، اتے سبھ توں حال ہی وچ ونیپیگ انٹرنیشنل رائیٹرز پھیسٹیول (کینیڈا، ستمبر 2017)، کینیڈا دے سبھ توں وڈے ساہتک تیوہاراں وچوں اکٹ وچ انتر راشٹری پدھر اتے پردرشت کیتا گیا ہے؛ اتے ستھانک طور اتے بہت سارے TEDx (حال ہی وچ TEDxLUMS، لاہور، اپریل 2018 وچ) اتے ماڈل سنیکٹ راشٹر (سبھ توں حال ہی وچ LUMUN 17، لاہور، جنوری 2021 وچ) پاکستان دیاں کجھ سبھ توں وکاری یونیورسٹیاں اتے سکولاں وچ ساگماں وچ۔ اوہ یو کے وچ اکٹ وکاری 2013-2014 چارلس ویلیس ٹرسٹ پھیلوشپ دا پراپت کرتا ہے، جسوں پابندیشدا پاکستانی لیکھک سعادت حسن منٹو دے لیکھاں دے انواد اتے یا کھیا تمک کم لئی سمنانت کیتا گیا ہے، اتے حال ہی وچ ادگھاٹنی 2017 جواد میموریال انعام لئی اپ جیتو/ پھانسلٹ ہے۔ اردو-انگریزی انواد (بھارت) لئی، عبداللہ حسین دوارا لکھی گئی اکٹ چھوٹی کہانی 'بہار' (بسنٹ) دے انواد لئی سمنانت کیتا گیا۔ اوہ ورتمان وچ لاہور وچ پراگتیشیل لیکھک سنگھ (انجمن تراکی پاسند مسنچھین) دا پردھان

ہے۔ اوہ ورتمان وچ ساحر لدھیانوی اتے لاہور اتے اک کھڑے نوں پورا کر رہا ہے، 2021 وچ (کوی دی 100 ویں جنم ورھے گنڈھ دے نال میل کھاندا ہے)۔

جون 2024 بھاگ-3 ن-6

ڈاکٹر: کھولا فقہار چیمہ ورتمان وچ بہاول پور دی اسلامیہ یونیورسٹی، پاکستان سنڈیز و بھاگ وچ سیوا کر رہا ہے، اتے بہاولنگر کیمپس وچ اک سہانگ پروفیسر و جوں تعینات ہے۔ اوہ پہلاں گرانٹ کھوجکار و جوں بریٹیش کولمبیا یونیورسٹی (UBC) نال اتے لیسیسٹر، یو کے وچ ڈی مونیٹھورٹ یونیورسٹی نال کھوج سہانگ و جوں جڑی ہوئی ہے۔ اسنے قائد-اے-آزم یونیورسٹی اسلام آباد (2021) وچ اتہاس وچ اپنی سینیچری پراپت کیتی، پنجاب دے اتہاس اتے سکھ ادھنیں اتے و شیش دھیان دے نال۔ اسنے بستیاوادی پنجاب وچ سکھاں اتے و شیش دھیان دے کے دھارمک بھائیچاریاں دی پچھان دے زمان اتے کم کیتا۔ اسنے اپنی ایکھل دوران سبھیاچارک اتہاس دے کھیر وچ دو سال کم کیتا (پنجابی راجنیتا و جوں مہاراجہ رنجیت سنگھ دی پڑچول کیتی) نتیجے و جوں 3 جرنل پرکاشن (پہلے لیکھک و جوں)۔ اسنے پاکستان دے ہائر ایجوکیشن کمیشن دے انٹرنیشنل ریسرچ سپورٹ انیشیے ٹوپر و گرام وچ پھیلوشپ جتی اتے سینیچری دے دو جے سال وچ اپنی پھیلڈ ریسرچ اتے ڈانا اکٹھا کرن لئی چھ مہینیاں لئی لنڈن یو کے دی SOAS یونیورسٹی وچ چلی گئی۔ SOAS وچ ایہناں چھ مہینیاں وچ، اسنے اپنے پروجیکٹ اتے کم کیتا جس دے نتیجے و جوں "ایر جینس" (یونیورسٹی آف ساؤتھیمپٹن) وچ پہلے لیکھک و جوں اک جرنل پرکاشت ہو یا اتے آکسفورڈ، ہاتھ ساپا یونیورسٹی، اتے یونیورسٹی آف یونیورسٹی سمیت و کاری یونیورسٹیاں وچ چھ انٹراشٹری کانفرنس پیپر پیشکاریاں کیتیاں۔ ساؤتھیمپٹن۔ اسنے پنجابی دی گورکھی پی سکھن لئی کرمس گردوارہ سکول الپھورڈ، لنڈن وچ وی داخلہ لیا، جس نال اوہ سرحد پار ساہت وچ کم کرن دے یوگ ہو گئی۔ اوہ یو کے دے ڈانسپورک پنجابی بھائیچارے نال وی جڑی ہوئی سی اتے مہاراجہ رنجیت سنگھ دے سبھیاچارک پہلوآں اتے اپنا کم پیش کرن لئی سکھ مشنری سوسائٹی ساؤتھال نوں سدا دتا گیا سی۔ اس دی پی. ایچ. ڈی. ادھنیں بستیاوادی پنجاب وچ سکھ پچھان دے زمان اتے پاکستان وچ کیتی گئی پہلی کھوج پیش کردا ہے۔ اسنے خطے وچ سکھ بھائیچارے وچ دھارمک پچھان دی راجنیتا دے گھٹ جانے۔ پچھانے اتہاس دی پڑچول کیتی۔

کھوج وچ اک انتر-انوشاسنی پھوکس سی، جس وچ پچھان اتے بحثاں نوں اکٹھا کیتا گیا سی اتے سکھ پچھان دے زمان دی اتہاسک پرکریا دی پڑچول کیتی گئی سی۔ شاہ مکھی ساہت نوں امیر بناؤن اتے پنجاب وچ ویہویں صدی دے شروع وچ چلی بستیواد ورو دھی غدر (انقلابی) لہری سمجھ نوں ودھاؤن لئی، اسنے "کیرتی" میگزین دے لپی انترن (گور مکھی توں شاہ مکھی وچ) داکم شروع کیتا، جو کہ اس دا پہلا انتر راشٹری میگزین سی۔ پنجابی اتے وشو پدھر اتے پرسارت کیتا گیا سی؛ اس دے نتیجے وچوں ہن تک اک جرئل پرکاشن ہو یا ہے۔ ایہہ پہلی وار ہے جدوں اس میگزین دی سمگری پاکستانی جتنا تک پہنچن لئی لپیسنترت کیتی گئی ہے۔ اوہ سرحدوں توں پار پنجابی بھاشا دے سمر تھن وچ انتر-راشٹری اندولن وچ ڈونگھائی نال شامل ہے۔ اسنے اپنے ساتھی ڈاکٹر. توحید احمد چٹھادے نال لائل پور٪ یگ ہسٹوریسنز کلب۔ LYHC دی ستھاپنا کیتی اتے LYHC دی پردھان وچوں کم کیتا۔ LYHC پنجابی بھاشا وچ پنجاب دے اتہاس دا اک ڈیجیٹل پرائیکھ بناؤن اتے پاکستان اتے اس توں باہر دنیا بھر دے ودواناں، کھوجکاراواں اتے سماج وگیانیاں نوں آملائین گل بات راہیں پنجابی وچ اپنی کھوج سانجھی کرن لئی سدا دے کے پنجابی پرتی جاگروکتا پیدا کرن لئی کم کر رہا ہے۔ ڈاکٹر: مہاجن (مانو گیان و بھاگ، دلی یونیورسٹی) نے اک آملائین گل بات وچ دسیا کہ کوں LYHC سرحدوں دے پار پنجابیاں لئی سانجھی تھاں ستھاپت کرن لئی کم کردا ہے، اک سرکھیت اتے انوکول ماحول پردان کردا ہے جو سانجھا کرن دی سہولت دندا ہے۔ "مہانماری وچ پنجابی ہونا: ڈیجیٹل کھیتر وچ سپورن اکٹھ"۔ اوہ پاکستان وچ پنجابی بھاشا اتے ساہت نوں پر پھلت کرن لئی لائل پور٪ (فیصلہ آباد، پاکستان) وچ ہر سال کروائے جان والے پہلے پنجابی ساہتک میلیاں دی سر۔ آجوبک ہے۔ اوہ پنجابی ساہت 2021 لئی ڈھاہاں پرسکار دی کیندری جیوری دی پردھاگی کرن والی پہلی پاکستانی اتے پہلی عورت ہے۔ اس نوں مہاراجہ رنجیت سنگھ دے تاجپوشی دوس اتے میسیسی دوارا اک کہانی وچ پردرشت کیتا گیا ہے۔

جولائی 2024 بھاگ-3-نن-7

پنجابی یونیورسٹی دے پروفیسر ڈاکٹر: روتھی رام ونڈ وچ گھٹ گنتیاں دی بھومکا اتے اوہناں دی سیاسی سماجک ستھتی اتے دھیان کیندرت کرنکے

پرو: ڈاکٹر: سریندر کمار دیویشور، ایم. اے. (پنجابی اتے اتہاس)؛ ایم. ایڈ.، پی. ایچ. ڈی.، ایمرٹس پھیلو، یونیورسٹی گرانٹس کمیشن، نویں دلی، 2017-2019 گیسٹ ایڈیٹر ہون گے اتے و شیش انک داوشا پنجابی ہووے گا۔

اپیل:

اسیں صلاحیت دا مہیناوار انک انگریزی، شاہ مکھی اتے گورمکھی وچ پرکاشت کر رہے ہاں اتے لیکھک اپنی سہج بھاشا وچ لیکھ دا یوگدان دے رہے ہن اتے سانوں ہور دو بھاشاواں وچ انواد کرن دی لوڑ ہے۔

ولنٹیئراں نوں ساڈی اپیل ہے کہ اوہ ایمیل 'تے لیکھاں دا انواد کرن لئی ساڈے نال رجسٹر ہون:

dr.bhatiasunil@gmail.com

dr_subha@yahoo.com

ایہہ پنجابی سبھیچار دی وڈی سیوا ہوویگی۔

حویلی ٹوڈر مل فتح گڑھ صاحب

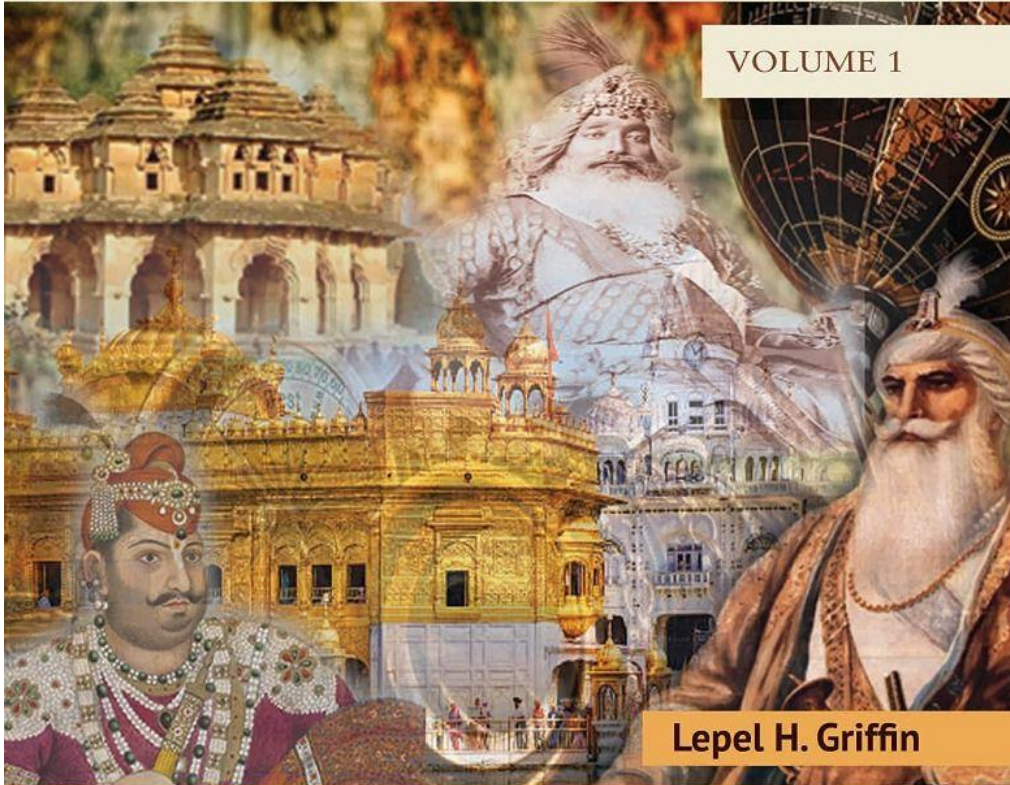
حویلی ٹوڈر مل جسٹوں جہاز حویلی جاں جہاز محل و جوں جانیآ جاندا ہے، ٹوڈر مل دی 17 ویں صدی دی رہائش (حویلی) ہے، جو مغل سامراج ادھین سرہند دے گورنر نواب وزیر خان دے دربار وچ دیوان بنیاسی۔ آج گورو گوبند سنگھ جی دے جوان شہید صاحبزادیاں اتے اوہناں دی ماتا دے سسکار نوں یاد کیتا جاندا ہے۔

ایہہ حویلی پھتنگڑھ صاحب توں صرف 1 کلومیٹر دی دوری اتے سرہند-روپ نگر ریلوے لائن دے پوربی پاسے ہرنام نگر وچ ستھت ہے، اتے ہن پنجاب سرکار اتے INTACH دے سہیوگ نال SGPC دوارا اس نوں اپنے قبضے وچ لے کے بحال کیتا جا رہا ہے۔

The Rājās of the Punjāb

Being the History of the Principal States
in the Punjab and their Political Relations
with the British Government

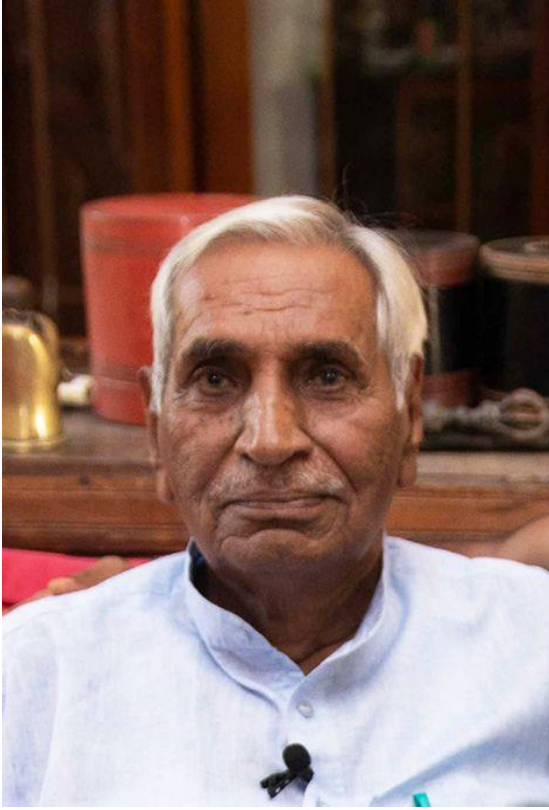
Second Edition

VOLUME 1

Lepel H. Griffin

ATLANTIC

ایشر اتے اسدا پرپوارہ - جو ہندو سن، اسلام آباد، پاکستان توں لگبھگ 100 کلومیٹر دور بیلا پنڈ وچ رہ رہے سن (سندر ہری گھاٹی، وگدی ندی دے نال، پھلاں دے درخت، گاواں گھمدیاں ہن اتے مٹی دیاں جھونپڑیاں۔ اکت چنہ پڑھیا گیا: بیلا)۔ نوں لے جایا گیا۔ پنڈ دے مکھی دا گھر، اکت مسلمان آدمی جس نے اوہناں نوں سر کھیا دتی سی۔ جدوں ہندواں نوں لہجہ دے ہوئے دروازہ کھڑکاؤن والی بھیڑ پستول لے کے آئی تاں پنڈ دے مکھی نے اوہناں نوں اندر جان توں انکار کر دتا۔ ایشر دی یاد وچ ڈر سی۔ اس نوں اوہناں دے بعد دے دلی پرواس نوں یاد نہیں ہے، جتھے اوہ اج وی رہندا ہے۔

مہینے داشبد: دھوکھا

1. ولادونا

2. وساہنا

3. تھک

4. ٹھگنی

5. فرپھندیا

6. پھندنا

7. کچھڈ

8. جھاڈا

9. انا

10. بہکاؤنا

11. پھندلاؤنا

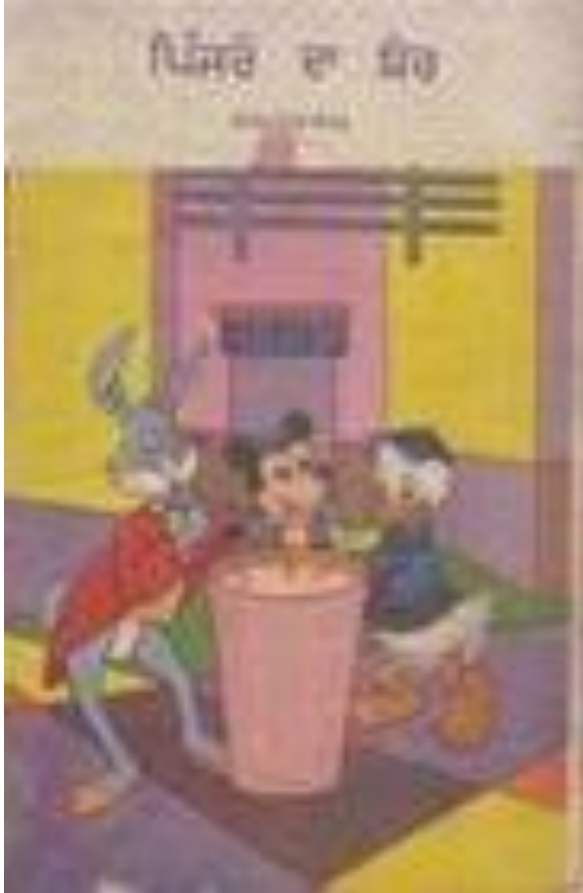
گجراں والہ بناؤن والے مہان لوک: گیانی دھن و نت سنگھ سیٹل

(گانٹی دھن و نت سنگھ سیٹل)

گیانی دھن و نت سنگھ سیٹل (12 جولائی 1912 - 3 اپریل 1980) اک بھارتی پنجابی بھاشا دے لیکھک سن جیہناں نے اپنی کویتا، پنجابی بچیاں دیاں کتاباں، گیتاں اتے ہور کماں راہیں پنجابی ساہت وچ یوگدان پایا۔ اک پنجابی پریوار وچ جنمی، سیٹل نے 300 توں ودھ کتاباں، کئی گیت اتے انگنت لیکھ لکھے ہن اتے 2 ساہت اکیڈمی اوارڈاں سمیت کئی پرشسا اتے پرسکار حاصل کیتے ہن۔ ادہ اک موڈھی سی جس نے پنجابی بال کویتاواں اتے کہانیاں دے روپ وچ رنگین چھپیاں پستکاں پنجابی ساہت وچ پہنچائیاں۔ سیٹل دے کم دا حوالہ بھارت لئی اخباراں دے رجسٹرار، 1960 دی سالانہ رپورٹ وچ دتا گیا ہے۔

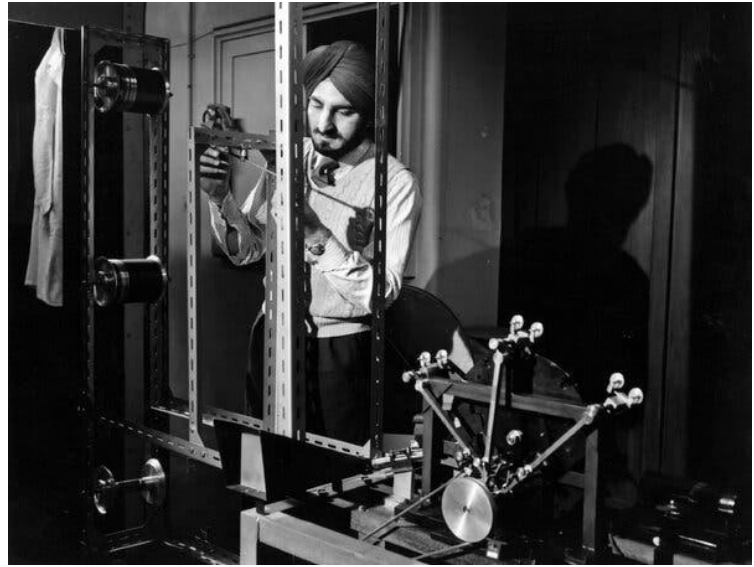

مہینے دی شخصیت: نرندر سنگھ کپانی (فابری آپٹکس دے پتاما)

اکت بھونک وگیا نی اتے ادمی جسنے اکت پر بھادشالی چترنوں کتیا، اسنے سرکار تے کارپوریٹ بجٹ وچ آپٹیکل کھوج نوں ترجیح دین لئی کسے توں وی ودھ کم کیتا

(نرندر ایس. کپانی 1955 وچ امپیریل کالج لنڈن دی اکت پریوگشالا وچ۔ اس نے اپنے ساتھی وگیا نی ہیرولڈ ہوپکنز نال اتھے جو کم کیتا، اس نے فابری آپٹکس وچوں جانی جان والی اجوکی سنچار تکنالوجی دے جنم نوں چنھت کیتا۔)

نرندر سنگھ کپانی دا جنم 31 اکتوبر، 1926 نوں اتڑ-پچھٹی بھارت وچ پنجاب دے اکت قصبے موگا وچ ہو یا سی اتے پورب وچ لگبھگ 200 میل دور دیہرادون وچ وڈا ہو یا سی۔ اس دے پتا، سندر سنگھ کپانی، کولا ادیوگ وچ کم کردے سن؛ اسدی ماں،

کنڈن کور کپانی، اکت گھریلو عورت سی۔ آگرہ یونیورسٹی (ہن ڈاکٹر۔ بھیم راؤ امبیڈ کر یونیورسٹی) توں گریجویٹ ہون توں بعد، اسنے انگلینڈ جان توں پہلاں دیہرادون وچ اکت سرکاری ہتھیاراں دی فیکٹری وچ کم کیتا۔

1954 وچ، نیچر لیکھ دے چھین توں ترنت بعد، ڈاکٹر: کپانی نے ستندر کور نال ویاہ کروالیا، جویں کہ اکت بھارتی مول دی ہے، جو لنڈن وچ ڈانس دی پڑھائی کر رہی سی۔ اگلے سال دوویں نیویارک لئی روانہ ہو گئے جدوں اسنوں روچیوسٹر یونیورسٹی وچ نوکری دی پیش کش کیتی گئی اتے اکھاں دی دیکھ بھال کرن والی کمپنی باؤش اینڈ لومب نال صلاح کار اقرار نامہ کیتا گیا۔

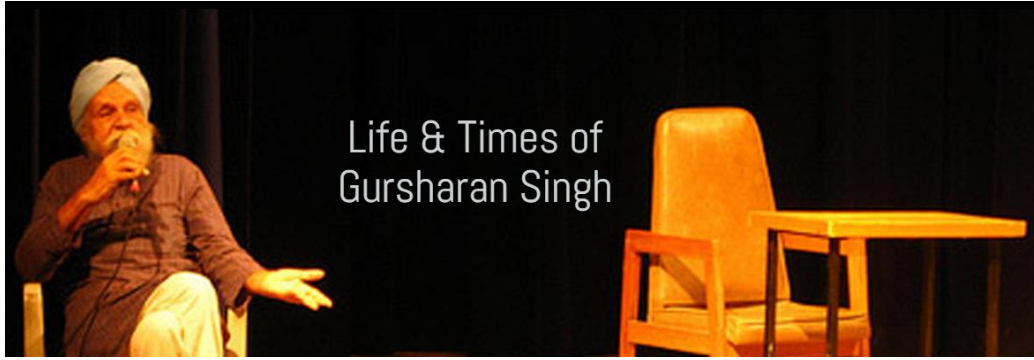
دو سال بعد، اپنے پتر، راج دے جنم توں بعد، کپانی الینوئس چلے گئے، جتھے ڈاکٹر: کپانی نے الینوئس انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی وچ ادھیارپن دی نوکری کیتی اتے جتھے اوہناں دی دھی، کرن دا جنم ہو یا۔

ستندر کپانی دی 2016 وچ موت ہو گئی۔ ڈاکٹر: کپانی اپنے دو بچے اتے چار پوتے۔ پوتیاں نوں چھڈ گئے ہن۔

پنجاب دا پرسدھ پریوار: گرشرن سنگھ

(گرشرن سنگھ)

گرشرن سنگھ دا جنم 16 ستمبر 1929 ملتان، بریشیش بھارت (ہن پاکستان) نوں ہو یا سی، موت 27 ستمبر 2011 (عمر 82 سال) چنڈی گڑھ، بھارت

گرشرن سنگھ (ستمبر 16, 1929 - 27 ستمبر، 2011) اک لیکھک، راجنیتک کارکن اتے پنجابی ناولک [1] دا اک پرنٹیشنل نزدیشک سی جسنے ڈیڈی پنجابی اتے اک پرسدھ پنجابی ٹیوی سیریل ڈرامے وچ بھائی مناسنگھ دی بھومکا بھائی سی۔ اوہ پنجاب وایاں وچ بھائی مناسنگھ وچوں جانیا جاندا ہے اتے پنجابی فلم من جیتے جگ جیت (1973) وچ وی کم کردا ہے، اسنے رادھا سلوجا دے پتا، میار (1979) اتے سورما بھگت (1993) دی بھومکا بھائی سی۔ اسنے 2004 وچ کالیڈاسا اور ڈھتیا اتے 82 سال دی عمر وچ چنڈی گڑھ وچ اسدی موت ہو گئی۔ بھاجی نے اک انجینئر وچوں ناگل ڈیم اتے پہلا ڈرامہ لکھیا اتے کھیڈیا۔

گرشرن سنگھ نے اپنا رنگنچ سفر 1958 وچ شروع کیتا اتے اس توں بعد کدے پچھے مڑ کے نہیں دیکھیا۔ اس دی تھنٹیئر گتیودھی دی شروعات کوں ہوئی اس بارے اک مشہور کہانی ہے۔ 1958 وچ، اوہ بھاکھڑا ننگل وچ تعینات سی، جتھے اسنے اک ہائیڈرو لک ماہر وچوں ڈیم سائیٹ اتے کم کیتا، ڈیم نوں پردھان منتری، جواہر لال نہرو وچوں دیش دے لوکاں نوں سرپت کیتا گیا سی۔ اس موقعے سوویت آگواکھر شیپو اتے بلگان ننگل آئے اتے پوتتیاں لئی اسے شام سبھیا چارک شودا

آیوجن کیتا گیا۔ گر شرن سنگھ شو دے انچارج سن۔ گوپی کرشن مہاراج؛ یامنی کرشنامورتی، پنڈت برجو مہاراج؛ لال چند یملاجٹ؛ سریندر کوراتے کئی ہوراں نوں پردرشن کرن لئی بلایا گیا۔ ایہہ شو آئے ہوئے پتوتیاں اتے بھاکھڑا پر بندھکاں لئی کھلاسی۔ گر شرن سنگھ نے پر بندھکاں نوں بینتی کیتی کہ سبھیاچارک شو دی رہرسل دیکھن لئی ورکراں نوں بلایا جاوے۔ اس نوں دسیا گیا کہ ایہہ اک وار تھ کوشش ہو دیگی، کیونکہ مزدور چنگے سبھیاچار نوں نہیں سمجھدے۔ اس نے اس نوں بری طرحاں ہلا دتا اتے اوہ کلاکاراں نوں ورکراں لئی پردرشن کرن لئی اک وادھو دن رکن لئی کہن لگا۔ کجھ رکے اتے دوسرے اگلے دن ورکراں لئی پردرشن لئی نہیں آئے۔ گھٹنا توں کجھ دیر بعد ہی مزدوراں نے لوہڑی موقعے چھٹی دی منگ کر دیاں کم بند کر دتا۔ اس نے ترنت اک نائک "لوہڑی دی ہڑتال" لکھیا اتے اگلے پنج دہاکیاں تک کچھے مڑکے نہیں دیکھیا۔

جدوں اسنے اپنی تھئیٹر گتیو دھی پنجاب ہے شروع کیتی، اپنا لگبھگ الوپ ہو چکا سی۔ سمیت درشکاں والے تھئیٹر و بھاگاں دی سیماتوں باہر بہت زیادہ تھئیٹر گتیو دھی نہیں سی۔ اسنے 1964 وچ امرتسر نائک کلاکیندر دی ستھاپنا کیتی اتے امرتسر وچ درشکاں نوں ودھیا و شو نائک پیش کیتا۔ 1969 توں شروع کر کے، اسنے اپنے تھئیٹر نوں پنجاب دے پنڈاں وچ لجانا شروع کیتا۔ اس دامناسی کہ بھارت دے پنڈو ناگرکاں نوں آدھونک سنویدنا دے سبھیاچار دے اپنے حصے توں انکار کیتا گیا سی۔ کئی لیکھکاں اتے تھئیٹر نریشکاں نے اکثر پنڈو درشکاں کول جان توں انکار کر دتا کیونکہ اوہناں انوسار پنڈو لوک تھئیٹر دی بھاشا نہیں سمجھدے سن اتے اس لئی تھئیٹر اوہناں لئی نہیں سی۔ اسنے اس سیانپ نوں چنوتی دتی اتے اپنے زمرتر کم دوارا دکھایا کہ جے تھئیٹر پنڈاں دے لوکاں دے جیوت انو بھواں نوں بولد اہے، تاں اوہ اسنوں سمجھدے ہن، اسدی قدر کر دے ہن اتے اس دے مالک ہن۔

اسنے رنگینچ دا اکٹ نواں محاورہ وکست کیتا

اکت تھئیٹر جو اصل وچ لوکاں دا تھئیٹر سی۔ عوامی تھئیٹر۔ پنجاب دے لوکاں اتے خاص طور اتے پنجاب دے پینڈو لوکاں نے پوری طرحاں اس دے تھئیٹر نوں اپنالیا۔ ایہہ تھئیٹر پھینسی آڈیو ریم جاں سمپورن روشنی اتے زبھر نہیں سی۔ اسنے اکت اجیہاروپ وکست کیتا جتھے ابھینتا سدھے درشکاں نال سنچار کردے ہن۔ 1970 دے دہاکے دے شروع توں، اسنے اکت سال وچ اوسطاً 150 راتاں پنجاب دے پنڈاں وچ پردرشن کیتا۔ ہزاراں عورتاں، مرد اتے بچے اس دے نائک دیکھن آئے، پردرشن لئی فنڈ اکٹھے کیتے اتے اس نوں اپنے پنڈاں وچ بلایا۔ اوہ نائک دیکھن لئی اکثر ٹریکٹر ٹرالیاں، سائیکلاں، بیل گڈیاں اتے پیدل ہی میلاں داسفر کردے سن۔ پنجابی رنگنچ لئی اوہناں داسبھ توں وڈا یوگدان پنجاب وچ رنگنچ لئی درشک پیدا کرنا ہے۔

اسنے زور دے کے کہا کہ حاشیے اتے پئے پینڈو لوک یوجنا بدھ، وہارک اتے وچاردھارک طور اتے کلا اتے رنگنچ دا انوبھو کرن توں وانجھے ہن۔ اس لئی رنگنچ اتے سماجک تبدیلی دا ڈونگھا سبندھ سی۔ اوہ مندا سی کہ اوہناں نوں آپسی طور اتے نونیکا نہیں بنایا جانا چاہیدا ہے اتے اس لئی اکت تھئیٹر جو لوکاں دے روزانہ ہوند دے انوبھو وچ اصل وچ شامل ہندا ہے اوہ پر سنگلتا دا تھئیٹر ہے جسدا اسنے ابھیاس کیتا۔ اسدا مشن اس نوں اکت بہتر جگہ بناؤن لئی دنیا نوں بدلنا سی۔

اس دے نال ہی اسنے پنجاب وچ کلر نائک دا وکاس کیتا اتے سماجک پرسنگ مدعیاں اتے شہراں اتے قصبیاں دے بازاراں، پارکاں، گلیاں اتے بازاراں وچ کلر نائک پیش کیتے۔ داج لئی قتل، حراستی موتاں، پولیس اتیاچار، عورتاں دے ادھیکاراں، دلت ادھیکاراں، منکھی ادھیکاراں دے گھان، اتوادی قتل اتے برابری لئی سنگھرش، بھارت دے سماجک۔ آر تھک درشنیکون وچ پرچلت اسمانتا نوں اجاگر کردے ہوئے اوہناں دے کلر نائکاں نوں ہزاراں لوکاں نے دیکھیا۔ پنجاب اتے۔

1970-2010 دے چار دہاکیاں دوران، سماجک پرورتن لئی اس دے تھئیٹر نے نائکاں دا زمان کیتا جو حاشیے اتے پئیاں آوازاں۔ عورتاں، دلتاں، بے زمینے۔ اوہناں دے مکھ دھارا دے ہمرتاں نال اکت سنواد پورن رشتے وچ کیندری سٹیج دوارا لکھی سبندھاں نوں اجاگر کردے ہن۔

گرشمن سنگھ نے سماجک پرسنگلتا دے مدعیاں اتے سٹریٹ تھئیٹر تیار کیتا۔

اسنے 200 دے قریب نائک لکھے s، ستاراں کتاباں اتے 7 سنگرہت جلداں وچ پرکاشت ہوئی۔ اس دے تھئیٹر نے بہت سارے نوجوان عورتاں اتے مرداں نوں پنجاب وچ تھئیٹر لہر وچوں پریرت کیتا۔ اج پنجاب وچ بہت سارے پینڈو نائک

منڈلی سرگرمی نال رنگنچ کر رہے ہن۔ اوہناں نے پنڈاں وچ آدھونک سہولتاں والے کئی تھئیٹر کمپلیکس بنائے ہن جتھے تھئیٹر دیاں گتیو دھیاں نیمت طور اتے ہندیاں ہن۔ ایہہ سموہ سوے۔ نر بھر ہن کیونکہ پنجاب وچ ہن درشک اتے پینڈو رنگنچ دی قدر کرن دا سبھیاچار ہے۔

اس دے تھئیٹر اتے نویں محاورے نے سچ۔ شاستر دیاں پراپت دھار ناواں نوں چنوتی دین وچ مدد کیتی اتے تھئیٹر دی اہمیتا بارے ستھاپت دھار ناواں نوں چنوتی دتی جس نے تھئیٹر کلا اتے عام کم کرن والے لوکاں دے جیون وچ سخت وچھوڑا قائم کیتا۔ اس دے تھئیٹر وچ کلا ابھیاں شامل سن جو عام لوکاں دے جیون وچ شامل سن۔

ایہہ کسں دا مطلب ایہہ نہیں ہے کہ اسدا تھئیٹر کلا سیکل روپاں نوں خارج کردا ہے۔ اس نے صرف ہکتی شالی دی سرداری نوں قائم رکھن لئی تیار کیتے گئے سبھیاچار کوڈاں اتے سوال اٹھائے۔ اوہ پیشیوراں اتے پینڈو تھئیٹر کلاکاراں اتے کارکناں وچکار سار تھک سہیوگ وچ وشواس رکھدا سی۔ اسنے ایہناں بھائیوالی نوں اتشابت کیتا اتے نتیجہ تھئیٹر ابھیاں دا دستار اتے جمہوریکرن ہے جتھے لوک۔ کیندرت تھئیٹر کلاکاراں اتے کارکن ودھیرے کھ دھارا تھئیٹر ابھیاں اتے سہن کردے ہن۔ اس نال پنجاب دے کلاکاراں دے نال۔ نال درشکاں دی نویں پیڑھی وی آکرشت ہوئی ہے۔

1981 وچ، ساتھی کامریڈاں دے سہیوگ نال، اسنے پنجاب لوک سبھیاچار منچ (سبھیاچار لئی لوک منچ) دی ستھاپنا کیتی، اکت منچ جتھے کلاکاراں، لیکھکاں اتے کارکناں نے راجنیتی، سبھیاچار اتے سماجک نیاں اتے منچ دے وچکار انتر بارے اکت و لکھن پینڈو تھئیٹر بھاشن وچ یوگدان پایا۔ اس ویلے سکور گروپ اس چھتری سنستھا دا حصہ ہن۔

اسیں بھروسے نال کہہ سکدے ہاں کہ پچھلے چار دہائیاں دیاں اوہناں دیاں کوششاں نے فرق لیا ہے۔ ایہہ انتر نہ صرف نوجواناں اتے عورتاں نوں تھئیٹر نوں اکت پیشے وچوں اپناؤن لئی پیرت کرن دے روپ وچ، جاں تھئیٹر لئی اکت آلوچنا تھک درشک پیدا کرن دے روپ وچ ہے، سگوں نوجواناں اتے عورتاں وچ ایہہ وشواس وی پیرت کردا ہے کہ سماجک طور اتے ار تھپورن تھئیٹر ٹکاؤ ہے اتے اسدا انعام۔ تھئیٹر کرن اتے اس دے پر بھاونوں محسوس کرن دا اس دا سبھ توں ودھیا انعام پنجاب دے اوکھے دناں دوران اس دی تھئیٹر دی پہنچ سی۔ 1980 دے دہاکے دے شروع وچ اوہ جاندا سی کہ اس داماد ہم، شیلی اتے بھروسیوگتا لوکاں نوں پنجاب سنکٹ دا دھرم نر پکھ اتے ترکشیل روپ دین لئی کافی ہکتی شالی سی۔ اس سنسکر نال پنجاب دے بہت سارے عام لوکاں نے پچھان کیتی اتے جڑن لئی تیار سن۔ 1980 دے دہاکے دے شروع وچ ایہہ بھومکا بھاونوں والے کجھ پرکھ نائک بابا بولدیا ہے، ایک کرسی ایک مورچہ آٹے ہوا وچ لٹکدے لوگ، اتے

چنڈی گڑھ پوارادی جرسن۔ پنجاب سنکٹ دے سمیں دوران، اس دی ترک دی آواز اتے سماج دادھرماں اتے نہیں، بلکہ سماجک نیاں اتے ادھارت در ششی پنجاب وچ گونجیا۔ ہندورا جناخالصتان، راج کریگا مزدور کسان۔

اس نوں پنجاب دے لوکاں ولوں پچھلے سالوں دوران ملے اتھاہ پیار، سنیج اتے سنکار دے روپ وچ اس دے تیناں لئی نوازیایا گیا ہے۔ اس نے جس رنگنچ دی شروعات کیتی، اس نوں اک شاندار روپ وجوں جانیا جاندا ہے اتے اسنوں آدھونک سنوید نادا پینڈور رنگنچ کیہا جاندا ہے جس لئی اسنوں 1993 وچ وکاری سنگیت نائک اکیڈمی پرسکار نال سمنانت کیتا گیا سی۔ اوہ کالیداس سمنان داوی پرپونکر تاتا ہے۔ اوہناں نوں سال 2004 وچ سمنانت کیتا گیا سی۔ اوہناں نوں پنجاب، یونائیٹڈ کنگڈم، امریکہ اتے کینیڈا وچ پنجابی لوکاں ولوں شرومنی نائک کاراوارڈ، پنجاب ساہت اکادمی اوارڈ اتے ہور بہت سارے پرسکار دتے گئے سن۔ حالانکہ، اس دے کم دی سبھ توں وڈی پچھان 2006 وچ ہوئی جدوں پنجابی تھئیٹر سموہاں، لیکھکاں، کویاں، نائک کاراں اتے کلاکاراں نے اسنوں رنگنچ لہر وچ اس دے جیون بھر دے یوگدان لئی انقلابی سمرپن اوارڈ دین لئی اکٹھے ہوئے۔ اس موقعے کسا پنڈ وچ 30,000 توں ودھ لوک اکٹھے ہوئے تاں جو اوہ پینڈور رنگنچ دے کھیتر وچ کیتے گئے کم پر تے اپنے پیار اتے سنیج دا پرگٹاوا کر سکے۔ سبھی چارک کار جکر تادے کم دی جینی شلا گھا کیتی جاوے، اس دیاں مثالاں گھٹ ہن۔ اس نوں 2005 وچ پنجابی آف دالیرز ایوارڈ وی ملیا۔

اوہ 27 ستمبر، 2011 نوں اکال چلانا کر گیا۔ اس دن، 27 نوں پنجاب وچ ادوں توں انقلابی رنگنچ دوس وجوں منایا جاندا ہے۔

اسدی بھین سنترتا سینانی سی اتے اسنے امرتسر دیاں کئی مسلم عورتاں نوں پچایا اتے پاکستان وچ سرکھیت جیون لئی سرحد پار کرن وچ مدد کیتی۔

اس دیاں دھیاں سرگرمی نال اپنے پتادی وراثت نوں اگے ودھارہیاں ہن اتے اپنے سورگی پتا گر شرن سنگھ دے ناں اتے پھور مینڈ ٹرسٹ دی ستھاپنا کیتی ہے۔

خزانہ کاروبار: دھرمبیر سنگھ جولی نے ڈاکٹر

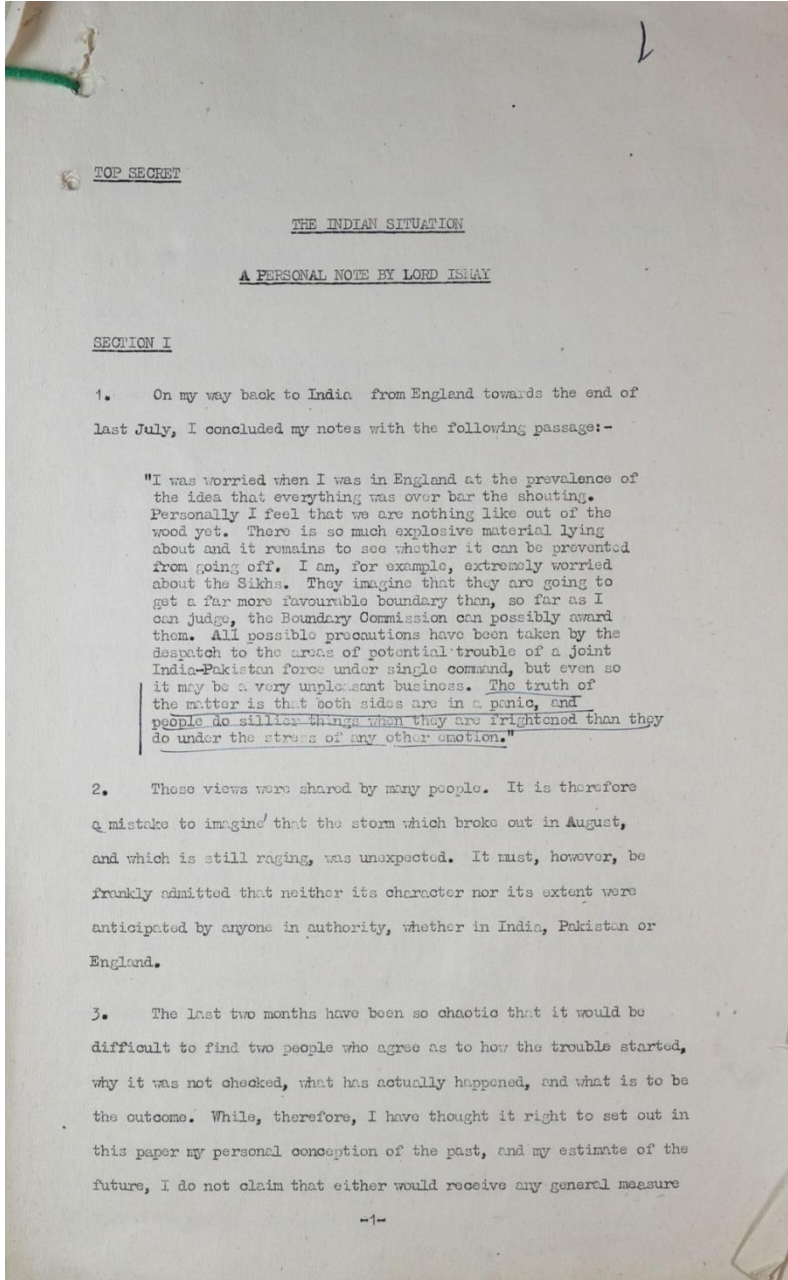
(ڈاکٹر. دھرمبیر سنگھ جولی)

پنجاب دے اگھے کاروباریاں وچوں اکت، جیہناں نے ونڈتوں پہلاں راج وچ ٹرانسپورٹ داکاروبار سٹھاپت کیتا سی، اکت پراپکاری ڈاکٹر: دھرمبیر سنگھ جولی۔

1999 وچ ڈاکٹر: دھرمبیر سنگھ جولی نوں انڈین اکیڈمی آف فائین آرٹس دا پردھان نامزد کیتا گیا۔ اسنے کسولی، منالی، سیکنڈھ وکھے رزورٹ دی سٹھاپنا کیتی۔ اس دے پتر رانا سنگھ جولی نے اپنے پتادی یاد وچ اکت برج ٹورنامینٹ شروع کیتا۔ ڈاکٹر: دھرمبیر سنگھ جولی، جو کہ برج کھڈاری سی، 100 سال، اکت مہینہ اتے ویہہ دن جیویا؛ پچھلے سال 5 اپریل نوں اسدی موت ہو گئی سی۔ کچھ مہینیاں بعد اوہناں دے پتر رانا نے کسولی سٹھت اپنے رزورٹ وکھے سالانہ ڈاکٹر. دھرمبیر سنگھ جولی میموریاں برج ٹورنامینٹ دا آجوجن کیتا۔

(رانا سنگھ جولی (ٹراپھی دے نال) اتے اسدا پتر، کرن، کرم وار اپنے پتاتے دادا جی دی فوٹو اگے کھڑے ہوئے۔)

کیڈالاک حوالہ: DO 121/69 سنڈربھ - لارڈ اسمے لارڈ ماؤنٹبیسٹن ڈاچیف آف سٹاف سی اتے اسلٹی گل بات وچ
نیڑیوں شامل سی۔

پر تیلی

سکھر گپت

بھارتی ستھتی

لارڈ اسے دو اراکت نجی نوٹ

سیکشن 1

پچھلے جولائی دے انت وچ انگلینڈ توں بھارت واپس آؤندے سمیں، میں اپنے نوٹس نوں بیٹھ لکھے حوالے نال سماپت کیتا:-

” میں چنتت سی جدوں میں انگلینڈ وچ اس وچار دے پرچلت سی کہ سبھ کجھ رولا پاؤن توں بعد سی۔ نجی طور اتے میں محسوس کردا ہاں کہ اسیں اجے وی لکڑ توں باہر ورگے کجھ نہیں ہاں۔ اتھے بہت زیادہ وسپھونک سمگری پئی ہے اتے ایہہ دیکھنا باقی ہے کہ کی اس نوں جان توں روکیا جاسکدا ہے۔ اداہرن وجوں، میں سکھاں بارے بہت چنتت ہاں۔ اوہ کلپنا کردے ہن کہ اوہ اکت بہت زیادہ انوکول سیمپراپت کرن جارہے ہن، جتھوں تکت میں نرنا کر سکدا ہاں، سیماکمیشن اوہناں نوں اوارڈ کر سکدا ہے۔ بھارت-پاکستان دی اکت کمانڈ بیٹھ سنبھادی مصیبت والے کھیتر اں وچ بھیجن دو اراہر سنبھوساودھانی ورتی گئی ہے، پر پھر وی ایہہ اکت بہت ہی کوچھاکار وبار ہو سکدا ہے۔ معاطے دی سچائی ایہہ ہے کہ دوویں دھراں گھبراہٹ وچ ہن، اتے لوک کسے ہور بھاونادے تئا وچ ڈرے ہوئے ہون نالوں بے وقونی والیاں گلاں کردے ہن۔“

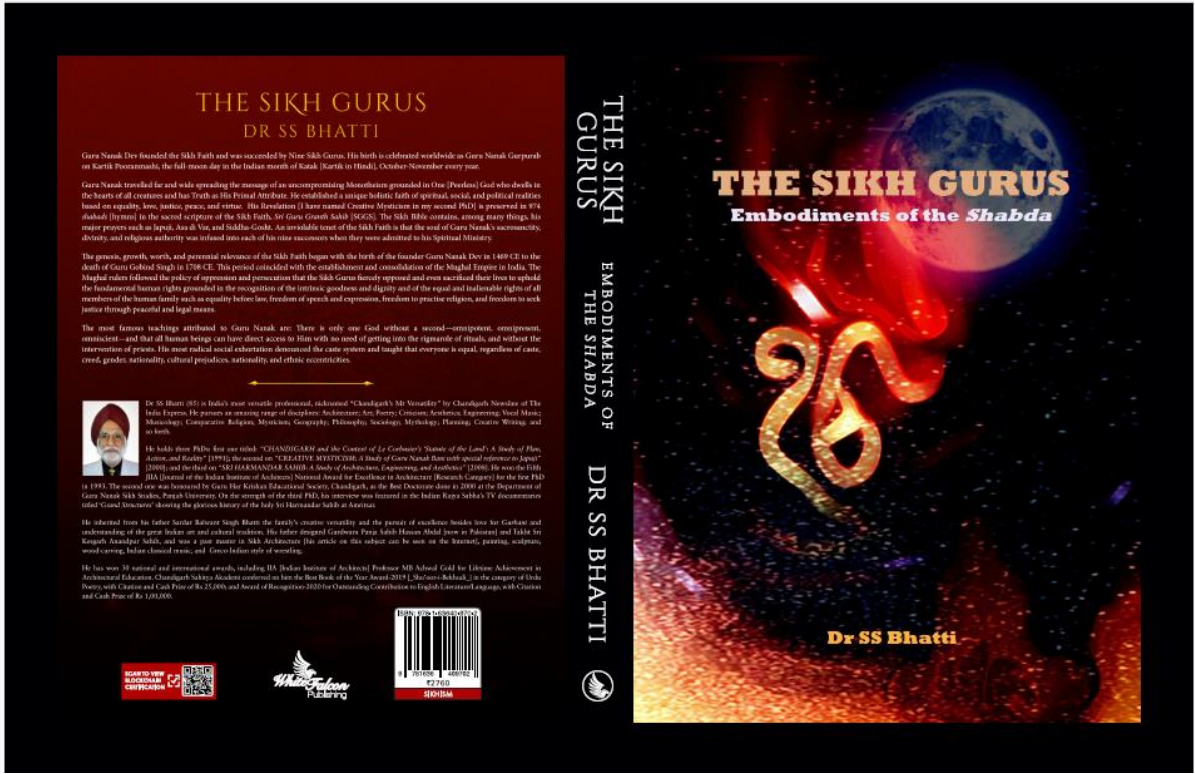
ایہہ وچار بہت سارے لوکاں دو ارا سا نچے کیتے گئے سن۔ اس لئی ایہہ کلپنا کرنا اکت غلطی ہے کہ طوفان جو اگست وچ آیا سی، اتے جو اجے وی بھڑک رہا ہے، اوہ اچانک سی۔ حالانکہ، اسنوں سپیشٹ طور اتے سویکار کرنا چاہیدا ہے کہ نہ تاں اس دے چتر اتے نہ ہی اس دی حد داکسے وی ادھیکاری دو ارا انومان لگایا گیا سی، بھاریں اوہ بھارت، پاکستان جاں انگلینڈ وچ ہووے۔

پچھلے دو مہینے انے ہپھڑا-دپھڑی والے رہے ہن کہ دوویکتیاں نوں لبھنا مشکل ہو جاوے گا جو اس گل اتے سمت ہون گے کہ مصیبت کوں شروع ہوئی، اس دی جانچ کیوں نہیں کیتی گئی، اصل وچ کی ہو یا ہے اتے نتیجے کی نکلنا ہے۔ حالانکہ، اس لئی، میں اس پیپر وچ اتیت بارے اپنی نجی دھارنا، اتے بھوکھ بارے میرے انومان نوں زردھارت کرنا صحیح سمجھیا ہے، میں ایہہ دعوہ نہیں کردا کہ جاں تاں کوئی عام ماپ پر اپت ہووے گا۔

ہور ویریاں لئی کلک کرو

[https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/partition-of-british-](https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/partition-of-british-india/source-1b/)

[india/source-1b/](https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/partition-of-british-india/source-1b/)

کتاب دا سرلیکھ: سکھ گورو: شبد دے روپ

لیکھک: ڈاکٹر: سریندر سنگھ بھٹی، چنڈی گڑھ

پرکاشت: وانٹ پھالکن پبلشنگ، چنڈی گڑھ، 2023 (پہلا ایڈیشن، پنے: 344; مَل: 2760 روپے)

دوارا سمیکھیا کیتی گئی: پرو. ہر دیو سنگھ ورک، #14017, Ave, Surrey, BC, Canada 30

ڈاکٹر: سریندر سنگھ بھٹی اکہ بہمکھی پرتبھا ہے، جسوں میں اپنیاں پچھلیاں سمیکھیاواں وچ "ہولسٹک سکالر" اتے "رچناتمکتا اوتار" کیہا سی۔ انڈین ایکسپریس دی چنڈی گڑھ نیوز لائین نے کلا، سنگیت، کویتا، پینٹنگ، سہج-شاستر، تلناتمک دھرم، ریسواد، سنگیت وگیان، فلاسفی، سماج شاستر، بھوگول، یوجنابندی، رچناتمک لیکھن سمیت 55 وشیاں وچ اسدی پیشیور یوگتا دے ادھار تے اسنوں "چنڈی گڑھ دی مسٹر ورسیٹی" دا اپنام دتا ہے۔ اتے اس طرحاں آگے۔ سکھائی دے کے، ڈاکٹر: بھٹی اکہ پیشیور آرکیٹیکٹ ہن، جو چنڈی گڑھ کالج آف آرکیٹیکچر دے پرنسپل وچوں سیوامکت ہوئے ہن۔ اسنے ہور وشیاں وچ مہارت اتے مانتا کوین پراپت کیتی ایہہ ڈاکٹر بھٹی دا اک وپارک راز ہے، جو اسنوں اکہ بہمکھی پرتبھا بناؤندا ہے۔

سکھ گورو: شبد دے روپ لیکھک دی اکہ مہان رچنا ہے۔ میں سکھ دھرم بارے اسدیاں پہلیاں کتاباں دی سمیکھیا کیتی اتے اوہناں نوں "رچناتمکتا دیاں ندیاں" کیہا۔ پر سکھ گرواں بارے ایہہ کھنڈ ساریاں پرہاشاواں نوں توڑدا ہے اتے میں اسنوں "رچناتمکتا دا سمندر" کہہ سکدا ہاں۔ 85

سال دی عمر وچ، ڈاکٹر: بھٹی نے اس نوں اکے یادگاری رچنا دے روپ وچ سنکلت کیتا ہے، جس وچ سنکھپ روپ وچ، جنم ساکھیاں (ہاجیوگراپھکل برتانتاں)، سکھ اتہاس، دھرم شاستر اتے گربانی وچ سکھ گرواں بارے ایلبدھ ساری جانکاری شامل ہے۔ میرے خیال وچ، بھائی ویر سنگھ اتے پرو: پورن سنگھ توں بعد، اوہ سکھی اتے سکھی نوں وشو پدھر 'تے پیش کرن لئی سکھ جگت وچ اگلا مارگ درشک ہے۔

اس بھاگ وچ تَن بھاگ بن: بھاگ I وچ "سکھ گرواں بارے جیونی سنبندھی نوٹس" شامل بن؛ سیکشن II وچ سیکشن I توں "سہانتا سمگری" وجوں فٹکل لیکھ شامل بندے بن؛ اتے سیکشن III گربانی دی "کاو پیشکاری" ہے۔ میں اپنے آپ نوں اکے ٹکڑے وچ اسدی سمیکھیا کرن لئی اپاہج محسوس کردا ہاں؛ اس لئی میری سمیکھیا سیکشن I اتے سیکشن II دے کجھ چنے ہوئے لیکھاں 'تے آدھارت ہے۔ پرولوگ وچ، لیکھک اپنے پتا بلونت سنگھ بھٹی نوں اسدی شروعاتی منو-ادھیاتمک ستھتی اتے بعد وچ آرکیٹیکچر وچ اسدی سکھلائی لئی پورا سہرا دندا ہے جسنے اسنوں منکھی ہوند دا اکے سمپورن درشٹیکون بناؤن دے یوگ بنایا۔ اوہ اپنے مشن اتے پیرنا بارے لکھدا ہے: "اس پستک وچ سکھ دھرم دی سندرتا اتے بخشش دے گمبھیر اتے نرنتر ادھنین وچ جو کجھ میں نجی طور 'تے انوبھو کیتا ہے اس دی خوشبو لیندی ہے جو اسنوں گورو نانک دے رچناتمک ریسواد وچ شامل ووبارک ادھیاتمکتا دے روپ وچ وکھرا کردی ہے۔ دوویں شبد میرے سکے بن: رچناتمک ریسواد، اتے وبارک ادھیاتمکتا"۔

اس کھنڈ دا سنکھپ پرولوگ وچ دتا گیا ہے۔ لیکھک گورو نانک دیو جی نوں سبھ توں اچی شردھانجلی بھیت کردا ہے: "گورو نانک اپنے سارے ورگ وچ وکھرے بن کیونکہ اوہ اکے اتے اکو اکے وشو پیغمبر بن جو [رچناتمک' دا مطلب ہے] دے نال نال ونکت کرن وچ سفل ہوئے بن جو کہ اوہ انندمئی حیرانی جنک ہے۔ [ریسواد وچ] نرنتر انند وجوں انوبھو کیتا سی۔ اسنے اسنوں نام-خماری نانکا چڑھی رہے دن رات [نانک، رب دا پوتر نام جو شراب پردان کردا ہے رات اتے دن بے انت خوشی دے روپ وچ اپنی لت نوں قائم رکھدا ہے]" ڈاکٹر: بھٹی اپنی پستک دے اپ-سرلیکھ نوں اس طرحاں جائز ٹھہراؤندے بن: "سکھ دھرم دے دس گورو بن، منکھی گورو نہیں، کیونکہ اس ولکھن دھرم وچ شبد ہی گورو ہے۔ اسے طرحاں ہی پرماتما دی کرپا نال ایہہ درلیہ منکھ شبد دے روپ وجوں سبھ توں پرمانک نمونے بن۔ میں ایہہ ضرور کہانگا کہ شبد روزی-روٹی دے دور وچ گھڑیا گیا کونی عام شبد نہیں ہے۔ ایہہ اکے انمول شبد ہے جو پرکاش دی پوتھی وچ سدھا پرماتما دوارا پوتر کیتا گیا ہے۔ گورو نانک دیو جی نے برہمنڈ دے نیماں دی اٹل پرہوستا دے نال-نال پوتر نام (پرہوستا پرماتما دے) دی پوتر شکتی نوں شامل کرن لئی 'نام' اپدیش دی ورتوں کیتی ہے۔

لیکھک شبد دا دی شکتی اتے سندرتا نوں وستار وچ اگے ودھاؤندا ہے: "دنیاں دے بہت سارے لوک سکھ دھرم دے اس داعوے نوں پچھدے بن کہ شبد وچ اوشواشیوگ شکتیاں بن جیہناں نوں کونی وی وگیانک ینتر جاں درشن کدے وی بہت گھٹ ماپ نہیں سمجھ سکدا۔ دلچسپ گل ایہہ ہے کہ شبد دا دی ورتوں کرن لئی لوڑیندا گیان سکولان، کالجاں اتے یونیورسٹیاں وچ حاصل نہیں کیتا جا سکدا ہے جتھے اوہ تہانوں صرف سرل توں لے کے سبھ توں ودھیا تک دے نال شروع ہون والی اکے ادبھت وبھنتا دے بہت سارے ہنر سکھاؤندے بن۔ شبد دا گیان جو اندرونی جاگرتی توں آؤندا ہے، سنسارک بدھیماں اتے رسمی طور 'تے پڑھے-لکھے ہشیار لوکاں لئی سیما توں باہر ہے!

بھاگ I سبھ توں لمی اتے سبھ توں ودھ ویاپک لکھت نال کھلدا ہے: "گورو نانک دیو: وشو دے مہان پیغمبر"۔ لیکھک نے گورو نانک دیو جی دے جیون دیاں ساریاں گھنٹاواں، اوہناں دیاں سکھیاواں، اداسیاں، اوہناں دے ایکتا دے فلسفے اتے اوہناں دے پرگتاوے نوں کور کرن لئی 65 پنے سمرپت کیتے بن۔ میرے خیال وچ گورو نانک دیو جی دے سندیش دی اپنی شاندار ویاکھیا کسے بور سکھ لیکھک نے ڈاکٹر۔ اپنے شبدان وچ، اوہ بیان کردا ہے، "میں کجھ سالان وچ وکھ وکھ سمیاں وچ کیتی گئی گربانی دی چون دی انگریزی وچ اپنی کاوک پیشکاری کیتی ہے، جو پرمتا دی مہر نال میرے اتے آگئی سی"۔ میں اس دے گناں دے رہس وچ پکا وشواسی ہاں جو میں سکھ گرواں دے اس دے برتانت وچ تیردیاں وی محسوس کیتا سی۔ میں یقین نال کہہ سکدا ہاں کہ گورو نانک دیو جی دا کوئی وی سمرپت سکھ اس لیکھ نوں پڑھ کے حیرانی دے کھیتر وچ پہنچ جاوے گا۔

ڈاکٹر: بھٹی دے برتانت دی خوبصورتی اسدی سادگی، مولکتا اتے سٹیکتا ہے۔ اوہ گورو نانک دیو جی دیاں سکھیاواں دا سار دندا ہے: "صرف اک ہی پرمتا ہے جو کہ دوجے توں بناں ہے۔ سرب۔ شکتی مان، سرب۔ویاپک، سرب۔ویاپک۔ اتے ایہہ کہ سارے منکھ اس تک سدھی پہنچ پراپت کر سکدے ہن، جس نوں ریتی۔رواجاں دی کٹھورتا وچ پین دی لوڑ نہیں ہے، اتے بناں کسے دخل دے۔ پجاری اس دے سبھ توں کٹرپنتھی سماجک اپدیشاں نے ذات پرناں دی نندا کیتی اتے سکھایا کہ ذات، نسل، لنگ، قومیت، سبھیچارک پکھپات، قومیت اتے نسلی وبھنتاواں دی پرواہ کیتے بناں، ہر کوئی برابر ہے۔ کجھ مہتوپورن قدران۔قیمتاں جو گورو نانک دیو جی نے اپنے انویائیاں وچ ستھاپت کیتیاں ہن، اوہناں نوں "کرت کرو؛ ونڈ چھکو؛ اینڈ نام جبو"۔

لیکھک گورو دے کرانتی کاری سندیش دے ارتھاں نوں آگے وکھیاں کردا ہے: "گورو نانک پہلے پیغمبر بن جیہناں نے جیون دے برہمنڈی درشتیکون نوں پیش کیتا اتے پرسارت کیتا۔ کارجکاری ہوند دیاں راجنیتک، سماجک اتے النکارک ضرورتاں نوں اکٹھا کردے ہوئے جس نوں میں ووبارک ادھیاتمکتا کہندا ہاں۔ دھرتی اتے آکاشی، دنیاوی اتے اچے، اس نوں نیویں اتے کمزور لوکاں لئی تھالی تے پروسنا۔ اسنے اپنے پرکاش دی پوتھی نوں عام لوکاں دی بھاشا وچ اک سمجھن یوگ منتر وچ بدل دتا جس وچ "ایماندار سادھناں دوارا اپنا جیون کماؤ؛ اس نوں گھٹ وشیش ادھیکار والے لوکاں نال سانجھا کرو؛ اتے پرمیشر دے پوتر نام دا سمرن کرو"۔ ڈاکٹر: بھٹی نوں پورا یقین ہے کہ گورو نانک دیو جی نے اپنی کرپا نال پرکاش راہیں پرمتا دا سندیش پراپت کیتا سی۔ اس طرحاں اس دی بانی اس دے اندر پرتکھ گیان دے کلاتمک کھوہاں توں آگدی آتما۔جیوت اتے چیتنا۔اچاتمک کتھن ہے جو صرف اصل درشتی توں آؤندی ہے، کدے وی اندازے اتے انپاتک سیربریشن دوارا نہیں۔ ڈاکٹر: بھٹی نے گورو نانک دیو جی اتے ویدانتک براہمن وچ انتر وی کیتا ہے: "اس طرحاں گورو نانک دیو جی نوں اپنے نرگن [گناں توں بناں] اتے سرگن دوہاں وچ [ویداں دے 'براہمن' وچوں سچ دا اک امورت سدھانت نہیں] پرم پرکھ وچوں بیان کردے ہن۔ گناں دے نال] ہونا"۔

ڈاکٹر: بھٹی سکھ ادھیاتمکتا دے اک مانمتے دھارنی بن اتے اسنوں ووبارک ادھیاتمکتا کہندے ہن: "گورو نانک دیو جی نے سبھیتا دے اک سرب سملت اچ کرم دی شروعات کیتی جس وچ دھارمک، سماجک اتے راجنیتک ذمہ واریاں نوں نبھاؤن لئی نیتک اتے ادھیاتمک دشا۔نریدیشاں دا اک پورا سموہ شامل کیتا گیا سی تاں جو جنتا وی آگوائی کر سکے۔ اک سمپورن جیون۔ اسدا اک خون۔ربت

انقلاب سی جسنے جاگیرداراں دے ظلم دے برابر براہمنوادی پجاری کرانتی دی سرداری نوں ڈھابن دی کوشش کیتی۔ اسنے دے-کچلے، نمر اتے کمزور لوکاں لئی برابر اتے نیانپورن سماج بناؤن دی کوشش کیتی۔ گورو نانک دیو جی نے اپنے پورے جیون دوران ساری منکھ جاتی نوں اوہناں دے وگڑے ابھیاساں، ذات-پات، لنگک پکھپات، سماجک برائیاں، اتے بھو-راجنیتک مانتاواں اتے نہ ختم ہون والے ٹکراواں دی پرواہ کیتے بناں برابر تا اتے سمنان دے گن سکھائے۔ صدیاں پرانے ریتی-رواجاں دے بالکل الٹ اس نے عورتاں نوں سماج وچ برابری دا درجہ دتا۔ وبارک ادھیاتمکتا کارجکال دی ہوند دے نردیشک سدھانت وجوں گورو نانک دیو جی دی ساری منکھتا لئی انمول تحفہ ہے۔

گورو نانک دیو جی دی ووبارک ادھیاتمکتا بھارتی سماج دیاں بیماریاں نوں ٹھیک کرن لئی جیون دا اک امرت اتے علاج ثابت ہوئی: “گورو نانک، وشو دے سبھ توں مہان پیغمبر، اس گل توں دکھدائی طور ’تے جانو سن کہ کویں ستادھاری لوکاں نے مسکین اتے نربل لوکاں دا شوشن کیتا۔ اپنے لابھکاری شاسکاں وجوں ربن لئی سدیوی غلام۔ اوہناں نے سبھ کجھ - ماسپیشی دی شکتی، مانسک شکتی، ذات دی شکتی، دھرم، سماجک رتبہ، سکھن، راجنیتک پرہاوا اتے تہاڈے کول کی ہے - لوکاں نوں سموپک طور ’تے اپنے غلام بناؤن دے اک-نکاتی ایجنڈم نوں پراپت کرن لئی ورتیا۔ گورو نانک دیو جی دی پرتبھا اس وچ موجود سی کہ اوہ سبھ توں امورت اتے امورت وچاراں نوں لوکاں دی بہاشا وچ سرل اتے ٹھوس شبدان وچ پیش کر سکدے سن تاں جو اوہ اپنے جیون نوں پر ماتما دے سبھ توں مہان تحفے وجوں پورا کر سکن۔

لیکھک برہمنڈ دی اتپتی اتے جیون دے وکاس دے آدھونک وگیانک سدھانتاں توں چنگی طرحاں جانو ہے۔ اوہ اس کھنڈ وچ وگیانک سنکلیاں دی صحیح ورتوں پردرشت کردا ہے۔ اوہ ستھاپت کردا ہے کہ سکھ پرمپرا نوں سنسکرت، پجاری شرینی دی بہاشا، اتے ویدک سدھانتاں توں گورو انگد دیو جی نے پنجابی، عام لوکاں دی بہاشا اپنا کے آزاد کیتا سی۔ گورو انگد دیو جی نے سکھ دھرم دے سدھانتاں دی سادگی اتے پہنچوگتا نوں ریکھانکت کیتا، اتے اس وچار نوں مضبوط کیتا کہ ایہہ گورو نانک دیو جی دے پرگٹاوے ’تے ادھارت سی اتے اک وکھرا دھرم سی، نہ کہ پرچلت بندو دھرم اتے اسلام دی مڑ-ستھاپنا جو ہمیشہ خنجران ’تے سن۔

لیکھک سکھ دھرم دے ولکھن چرتراں نوں آگے لیاؤندا ہے: “میں اس گل دی پشٹی کر سکدا ہاں کہ سکھ دھرم بن تک اکو اک دھرم وچ اس دے بانی [گورو نانک] دے پرکاش دے ادھارتے ہے جس نے اس تتھ نوں پوتر گرنتھاں دے الٹ اپنے ہتھ وچ درج کیتا ہے۔ ہور دھرماں دے جو انویائیاں دوارا اوہناں دے سنستھاپکاں دی موت توں بعد لکھے گئے سن۔ کسے وی ویکتی نوں میرے وچار دی سچائی بارے شک ہے، اس من-چنگے ورنن دی جانچ کرنی چاہیدی ہے جو گورو نانک دیو جی نے سانوں برہمنڈ وگیان اتے برہمنڈ وگیان کیتا ہے۔ میرے وچار انوسار، کسے وی ہور دھارمک گرنتھ وچ برہمنڈ وگیان بارے انوکول وگیانک وچار نہیں ہن جویں کہ سکھ دھرم گرنتھ، گورو گرنتھ صاحب، راگ مارو سوبلے وچ گورو نانک دوارا ورنن کیتا گیا ہے۔

لیکھک نے گورو نانک دیو جی دے مشن نوں آگے ودھاؤن لئی گورو انگد دیو جی دے یوگدان دی شلاگھا کیتی ہے: “گورو انگد جی اک سمیں اک ادھیاتمک گورو اتے کارج شیل منکھ سن۔ اس لئی، دھرم کیول ادھیاتمک انوبھو ہی نہیں سی، سگوں جیون دا اک طریقہ سی جس وچ ہر کریا وچ

ادھیاتمکتا، نمرتا اتے پیار دے تت بونے چاہیدے بن۔ ایہہ تد ہی پراپت کیتا جا سکدا ہے جدوں منکھ سدا پرماتما دی حضوری پرتی سچیت رہندا ہے۔ اس طرحاں اسنے زور دے کے کیہا کہ جیون دی شدھتا وچ اک وار وچ وچار، بچن اتے کرم وچ اکسرتا ہونی چاہیدی ہے۔”

لیکھک نے تیجے گورو، گورو امرداس جی دوارا اپنی سیوکائی دوران کیتے گئے سماجک اتے دھارمک سدھاراں دا ورنن کیتا ہے۔ گورو جی نے پنجاب اتے ہور دور-دراڑے دے کھیتران وچ سکھ دھرم دا پرچار کرن لئی بھارت وچ 22 پرچار کیندران دی ستھاپنا کیتی، جیہناں نوں منجیاں کیہا جاندا ہے۔ سنگت، پنگت اتے لنگر (مفت رسوئی) دی سنستھا نوں پرمکھتا دتی گئی۔ کسے وی سیلانی نوں، بھاویں اوہ کنا وی اچا ہووے، نوں گورو جی نوں ملن دی آگیا نہیں سی جدوں تک اوہ عام لوکاں نال پنگت وچ بیٹھ کے لنگر نہیں چھکدا (اٹے دی قطار وچ بیٹھ کے)۔ سنی اتے پردے دی بندو پرتھا نوں گورو جی نے ختم کر دتا سی۔ ودھوا ویاہ نوں اتشابت کیتا گیا اتے بندو پرمپرا دے ورودھ آگیا دتی گئی۔ اس دے سکھ انویائیاں لئی بندو ریتی رواجان نوں جان تاں ختم کر دتا گیا سی جاں سودھیا گیا سی: “گورو جی نے اس گل اتے زور دے کے جیون نوں پرماتما دے انمول تحفے وچوں پرہاشت کیتا کہ موت نال جڑیاں رسماں اتے سنسکار ارتھ ہین سن اتے، اسلئی، پرہیو دی مہما لئی پینگھاں گاؤنا ہی اک یوگ رسم سی۔ وچھڑی روح نوں اپنی منزل تک پہنچاؤن لئی۔

گورو رام داس، سکھ دھرم دے چوتھے گورو، اک مہان نگر یوجناکار سن جیہناں نے رام داس پور (اجو کے امرتسر) دی نینھ رکھی سی۔ اسنے موجودہ واٹر باڈی نوں وڈا کر کے واٹر پول دی خدائی نال ابھیس شروع کیتا۔ گورو جی نے 52 وکھ-وکھ پیشیاں دے وپاریاں اتے کاریگراں نوں بلایا اتے اوہناں دی مدد کیتی، جس نال اسدا تیزی نال وکاس ہویا، اینا سماں بیتن نال ایہہ شہر بھارتی اپ-مہاندیپ دے اتر-پچھمی کھیتر دا سبھ توں وڈا وپارک کیندر بن گیا۔ گورو رام داس جی نے لاواں دے پاٹھ اتے گانن دوارا سکھ ویاہاں نوں سمپورن کرن لئی اک نواں اتے وکھرا نیم اتے رسم وی پیش کیتی [سری گورو گرنتھ صاحب دے دوآلے چار پرکرما نال سکھ ویاہ دی رسم]۔ سکھ دھرم اتے بندو دھرم دے سدھانتان وچ فرق کرن لئی، گورو جی نے حکم دتا ہے کہ جو ویکتی اپنے آپ نوں سچے گورو دا سکھ اکھواؤندا ہے، اس نوں نمٹکھت روزانہ جیون دی پالنا کرنی چاہیدی ہے:

گر سنگور کا جو سکھ اکھائے سو بھلکے اٹھ بر نام دھیاوے --

ادم کرے بھلکے پرہہاتی اسنان کرے امرت سر ناوے --

اپدیس گورو بر بر جیو جاپے سبھ کلوکھ پاپ دوکھ لہ جاوے --

ڈاکٹر: بھٹی نے گورو ارجن دیو جی نوں وچار، شبد اتے کرم دا ادھیاتمک سہج کیہا ہے۔ اس دی نام-پرکاش والی نمرتا توں اس دی روحانی چمک چمکی۔ گورو ارجن دیو نے اپنے سارے پورو-پورو گرواں دی بانی اکٹھی کیتی اتے اس نوں سکھ دھرم دے اک پوتر گرنتھ وچ سنکلت کیتا، جس نوں سری گورو گرنتھ صاحب کیہا جاندا ہے، موجودہ سمیں وچ۔ سکھ دھرم گرنتھ وچ 6 سکھ گرواں، ہندواں اتے مسلماناں سمیت ہور بھارتی پرمپراواں دے 15 بھگتاں، 11 بھٹاں اتے 4 ہور شردھالو سکھاں دی بانی (پرگٹ کیتی بانی) شامل ہے۔ اس دا سندیش وشوویاپی اپیل ہے کیونکہ

ایہہ ذات، نسل، لنگ اتے دھرم دے کسے بھیدبھاو توں بناں سمجی منکھتا لئی ہے۔ لیکھک 5ویں گورو نوں اپنی چمک دار٪ شردھانجلی بھیت کردا ہے: “میں گورو ارجن دیو جی دی پریرت بانی اتے اوہناں دے پریرنادانک جیون دے وچکار ادھیاتمک سہجیوتا بارے وچار کردیاں اکّ عجیب خوشی دا انوبھو کردا ہاں۔ دوواں ’تے نمرتا دی ادتی شکتی دے نال سپشٹ طور ’تے دوش لگایا گیا ہے جو منکھاں دے سبھ توں اوکھے نوں وی پگھلا سکدا ہے۔ گورو ارجن دیو جی نے دو مہان پروجیکٹاں نوں پورا کرکے سکھ دھرم دی اکّ وکھرے دھرم دے روپ وچ نینھ رکھی: پوتر سکھ مندر، برمندر صاحب (اجو کے گولڈن ٹیمپل) دا نرمان جو اسدی شردھا دے کیندر وجوں کم کرنا چاہیدا ہے، اتے پوتر گرنتھ جو لازمی ہے۔ اس دے برہم سندیش دی سدیوی بھاونا نوں نینترت کرو۔ گورو ارجن دیو جی نے بھارت دے مغل شاسک جہانگیر دے حکم ’تے 30 مئی 1606 نوں لاہور وکھے شہیدی پائی۔ اس شہادت نے شانتی-پریمی سکھ دھرم نوں اپنے جیون اتے آزادی دی رکھیا لئی سمریت سنت-سپاہیاں دے سنگٹھن وچ بدل دتا۔

لیکھک نے گورو ارجن دیو جی توں بعد گورو گوبند سنگھ، ہر رائی، برکرشن، تیغ بہادر اتے گورو گوبند سنگھ آدی پنج گرواں دے جیون اتے پراپتیاں نال پورا نیاں کیتا ہے۔ سارے سکھ گرواں نے گورو نانک دیو جی دی آتما (جوت) نوں دھارن کیتا اتے راج دے ورودھ نرنتر سنگھرش دے باو جود سکھی دی لاٹ نوں جاری رکھیا، جس دی نمائندگی حاکم کلین ورگ، مغلان، اتے ہندو راجیاں سمیت اوہناں دے سموہاں دوارا کیتی گئی۔ 1699 دی وساکھی ’تے گورو گوبند سنگھ دوارا خالصے دی ساجنا نوں لیکھک نے سکھ دھرم دے اتہاس وچ اک سکھر وجوں درسایا ہے۔ ڈاکٹر: بھٹی دے انوسار، “گورو گوبند سنگھ نے دو بنیادی سدھانت ستھاپت کرن دی کوشش کیتی (اتے اجیہا کرن وچ سفل ہوئے): (1) بناں کسے بھیدبھاو دے وشو-ویاپی بھائی چارا، اتے (2) نڈرتا توں بناں دوجیاں لئی آتم-بلیدان دی بھاونا۔ اس لئی ایہہ سپشٹ سی کہ “بھائیچارے دی بھاونا منکھ اتے منکھ وچکار ساریاں (منکھ دوارا بنائیاں) نقلی رکاوٹاں دے خاتمے توں بعد ہی شروع ہو سکدی ہے۔ منو دوارا پیش کیتی گئی اتے براہمن دوارا بدلے دی بھاونا نال پیش کیتی گئی ماڑی ذات-پرناالی نوں ختم کرنا پیا۔”

اس سمیکھیا نوں ختم کرن لئی، میں سیکشن I دے برتانت نوں ودھاؤن لئی “سہیوگی سمگری دی فٹکل” سرلیکھ بیٹھ لکھے اس بھاگ دے بھاگ II ’تے چھال ماردا ہاں۔ اس بھاگ وچ ظفرنامہ، گولڈن ٹیمپل، سری سمیت اتہاسک مہتا والے دو درجن نبندھ بن۔ گورو گرنتھ صاحب، دھرم، وگیان اتے برہمنڈ۔ کجھ نبندھ گورو یگ دیاں پر مکھ سکھ شخصیتاں نوں سمریت ہن، اداہن وجوں، بھائی گرداس، بھائی بڈھا، بابا سری چند، بھائی نند لال گوا، اتے بھائی گھنیا۔ ڈاکٹر: بھٹی دے برتانت دی خوبصورتی دا آند لین لئی میں ایہناں وچوں بہتے لیکھ پڑھے ہن۔

گولڈن ٹیمپل: سکھ آرکیٹیکچر دا مارول” لیکھک دے تیجے پیئیچ۔ڈی۔ ’تے ادھارت اکّ شاندار ” لیکھ ہے۔ تھیسس۔ گولڈن ٹیمپل آرکیٹیکچر دا ڈاکٹر: بھٹی دا ورنن سکھ دھرم دی برہمتا اتے نمرتا دے اتے وچاراں ’تے ادھارت ہے: ”سری برمندر صاحب دے بلڈنگ ڈزائین وچ، آرکیٹیکچر دی آتما نوں شردھا دے اکّ اچے ساہ وچ پھڑیا گیا ہے، پر ماتما دے سمرین وچ، جس نے اپنی مٹھی رضا وچ، اس دی مہر دے یوگ گرہن وجوں، ہنکار توں پوری طرحاں شدھ ہو کے، آرکیٹیکٹ دے دل نوں خوشی نال بھر دتا۔ اس طرحاں ایہہ آرکیٹیکچر سپیس، سٹرکچر اتے سروپ دے تتاں وچ

سنکلت محسوس کرن دا اکت دھرم ہے - اکت وار وچ وشو-ویاپی اتے سدییوی، جویں کہ رب دی اپنی اچل برہم رچناتمکتا: اکت آرکیٹیکچر جس وچ دھرم اکت جیوت شکتی دے روپ وچ روحان نوں مڑ جوڑن لئی رندا ہے، بھٹکدا ہویا۔ لوگوس جاں رب دے بچن (شبد) دے نال مایہ (بہرم) دی بربادی۔"

میرے کہن 'تے، ڈاکٹر: بھٹی نے دو لیکھ لکھے: "سری گورو گرنٹھ صاحب وچ رب" اتے "دھرم، وگیان اتے برہمنڈ"۔ دوویں اس کھنڈ وچ شامل ہن اتے اسدی پرتبھا دی موہر رکھدے ہن۔ اوہ بگ بینگ سنگلرٹی وچ وشواس کرن والے وگیانیاں دے رویئے 'تے افسوس پرگٹ کردا ہے: "ایہہ وڈمبنا ہے کہ وگیانی اس پرکلپنا نوں سویکار کردے ہن پر گورو نانک دی رہسمنی 'اکوچنتا' توں جھجکدے ہن کہ اوہ پر ماتما دے نام نال انک '1' جوڑ کے گھوشنا کردے ہن جس نال اوہ شروع رندا ہے۔ اپنے پرکاش نوں سانجھا کرن لئی: ۱۳۱ اوانکار۔ اوہ وگیان اتے دھرم دے وچکار

دودھا نوں سلجھاؤن لئی اکت سمجھدار حل پیش کردا ہے: "ایہہ سماں آ گیا ہے کہ وگیانی 'سنتوا دی' بن جان اتے دھرموادی اپنے آپ نوں 'ترکوادی' وچ بدل لین تاں جو دنیا دے سارے لوک ہومو سپیننز دے روپ وچ تیار شانتی پراپت کرن۔ منکھ، بدھی مان'۔ میں اسدی گپت ٹپنی نال سہمت ہاں: "دھرموادی اتے وگیانی دوویں ہی انھے وشواس توں پیڑت ہن۔ سابقہ دھرم دی سرو۔ وگیانی وچ وشواس کردا ہے کہ اوہ سمیں دے بنیرے گلیاریاں وچوں ساڈی انتم منزل دا رستہ دکھاؤن۔ پلاڑ دے انچاہے کھیتران رابیں۔ بعد والا وگیان دی سرو شکتیماننا وچ وشواس کردا ہے کہ اوہ ساریاں کلپناویگ سمسیاواں نوں ساریاں دے فائدے لئی حل کر سکدا ہے۔ حالانکہ، دوواں معاملیاں وچ اجے تک اس طرحاں دا کجھ نہیں ہویا ہے۔"

لیکھک گربانی دے اندرونی سبھاہ نوں اکت ولکھن ورتارے وجوں پیش کرنا چاہندا ہے: "گربانی ایہناں وچوں کوئی وی چیز نہیں ہے: درشن، کاؤ، متھاس، اتے رہسواد جویں کہ عام سمجھیا جاندا ہے"، اتے پھر ادھین دے ہریک کھیتر دے ادیش نوں پرہاشت کرن لئی آگے ودھدا ہے۔ میں اس دی وگیانک دھارناواں دی ڈونگھائی اتے دھارمک پروچناں وچ اوہناں دی ورتوں بارے اس سرلیکھ بیٹھ وچارے جان 'تے حیران ہاں: "دھارمک بھاشناں وچ پرسدھ طور 'تے ورتی جان والی وگیانک شبداولی 'تے ٹپنیاں"۔ اوہ گورو نانک دیو جی نوں آئینسٹائین توں آگے رکھ کے اس وشے نوں سماپت کردا ہے: "آئینسٹائین نے اپنی ساری زندگی ٹوئی (پر چیز دا سدھانت) وکست کرن لئی سنگھرش کیتا پر اسپہل رہا۔ حالانکہ، گربانی وچ پہلاں ہی اکت ہے: ایہہ کہندا ہے کہ نام سبھ کجھ جو موجود ہے دا مکھ آدھار ہے-جیواں، تارے، گلیکسیاں، اتے تہاڈے کول کی ہے"۔

ڈاکٹر: بھٹی وگیان اتے دھرم دے ڈومین نال چنگی طرحاں جانو ہن: "دھرم اتے وگیان برہمنڈ نوں سمجھن دے دو پر مکھ سادھن ہن جیہناں نوں بھارت وچ صدیاں پہلاں دو شریینیاں وچ شرینیبڈہ کیتا گیا سی: من دی اندرونی سنسار، اتے پدارتھ دی باہری دنیاں۔ ایہناں دوواں نوں کرم وار سبجیکٹو ورلڈ اتے آبجیکٹو ورلڈ کیہا جاندا ہے۔ اس دھارنا دے آدھار 'تے، اجے تک رد نہیں کیتا گیا، منکھی جیون وچ سریر، من اتے آتما شامل ہن۔ اسدی پرکرتی اتے دائرے دوارا، وشواس 'تے ادھارت دھرم اندرونی سنسار نال جڑیا ہویا ہے جسدی قیمت صرف انوبھو دوارا پرمانت کیتی جا سکدی ہے جو کسے ویکتی گت منکھی ویکتی نال سبندھت ہے۔ تھے ورو دھابھاس وچ، وگیان

نریکھن، پرکلپنا، ماپ اتے پریوگشالا دے پریوگ دوارا بابری سنسار نال نچٹھدا بے جسدی سفلتا
اسنوں سروویاپی اتے سارے منکھاں لئی پہنچیوگ بناؤندی ہے۔

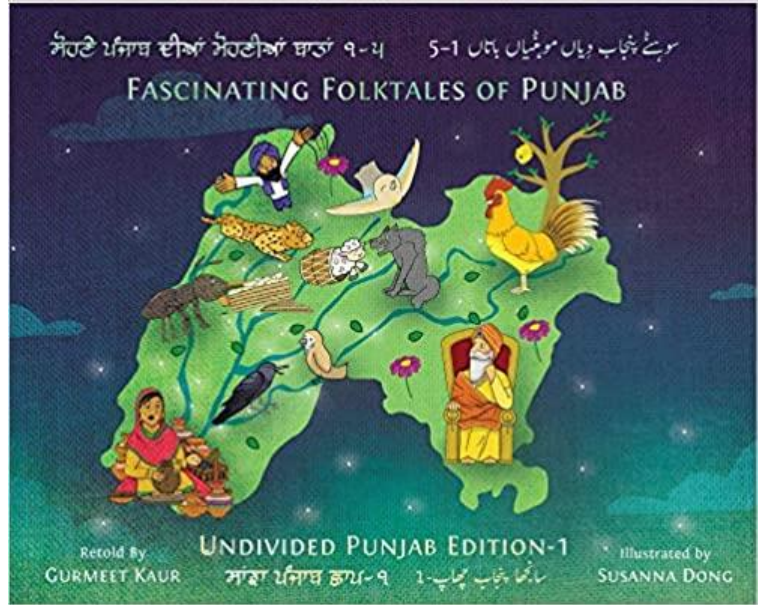
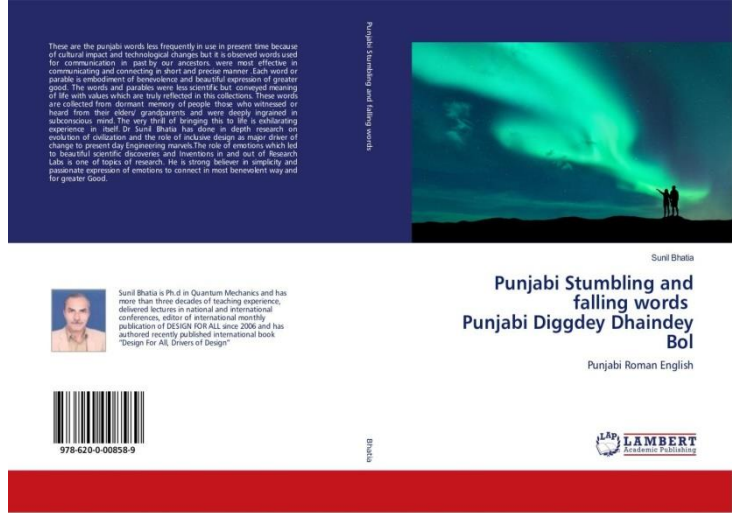
سیکشن “ III کاوک پیشکاری ” اس کھنڈ وچ جوڑیا گیا اکت شاندار بھاگ ہے۔ اس وچ SGGS اتے
دسم گرنٹھ دی گربانی وچوں فٹکل شبدان دی کجھ بے ترتیب چون ہے۔ جپ جی دی کاوک پیشکاری
دے مکھنڈھ وچوں، لیکھک لکھدا ہے: “ دلچسپ گل ایہہ ہے کہ انوواد مینوں سبندھت بھاشاواں
دی پڑچول کرن لئی پریرت کردا ہے اتے برہمنڈی پتر-وہاراں وچ ڈبیاں اوہناں دیاں سبھیچارک
اتے کلاتمک سوکھمتاواں نوں اوہناں دے سپشت انتران دے ہیٹھاں کھوجدا ہے۔ اجیہا سوے-نیوکت
کم پوتر شبد دی میری سمجھ نوں ڈونگھا کر رہا ہے جدوں وشا دھرم، ادھیاتمکتا اتے ریسواد ہندا
ہے۔ اس بھاگ دی اکت وشیش وشیشتا پوتر شبد دے سندیش نوں سنچارت کرن لئی لیکھک دوارا
اس دیاں پینٹنگاں نوں جوڑنا ہے۔

سمیکھیا ادھین پستک پرسدھ لیکھک ڈاکٹر: سریندر سنگھ بھٹی دی ودوتا دا پرتیک ہے۔ ایہہ وائٹ
پھالکن پبلشنگ دی رچنا ہے جو لیکھک دے اکت یادگاری کم وچوں پوری طرحاں چترکاری اتے
رنگاں وچ چترکاری دوارا درسائی گئی ہے۔ سکھی دی سچائی نوں اکت وکھرے دھرم وچوں گھر
گھر پہنچاؤن لئی پاٹھ نوں سری گورو گرنٹھ صاحب دے گربانی حوالے نال جوڑیا گیا ہے۔ لیکھک
نے بناں کسے سہارا دے گربانی دا اپنا انوواد سنت سنگھ خالصہ ایم. ڈی. دے پرسدھ سنسکرن،
انٹرنیٹ اتے srigranth.org اتے اپلبدھ ڈاکٹر. کے. ایس. امریکہ دے تھند۔

اکت سمیکھنک ہون دے ناطے، میں سمیکھیا ادھین پستک وچ کجھ معمولی اونٹائیاں نوں درساؤنا
اپنا فرض سمجھدا ہاں۔ پنہ 77 اتے پیری سرلیکھ ہیٹھ، لیکھک نے گربانی دے حوالے نوں گورو
امرداس جی نال غلط ڈھنگ نال جوڑیا ہے۔ ایہہ گورو رام داس جی بن جو اپنی بانی وچ سکھاں لئی
نت نیم دی تجویز کردے بن، گورو امرداس جی نہیں۔ پنہ 24 اتے، لیکھک استامبل، ترکی وچ گورو
نانک دیو جی دی یادگار اتے اکت شلالیکھ دا حوالہ دندا ہے۔ ایہہ جعلی خبر مائٹریئل دے اکت پرسدھ
سکھ وگیانی اتے ودوان ڈاکٹر: ڈی. ایس. چاہل نے اپنی کھوج وچوں پھیلائی سی پر بعد وچ اسنے
2007 وچ اپنے وچاراں وچ سودھ کیتی سی۔ ایہہ سمارک دے شلالیکھ دے پاٹھ دی غلط ویاکھیا
کارن ہویا سی۔ لیکھ، “ سکھ گرواں دے یوگداناں دا نچوڑ ”، بھاگ “ I، بائیوگراپھیکل نوٹس ” توں
بہت سارے پاٹھاں نوں دہرایا گیا ہے۔ لیکھک نوں پاٹھ وچ گربانی شبد اتے ہور حوالیاں دے
حوالے دین لئی اکت معیاری پرنالی اپناؤن دی لوڑ ہے۔

سکھ گرواں بارے اس وشوکوش رچنا نوں ساہمنے لیاؤن لئی میں لیکھک نوں ودھانی دندا ہاں۔
ایہہ دنیا بھر دے سکھ سٹڈیز دے ودواناں لئی اکت لابھدائک حوالہ سروت ہووے گا۔ اس وچ نردوش
انگریزی وچ لکھے برتانت دی بے مثال سندرتا ہے۔ ایہہ ہر عمر ورگ دیاں لوڑاں نوں پورا کریگا۔
جنم ساکھی ودھا (پرمپرا) توں پنجابی بھاشا وچ انوواد کیتیاں گرواں دے جیون دیاں کہانیاں دا
منوبک پرہاو ہے۔ اوہ سچ دی کھوج کرن والے دے دل دے دھرے نوں چھوہدے بن، اس نوں
بھوتک تل توں لے کے سورگی کھیتراں وچ لے جاندے بن، جتھے اوہ گورو نانک دے اکونکار وچ
سمائے ہوئے سکھ گرواں دی ایکتا دے سندیش نال گونج سکدا ہے۔

نویں کتاب:

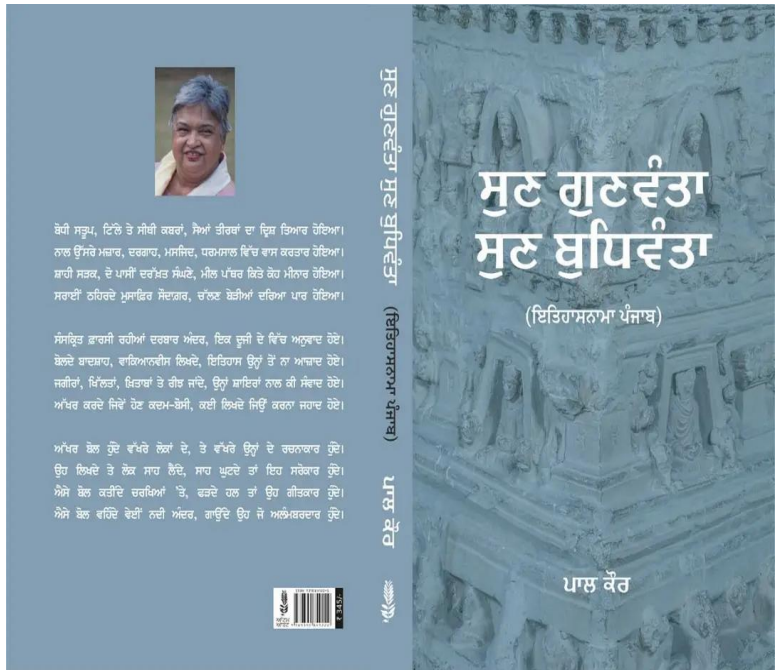
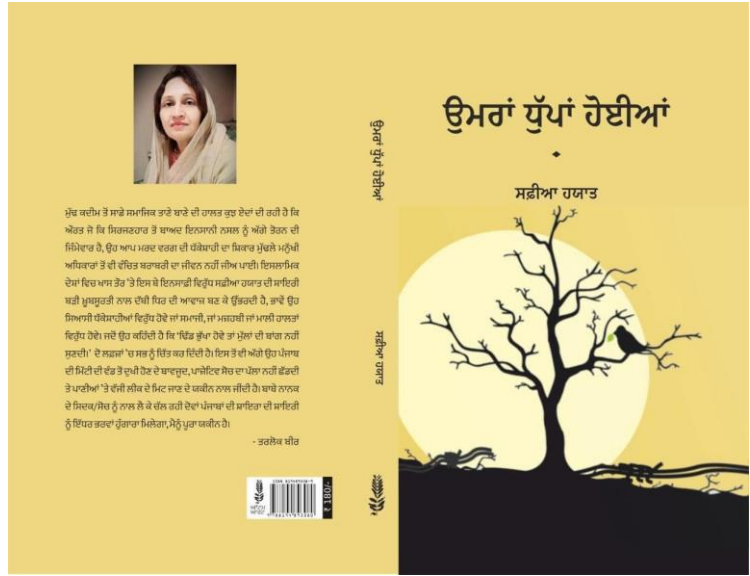

پہلی وار، پنج دریاواں دی دھرتی توں پنج خوبصورت چترت لوک-کتھاواں بچیاں اتے ماپیاں لئی پنجابی بھاشا دیاں لپیاں (گورمکھی اتے شاہ مکھی) اتے انگریزی انوواد دوواں وچ جیوت بن۔

کتاب نوں بھرپور رنگاں وچ درسایا گیا ہے جس نال پاتراں نوں جیوت بنایا گیا ہے۔ ہر کہانی انگریزی انوواد دے نال پرمانک پنجابی وچ گیت کاری نال پیش کیتی گئی ہے اتے اک نیتکتا ہے۔ انونڈے پنجاب دے بال-انوکول نقشے اتے پنجابی لپیاں نال بچیاں نوں جاتو کرواؤن لئی ٹیبیل پنجاب دی امیر وراثت بارے ہور سکھن لئی پریرت کردے بن۔

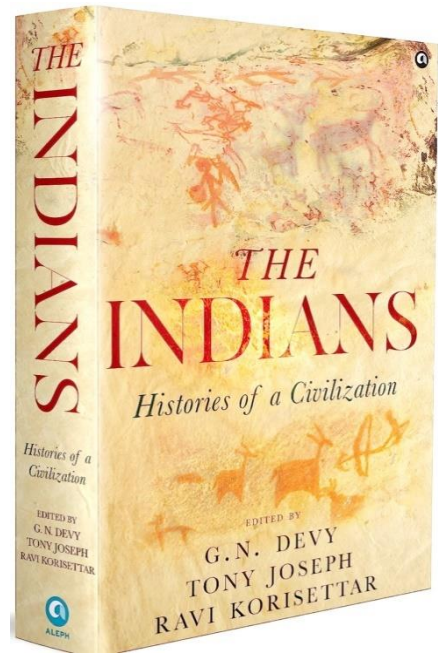
پنے | 11 x 5.8" | بارڈکور گورمکھی، شاہ مکھی اتے انگریزی ISBN: 978-9887101-0-8-94

کریا کرکے لیکھک توں سدھے طور 'تے ادھکارت کاپیاں خریدو اتے بیسے بجاؤ۔ نیت 'تے لیکھک دیاں ہور کتاباں لئی پنجاب دیاں منموہک لوک کہانیاں دیکھو۔

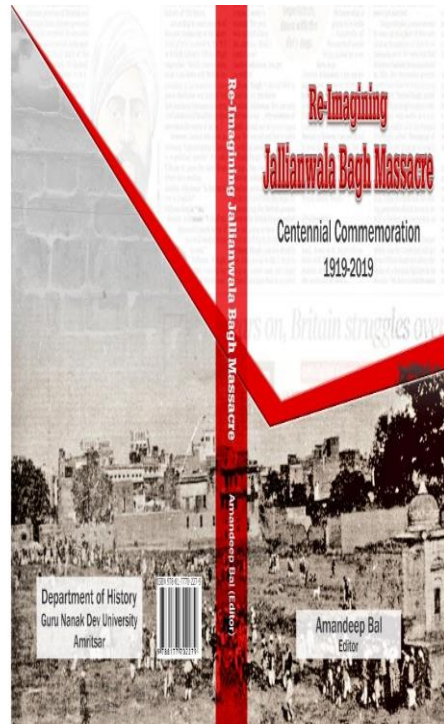

خزانه پستک:

دی دز یادی ک ہان یان پ نجابی ل کھ یان ول وں ک اران ک ہانی سے یذ کڑے ب اب ت وڈ دیس دی 1947ء ک کتاب ایس ک بی تی ت یار ول وں گ ہمن ال یاس اے - پوگ ی ری لمین "2-ونڈ" ک کتاب وڈی ت وں سے بھ 5040 صفحے ک ل دے جالداں ساریاں ے " ذہن صفحے 1008 دے جلد پھر ذہن ، جالداں 5 دیاں اے - ملدی مہفت اصلوں ک کتاب ذہن- ای 4

Amandeep Bala, Professor & Head, Department of History, Guru Nanak Dev University, Amritsar. She is the editor of *Journal of Punjab History and Culture* and author of *A Historical Sketch of Colonial Punjab: Life and Times of Dr. Dattaraj Kishore* (2015). Her areas of interest include communication politics, revolutionary movements and Punjab's diaspora in North America.

The brutal massacre of innocent Indians on the Baisakhi of 1919 in Amritsar remains the darkest blot on the Indian freedom struggle. The massacre led to the Jallianwala Bagh Massacre Centennial Commemoration in 2019. The massacre was a turning point in the history of India. It paved the way for the end of the British Raj and the birth of independent India. The massacre in Punjab took a new turn. The so-called 'lynchings' province was in vogue as the harbinger of both non-violence and militant movements in 1920s.

The present work is a critique of the nature of Colonialism and the British rule in India. The meticulously researched articles present divergent views from multiple aspects. The editors have used new sources and touched unexplored aspects of the Jallianwala Bagh Massacre. Several testimonies have allowed the historians to the colonial master and claim their legacy (decolonization) after the fact. A few articles have used literary sources to reconstruct the Punjab psyche as the 'troubled' voices of the victims of historical tragedies are best captured in literature and folklore.

خبریں:

1.

سہائت ary.comPunjibLibr توں مفت ڈاؤنلوڈ کرن لئی وی اپلڈ ہے
جن انک گورمکھی اتے شاہ مکھی وچ اپلوڈ کیتا ہے، اکّ اکّ کر کے اسیں سارے اپلوڈ
کرانگے۔

Salahiyat * سلاھیات

punjablibrary.com

Salahiyat

punjablibrary.com

ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ ਅਟਵਾਲ

نوتیج سنگھ اٹوال
پروگرام اتے سماگم

بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر

اشتہار بازی
ڈجیٹل نیوز لیٹر وچ اشتہار دین لئی

advertisement@southasia researchcentre.in

اشتہار نوں سویکار کرن دا مطلب ایہہ نہیں ہے کہ بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر دوارا اتپاداں جاں سیواواں دا سمرتھن کیتا گیا ہے

خبر اتے درش

ورکشاپاں/کانفرنساں بارے/نویں اتپاداں جاں سماگماں جاں سیمیناراں

نیوز@southasiaresearchcentre

پاٹھکاں نوں بینتی کیتی جاندی ہے کہ اوہ ساڈے نیوز لیٹر بارے سمپادک نوں اپنے وچار پرگٹ کرن: فیڈبیک

Feedback@southasiaresearchcenter.in

آگامی سماگم اتے پروگرام

Editor@southasiaresearchcentre .in

دستخط کیتے لیکھاں وچ پرگٹائے گئے وچار ضروری طور 'تے بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر دے ادھکارت وچاراں نوں درساوندے نہیں ہن۔

نگرانی: (انگریزی، گرومکھی اتے شاہ مکھی دیاں لپیاں)

پرو: بردیو سنگھ ورک

پروفیسر آف ایمینیس (آنریری)، ایسجیجینیس ورلڈ یونیورسٹی، فتح گڑھ صاحب، انڈیا.

مکھ سمپادک:

ڈاکٹر سنیل کمار بھاتیا پھیکلٹی ممبر،

اے/70/2 سیکٹر-18، روہنی، دلی-110089، بھارت

ای-میل: dr_subha@yahoo.com

سمپادک: (انگریزی سنسکرن)

شری ایل.کے. داس

سابقہ مکھی ادیوگک ڈزائنر، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی (دلی)، بھارت، وزٹنگ پھیکلٹی ڈزائنر وبھاگ، دلی
ٹیکنالوجیکل یونیورسٹی، دلی

lalitdas@dtu.ac.in

ای-میل: lalitdas@gmail.com

سمپادک (انگریزی سنسکرن)

رونقی رام تون پرو

شہید بھگت سنگھ جینر پرو

راجنیتی وگیان وبھاگ

پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (بھارت)

ایمیل: ronkir@pu.ac.in

ایمیل: ronkiram@yahoo co, in

سمپادک: (پنجابی بھاشا اتے گورمکھی لپی سنسکرن)

جسپال سنگھ سندھو

پترکار، لیکھک اتے سماجک کارکن، کیندری سنگھ سبھا، چنڈی گڑھ، بھارت

jaspal.sdh@gmail.com

ایسوسیئیٹ ایڈیٹر: (پنجابی بھاشا، گورمکھی لپی سنسکرن)

ڈاکٹر.

ر، پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ، بھارت

jitraminder75@gmail.com

سمپادک: (پنجابی بھاشا اتے شاہ مکھی لپی سنسکرن)

آسما قادری نے پرو

انسٹیٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کلچرل سٹڈیز اورینٹل کالج

پنجاب یونیورسٹی لاہور پاکستان

ایمیل: aasmaqadri@gmail.com1

ایسوسی ایٹ ایڈیٹر: (پنجابی بھاشا، شاہ مکھی لپی سنسکرن)

عرفان ملک ڈاکٹر

پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (بھارت)

ایمیل: irfanmalik941@gmail.com

پرکاشن دے انچارج

خوشحال سنگھ چنڈی گڑھ نے سکھ سٹڈیز وچ ماسٹر ڈگری اتے سکھ پرب پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ وچ پی. ایچ. ڈی. جنرل سکٹر-کینڈری سری گورو سنگھ سبھا جنرل س

سمپادکی ممبر

پرو. ڈاکٹر. گورو ربیجا، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی، رڑکی، انڈیا ایمیل: gaurav.raheja@ar.iitr.ac.in
gr.iitroorkee@gmail.com,

پرو. ڈاکٹر. سوگندھ ملہوترا، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی، ممبئی، بھارت، ایمیل: sugandh@iitb.ac.in

وشیش پترکار:

شریمتی نیشا شرما،

ممبئی، بھارت، Nemisha90@gmail.com

پتر وبار لئی پتہ:

اے/70/2 سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089، بھارت

اس جرنل وچ دکھائی دین والی سمگری نوں ستتر روپ وچ دوبارہ تیار کیتا جا سکدا ہے۔ اسے دی اکت کاپی اتے رسید دی شلاگھا کیتی جاوے گی۔

ایہہ رسالہ ساوتھ ایشیا ریسرچ سینٹر آف انڈیا اے/70/2 سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089 (انڈیا) اتے پرکاشک دا نام ڈاکٹر۔ سنیل کمار بھائی، ایڈریس اے/70/2 دوارا پاتھکان دے لاجھ لئی ہر مہینے مفت وچ پرکاشت کیتا جاندا ہے۔ سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089 ٹیلیفون: +91-11-27853470-011، ای-میل: dr_subha@yahoo.com